

B. P. HASDEU

**IOAN VODĂ
CEL CUMPLIT**

B. P. H A S D E U

IOAN VODA CEL CUMPLIT

Ilustrația copertei : *Ion Olaru*

B. P. HASDEU

IOAN VODĂ
CEL CUMPLIT

Postfață și bibliografie
de
DOINA CURTICĂPEANU

EDITURA MINERVA

București — 1978

Se reproduce textul după B. P. Hasdeu :
Ioan Vodă cel Cumplit. Ediție și cuvînt
înainte de C. Mohanu. București, Editura
Militară, 1969. Textul a fost revăzut și
întregit

OAMENI MARI AI ROMÂNIEI

IOAN VODĂ CEL CUMPLIT

AVENTURILE. DOMNIA. RĂZBOAIELE. MOARTEA
LUI. ROLUL SĂU ÎN ISTORIA UNIVERSALĂ ȘI ÎN
VIAȚA POPORULUI ROMÂN

(1572—1574)

DE

B. PETRICEICU HASDEU

Ainsi d'un peuple entier je feuilletais l'histoire !

*Livre fatal de deuil, de grandeur,
de victoire...*

Astfel răsfoiam istoria unui popor întreg : carte fatală de doliu, de mărire, de victorie !

VICTOR HUGO, *Oda Ubi defuit orbis.*

PREFAȚĂ LA A 2-A EDITIONE

Sînt acum aproape 30 de ani, la 1864, în casele lui Mircousch din Piața Teatrului, am scris pe *Ioan Vodă cel Cumplit*.

Eram tînăr și scriam așa cum nu mai sînt în stare de a scrie astăzi ; dar tocmai de aceea, reproducînd lucrarea mea de atunci, o las cum a fost, fără a cuteza să-i îmbătrînesc tinerețea, căci orice adaos ar fi un benghi, orice scurtare — o zbîrcitură.

Fără a adăoga, fără a scurta, fără a schimba textul, mi-am permis totuși a șterge pe tăcute cîteva mici scăpări din vedere, cari nu ating întru nimic nici caracterul organic peste tot, nici diapazonul de expresiune în parte. Orice operă literară este pînă la un punct o icoană a autorului ; dar într-un portret, fie originalul bătrîn, fie tînăr, nu e nevoie de a păstra o jubruliță trecătoare.

27 septembrie 1893

HASDEU

PREFAȚA PRIMEI EDITIONI

Istoricul este un uvrier și un artist totodată.

Ca uvrier, el adună ; ca artist, el dă brutei materii acea sublimă expresiune, care face că statuetele lui Canova sau curțile Alhambrei nu sînt din piatră, că *Madona* lui Rafael nu este o pînză sau o scîndură îmbuibată de nește sucuri vegetale.

Sculptorul, pictorul, arhitectul sînt numai artiști : ei lasă vulgului sarcina proviziunii.

Istoricul, din contra, el singur strînge, singur scoate piatră, țese pînză, taie scîndură, ferbe culori ; și apoi tot el singur sculpă, edifică, pinge !

De aceea sînt destui sculptori, destui arhitecți, destui pictori ; de aceea sînt prea puțini istorici.

Unii grămădesc, fără a avea geniul de a crea ; cei mai mulți creă, fără să fi avut răbdarea de a grămădi.

Unii fac temelie fără edificiu, alții fac edificiu fără temelie.

La români, am văzut pe neobositul Șincai colindînd cu desagi pe spate, pentru a culege un haos de petice, bune și rele, prețioase și netrebnice.

Am văzut pe atîția „Bolintineni“ clădind mereu pompoase palaturi în aer.

Bălcescu, numai neuitatul Bălcescu, fu un adevărat istoric, un adevărat uvrier și artist al nostru ; dar

vai ! moartea îl seceră tocmai atunci cînd crisalida devenea flutur.

Pe cînd toți imberbii din giuru-ne se laudă a fi *ascultat* pe ilustrațiunile profesionale de la Berlin și de la Paris, fie-ne permis nouă a avea o mîndrie mult mai modestă : noi am *auzit* pe Bălcescu.

Mai întăi de toate, în curs de mai mulți ani îngropîndu-mă în biblioteci și arhive străine și naționale, strînsei în sudoarea feței grămezi de material, în legătură directă și indirectă cu obiectul acestei cărți-cele.

Apoi supusei indigesta proviziune la trei scalpeli de artă : critică, perspectivă și colorit.

Scopul criticei este de a dezgîmînta adevărul.

Astfel, mă decisei o dată pentru totdeauna a nu mă baza decît numai pe izvoare, adecă pe mărturii contimpurane, adesea oculare, limpezite prin confrunțațiuni și prin analize.

Nu vă voi oferi nici o aserțiune pe care să n-o justifice o notă în josul paginei ; iar dacă citațiunea ar fi prea lungă pentru a putea încăpea acolo, căutați-o mai la vale : în *Dezvoltări analitice* sau în textul *Pieselor documentale* *.

Perspectiva se cuprinde întru a despune toate părțile întregului așa, încît să nu vă întîmpine lacune esențiale alătura cu detalii superflue ; nimic să nu fie de prisos, nimic să nu fie descusut ; cele importante să reiasă în relief pe primul plan, cele secundare să se umbrească pe planul al doilea, cele accesoare abia să mijească mai încolo.

Tabloul cată să aibă un *fond* sau *cer* : la începutul operei schițarăm în cîteva cuvinte generale starea Europei de atunci.

Apoi apare figura cea curat românească a eroului ; șovăiește din depărtare, crește și se caracterizează din ce în ce mai bine apropiîndu-se de țintă, aci ia proporțiuni gigantice și... perde cumpătul !

* Autorul se referă la capitolul său de *Note* (n. ed.).

Dar priviți-o chiar în pulberea căderii : ea tot încă este mult mai mare decît tremurînzii pigmei, cari calcă sub picioare cadavrul !

În fine, cînd eroul nu mai este, spectatorul urmărește cu fiori cum se prevale una după alta majestoasele creațiuni ale stinsului geniu, pîn' ce un funest întuneric înfășură tot orizontul.

Mai rămîne o speranță : învierea morților !

Atari fură principiile criticei și ale perspectivei noastre : judecați înșivă dacă am fost în stare, sau, mai bine, dacă avui noroc de a le ținea credință.

Încît privește coloritul, știu atîta că inima simțea în adîncul său ceea ce scria condeiul ; iar cînd inima simte, condeiul devine scurt, laconic, iute ca bătaile pulsului...

28 februar 1865

INTRODUȚIUNE

EUROPA ÎN A ȘAPTEA ZECIME A SECOLULUI XVI

Propter illa quae aliquid significant, etiam ea quae nihil significant attexuntur : solo enim vomere terra proscinditur, sed ut hoc fieri possit, etiam caetera aratri membra sunt necessaria.

În favoarea punctului principal se mai anină cîte ceva accesoriu, precum toate părțile plugului sînt neapărate, deși numai ferul cel lung servește a brăzdui pămîntul.

ST. AUGUSTIN. *De Civ. Dei*, XVI, 2.

§ 1. — Guizot, în studiul său asupra lui Shakespeare, începe povestirea prin o lungă digresiune despre Adam și Eva.

Sîntem mai discreți : scriind istoria lui Ioan Vodă, ne mărginim a arunca mai întîi o repede cătătură numai asupra Europei și numai în momentul precis.

După ce astfel ne vom fi familiarizat cu organismul mașinei întregi, ne va fi lesne apoi a înțelege acea mică parte din ea, care ne preocupă în specie.

§ 2. — Spania ajunsese pentru o clipă a fi statul cel mai puternic de pe continentul european.

Sub sceptrul monarcului de la Madrid se grupaseră toate provinciile maurești, castilane și arago-

neze, Portugalia, Sicilia, Sardinia, Neapole, Neerlandele și America.

Nici un principe nu posedă un teritoriu atât de întins ; nici un principe nu primea un venit atât de colossal ; nici un principe nu avea nește generali atât de abili.

Și cine oare era acel fericit păstor al popoarelor ?

Fiul marelui Carol V, micul Filip II.

Prin două păcate mortale el sfărmă pentru totdeauna pedestalul măririi spaniole : prin fanatism religios și prin ura democrației.

Neerlandele erau protestante și autonome ; Filip II așază în ele o inchizițiune contra dușmanilor catolicismului și o spînzurătoare contra dușmanilor absolutismului ; neerlandeșii rădicară steagul revoltei, și Filip perdu pe cei mai industrioși și cei mai culți dintre supușii săi.

Anglia era reformată și constituțională ; Filip II porni s-o strivească prin forța brută, și perdu în luptă toată marina Spaniei.

În Franța creștea partidul ughenoților : Filip II cheltuiuse milioane pentru a aduce exterminățiunea lor și, drept rezultat, văzu încoronîndu-se acolo un principe ughenot : Enric IV.

În fine el muri desprețuit de toți, poate chiar de sine însuși, lăsînd finanțele secate, armata demoralizată, teritoriul dezmembrat, națiunea ofticăată...

§ 3. — Împărat al Germaniei era Maximilian II, una din acele figuri flegmatice, atât de ereditare pe tronul austriac încît le-ai putea crede că sînt una și aceeași persoană nemuritoare, ca Dalai-lama din Tibet.

Tributar al Porții otomane, bătut de o mîină de poloni, înfruntat de un prințușor din Transilvania, el nu știu să merite nici măcar deviza cea de furcă a dinastiei habsburgice : „Alții combat ; tu te căsătorești, fericito Austrie ! alții dobîndesc regate prin sabie, tu prin zestre !...“

§ 4. — În Franța domnea regele Carol IX.

Greșesc : el nu domnea.

Domnea mumă-sa Caterina Medici ; domnea ducele de Guise ; domnea principele de Condé ; domnea papa ; domnea Calvin ; domnea toată lumea... afară de regele Carol IX.

Un singur eveniment, de genul aceluia prin care se ilustrase oarecînd Ierostrat, face să trăiască în istorie numele acestui somnoros Neron.

Cine oare nu se înfioară, numai cînd i se pare că aude cuvîntul „La Saint-Barthélemy“ ?

În zece rînduri Carol IX se aruncase în brațele partitului papistaș al Guisilor, și iar în zece rînduri întinsese o mîină de înfrățire partitului calvin al lui Condé ; în zece rînduri se silise a scutura tirania maternă a Caterinei Medici, și iar în zece rînduri sărută lanțurile ce-l sugrumau ; pînă ce într-o zi, vreau să zic într-o noapte, desperat de conștiința nulității sale, el se hotărî a dovedi lumii ce poate un rege : 30.000 de francezi fură măcelăriți prin cea mai mîrșavă trădare !

Se zice — oroare ! — cum că însuși principele ar fi ucis vro cîțiva cu propria sa mîină !

Peste puțin el muri în vîrsta de 24 de ani : jucăria partitelor, calîu al supușilor săi, enigmă pentru posteritate.

§ 5. — Un frate al acestui Carol IX fu ales rege în Polonia, aruncată de curînd în anarhie prin moartea lui Sigismund-August.

Răposatul principe fusese sfiicios : tremura de turci, tremura de moscoviți, tremura de tătari ; dar se distinsese prin prudența administrațiunii, prin protecțiunea literelor, prin o toleranță religioasă nepilduită în celelalte state catolice.

Noul rege tremura și el de turci, de moscoviți, de tătari ; dar pe lîngă astea, mai adause o supremă incapacitate administrativă, un superb despreț pentru

literatura națională, o ură fanatică pentru tot ce nu era sancționat de scaunul apostolic de la Roma...

Enric de Valois aduse în Polonia moda hainelor scurte și a danțurilor pariziene : atîta !

§ 6. — Moscovia era o imensă pădure, prin care sălta o fiară sălbatică, numită Ivan cel Groaznic.

Porecla de Groaznic e prea moale pentru a caracteriza pre acest curios principe : era mai bine a se zice „Ivan cel Nebun“.

Urcat pe tron în etatea de 4 ani, sub tutelela unei mume desfrîinate ; dentii insultat de amanții țarinei, apoi corupt de lingușitorii puterii ; născut cu o inimă impresionabilă, înveninat prin aerul ce-l respirase din leagăn, rănit de unii și zădărit de alții, nu e de mirare dacă el își perdu mințile.

Șahul Persiei îi trimisese în dar un elefant ; țarul îl tăie în bucăți, fiindcă bietul animal nu vru să stea în genuchi denaintea majestății moscovite.

Pe patul morții, el cugeta... cum să violeze pe noru-sa.

. Aceste două exemple sînt de ajuns.

Cu toate astea, el smeri pe poloni, pe suczi, pe tătari ; deveni spaima otomanilor, lăți hotarele țării sale... dar cum ? prin devotamentul cel bestial al moscoviților, pe cari îi biciuia fără ca ei să obosească de a se gudura cu umilință, lingînd călcîile stăpînului !

El însuși, niciodată nemine nu-l văzu măcar în apropierea unui cîmp de bătălie.

§ 7. — De la Muscal trecem la Turc.

Marele Soliman, principe demn de apoteoză, nu mai era : îi urmă fiu-său Selim.

El făcu cîteva cuceriri ; dar victoriile sale, ca și acele moscovite, erau o consecință a forței naționale interne, nu a geniului princiar.

Selim, tot ca Ivan, nu știa ce este o bătălie.

Administrațiunea se afla pe mîinile vizirului și ale unui favorit... ovreu !

Sultanul nu ieșea din harem, închinînd mereu frumuseților circaziene cupe cu vin de Malvasia.

În cronicile turce el este cunoscut sub porecla de „cel Bețiv“.

§ 8. — Italia, întrucît nu o cotropiră armele spaniole, asculta pe un popă și pe un neguțitor : Roma și Veneția.

Dar papatul deveni abia o slabă umbră a trecutei sale mărimi : rațiunea își redobîndi o mare parte din terenul ce-i uzurpase superstițiunea ; Luther zgudui pîn-în fundamente tronul Hildebranzilor ; mai toată Germania, Anglia, jumătatea Franței, jumătatea Poloniei, îmbrățișară lumina protestantismului, și numai Spania mai rămînea neclintită în orbul său devotament cătră păpușeria catolică.

Nemaiputînd a dicta legi lumii, papa Grigori XIII reforma calendarul.

Veneția de demult nu mai era dictatricea comercială a Europei : descoperirea lui Vasco di Gama și aceea a lui Columb strămutară sceptrul mărilor în mîna spaniolilor și a portughezilor.

Acum ea primi o nouă și teribilă lovire : turcii cuprinseră Chiprul și Cicladele.

Căderea Veneției nu se poate atribui necapacității unui monarc, căci era o republică aristocratică : dar e cu atît mai trist că între mulțimea capetelor ce o cîrmuiau nu-și rădică fruntea nici un cap.

§ 9. — La bariera opusă a Europei, în Svezia și Danemarca, doi regi încinseră o luptă de exterminare.

Pentru ce ?

Pentru că fiecare din ei pretindea să poarte pe sigiliu una și aceeași emblemă !

Energica națiune scandinavă căzu în copilărie.

§ 10. — E ciudat a zice că fu un moment în care singurul principe adevărat mare, din cîți conduceau atunci popoarele cele mai civilizate sau cele mai puternice ale Europei, era o femeie.

Regina Elisabeta înflori marina, comerțul, literatura Angliei.

Regina Elisabeta sfărmă colosul spaniol.

Regina Elisabeta zdrobi idolatria papistașă.

Regina Elisabeta fundă *Unirea britanică*...

§ 11. — Acesta este inventarul capetelor coronate în momentul ce ne preocupă.

În Spania, în Germania, în Italia, în Svezia, în Danemarca, în Polonia, în Rusia, în Turcia... vedem sceptrurile minuite de popi, de copii, de zero, de nebuni, de bețivi.

Tocmai atunci, într-o țărișoară română apare un principe, pe care numai cea mai neagră trădare îl putu opri de a nu da o altă față Europei, fundînd pe Peninsula Balcanică un nou imperiu latin.

Un mare administrator !

Un mare politic !

Un mare general !

I

AVENTURIERUL

Elefantul, oricît de june, se face respectat de ceilalți locuitori ai codrului. Șarpele din ziua nașterii amenință cu veninul acului său. Regii, din leagăn, își simt puterea înăscută de a cîrmui neamul omnesc. .

CALIDASA, drama Vierama și Urvast

§ 1. — După Ștefan cel Mare domni fiu-său Bogdan cel Chior ; după Bogdan cel Chior fiu-său Ștefan cel Tânăr ; acesta murind fără urmași, de aci înainte se joacă pe scena istoriei moldovene o lungă tragedie de lupte între feluriți copii naturali, ieșiți din trupina domnească.

§ 2. — Erau mulți acei copii naturali ! erau mulți, căci românii, strămutați din Italia și așezați în Dacia deja în epoca decăderii anticei moralități romane, aduseseră cu sine din prima patrie nește idei ciudate asupra legămîntului căsătoriei ; nește idei pe cari nu le putu stîrpi în țara noastră lumina creștinismului, și cari apoi, firește, deveniră cu atît mai țepene, cu cît mai mult le înrădăcina deprinderea și mersul timpului.

În imperiul roman din zilele lui Traian familia era o jucărie.

Măritişul perdu cu totul primitivul caracter sacru şi solemn care-l distingea sub republica romană şi ajunsese a fi o însoţire *per usum* : aşa îl numesc legile imperiale.

„Era o simplă învoială din îmbe părţile, lipsită de orice consecraţiune civilă sau religioasă, şi prin care nici unul dintre soţi nu se credea îndatorat într-un mod serios.“¹

Însă, ceea ce-şi permiteau toţi românii, fălindu-se cu origina lor din destrîmata Romă imperială, trebuia să fi fost permis de zece, de o sută de ori mai mult românilor celor cu forţa în mînă : pe cînd unui simplu ţăran i se dedea facultatea de a schimba femeie peste femeie, cununîndu-se în toate zilele, cu aceea numai ca pentru fiecare nou divorţ să plătească visteriei suma de 12 bani² ; tot atunce vă puteţi închipui sau, mai bine, nu vă puteţi închipui, cît de întinsă cată să fi fost latitudinea principilor români în privinţa măritişului !

Unii din ei, bunăoară Ştefan cel Mare, avură cîte cinci sau şase femei legitime, — cele nelegitime nu se mai numără, — imitînd astfel pe famosul străbun Mecenate, despre care moralistul roman zicea : „S-a însurat în o mie de rînduri !“³

¹ Schmidt, *Essai historique sur la société civile dans le monde romain* (Strasbourg, 1853, in-8), p. 36 : „C'était un simple consentement mutuel, sans aucune consécration ni civile ni religieuse, et par lequel ni l'un ni l'autre des époux ne se croyait sérieusement engagé.“

² Gratiani, *De Ioane Heraclide Despota Valachorum principe* (Varsaviae, 1759, in-8), p. 21 : „Matrimonia viri vel minimis de casis saepe solvunt remisso uxori nuncio pensisque fisco duodecim denariis.“ Autorul vizitase hotarele Moldovei cătră 1563. — Verancsics, *Oesszes munkai, koezli Szalay* (Pest, 1857, in-8), p. 85 ; „Licet enim eis omnibus communiter et duas et tres uxores habere, nobilibus ac potioribus etiam plures, vaivodis vero quot volunt, liberum est“. Autorul cunoscuse în persoană pe Petru Rareş.

³ Seneca, *Epistola CXIV* : „qui uxorem millies duxit“.

Unde demoralizațiunea națională se pogoară la o asemenea treaptă, acolo ar fi comic de a mai căuta mărginiri legale contra copiilor nelegali, cari formau ca și majoritatea poporului : e de mirare numai cum de mai ființau oameni cununați, după ce rezultatele cununiei perduseră orice fel de prestigiu, posteritatea din flori devenind deopotrivă în drepturi cu acea din biserică, ba încă de cele mai multe ori nelegitimitatea așezându-se cu mândrie pe tronul țării !

§ 3. — Ștefan cel Mare, Bogdan cel Chior, Ștefan cel Tinăr, fiecare din ei n-a trecut cu vederea de a lăsa din partea-i mai mulți copii naturali, aruncați prin bordeiele pescarilor, prin prăvăliile neguțitorilor, ba pînă și prin pădurile cele nestrăbătute ale Basarabiei, unde locuiau celebrii prin vitejia lor Codreni și nu mai puțin celebrele prin frumusețea lor Codrence.

Trei din acei „spurii“ — cum îi numeau vechii romani — împlură un semisecol din istoria Moldovei.

Ștefan cel Mare uitase în lume un bastard, pe Petru Rareș, care, deja într-o vîrstă înaintată, mai bine de 20 de ani după moartea părintelui său, apucînd domnia, se arată unul din cei mai iluștri principii români, iubit în întrul țării, groază pentru străini, și muri lăsînd fiilor săi tronul Moldovei.

Atunci rătăcea un alt bastard, al lui Bogdan cel Chior⁴, Alexandru Lăpușneanul : formîndu-și un partit în țară și intrînd în fruntea unei oștiri străine, el ucise pe văru-său, fiul lui Rareș ; zugrumă pe mătușă-sa, văduva lui Rareș⁵ ; și pe vara sa, fiia lui Rareș, și-o luă femeie, zidind pe temelia acestor monstruoziități un nou regim atît de sîngeros, încît con-

⁴ Documentele inedite din *Arhiva Statului*, din cari unele am publicat în *Arhiva istorică a României*, nr. 155, 181 etc.

⁵ Cronica moldovenească din 1566, publicată în Wojcicki, *Biblioteka starozytna pisarzy polskich* (Warszawa, 1843, in-8), t. 6, p. 65 : „dal stara zone Piotra Vajevoey udawic“. Acest fact s-a omis în Letopisețul lui Urechia.

timpuranii îl asemenau cu al regelui Diomed din antichitate, care își hrănea caii cu carnea oamenilor.⁶

În tot cursul domniilor bastarde a lui Petru Rareș și apoi a lui Alexandru Lăpușneanul, un al treilea bastard, în așteptare de a domni și el la rîndul său, creștea necunoscut în străinătate : fiul lui Ștefan cel Tânăr din femeia unui armean numit Serbega.

§ 4. — În plecările și chiar în exteriorul lui Ioan se resfrînsese tiparul părinților.

Caracterul tătîni-său cronica țarei îl zugrăvește în următorul mod : „Acest Ștefan Vodă cel Tânăr întru tot semăna cu firea moșu-său lui Ștefan Vodă celui Mare, că la războaie îl mergea cu noroc că tot izbîndea, și lucrul său îl știa a-l purta, măcar că era tînăr de zile, și era om mînios, și prea lesne vărsător de sînge.“⁷

Vitejia, agerimea minții și cruzimea trecură ca moștenire paternă în natura lui Ioan.

De la mumă-sa, de altă parte, el căpătă o figură cam armenească, față închisă, păr des și negru ca pana corbului ; nas coroiat într-o formă orientală, ceva ca nasul famosului Attila, după cît îl cunoaștem de pe monete⁸ ; o frunte înaltă, lată în rădăcină și strîmtîndu-se în partea superioară : frunte frumoasă, dar neromânească.

Poporul, după naționalitatea mumei, îl numi Ioan Armeanul, întocmai precum Alexandru Vodă fu Lăpușnean, ca fiu al unei Lăpușnence, sau precum Petru Vodă fuse Rareș, după porecla mumei sale⁹ : bastardul nu are tată.

⁶ Lunig, *Orationes procerum Europae* (Lipsiae, 1713, in-8), p. 352-6 : „Oratio Alberti Laschi ad Milites Polonos, cum eos adversus Alexandrum, Valachiae Principem, in aciem duceret, habita anno 1561.“

⁷ *Letopîsețele*, t. 1, p. 156.

⁸ *Acta Eruditorum* (Lipsiae, 1720, in-4), p. 215.

⁹ *Letopîsețile*, loco *supra* : „Petru Măjarul, ce l-au poreclit Rareș, după numele muierei“.

§ 5. — În 1561, deja în vîrsta aproape de patruzeci de ani, străcurați în obscuritate, Ioan ne apare deodată pentru prima oară.

Atunci se clătina pe tron cumplitul Lăpușnean, amenințat de cătră un Iacob Despota, serb înrudit de pre muieri cu dinastia domnească.

Era timp ca Ioan să-și aducă aminte cum că și el este fiu de domn din Moldova, avînd drepturi egale cu ale Lăpușneanului și mai mari decît ale lui Despota.

El începu a da semne de viață.

Pe cînd Despota curta pe magnatul Laski, Ioan se adresă cătră un alt magnat, nu mai puțin puternic : Firlei.

Într-un stat aristocratic electiv ca Polonia, regele era nemic, magnații erau tot : ei stăpîneau în administrațiune, dispunînd în adunări legislative de voturile cumpărate ale numeroșilor boiernași săraci ; ei stăpîneau în armată, conducînd numeroase steaguri feudale proprii, ei aveau curți ale lor, rivalizînd cu curtea regală și adesea întrecînd-o prin splendoare și prin mulțime. Regele, fiind unul, se temea de el, pe cînd ei, fiind mulți, nu se temeau de nimene.¹⁰

Laski reușise a introduce pe Despota în Moldova, fugărind de acolo pe Lăpușneanul ; Firlei, mai puțin întreprinzător, scăpă ocaziunea de a înălța pe prietenul său Ioan ; dar ne ajunge a cunoaște deocamdată legătura lor amîndurora : magnatul polon era luteran, partizan aprins al Reformei, cap al tuturor

¹⁰ Filon, *Histoire de l'Europe au XVI siècle* (Paris, 1838, in-8, t. 1, p. 439) : „Le roi n'était en Pologne que l'instrument de la noblesse. Tandis que partout ailleurs la royauté, jadis faible et impuissante, s'était élevée par degrés au-dessus des résistances féodales, la couronne polonaise, autrefois souveraine et absolue, était insensiblement tombée sous le joug aristocratique“.

protestanților din Polonia ¹¹ ; și e învederat că, pentru a putea căpăta grațiile sale, Ioan trebuia să se fi arătând și el amic al doctrinelor lui Luther.

Aceasta fu prima cunoscută apostazie a eroului nostru, carele, în tot cursul vieții sale, trecea neconștient de la o lege la alta, schimbându-le asemenea hainelor.

§ 6. — Văzînd moleciunea lui Firlei, Ioan pleacă din Polonia și apare în Crîm, refugit la curtea hanului, unde captivează simpatia moștenitorului tronului, Mehmed-Calga, pe care cronica tătărească ¹² îl descrie ca pe un ilustru viteaz.

Toți oamenii cu sufletele mari se înrudesesc : aventurierul român plăcu principelui tătar.

Hanul se afla atunci în luptă cu moscoviții ; Mehmed-Calga conducea oștile tătărești ; pesemne și amicul său, Ioan, însoțindu-l în acele expedițiuni, se va fi distins prin eroicul sînge rece și teribila putere a brațului, cari îl făcură mai în urmă atît de groaznic pe un cîmp de bătălie ; e mai mult decît probabil ; oricum să fie, legătura între Mehmed-Calga și Ioan deveni atît de strînsă, încît, la plecarea lui Ioan din Crîm, Mehmed-Calga îi dete în 1563 o scrisoare către regele polon Sigismund-August : „Te rog foarte mult să binevoiești a ținea în grațiile tale pe acest fiu de domn din Moldova“. ¹³

§ 7. — Polonia era ca și tributară tătarilor.

În toți anii regele trimitea hanului, sub numele de peșcheș, bani, postavuri, mătăsării, felurite produceri ale manufacturei.

¹¹ Gratiani, *De scriptis invita Minerva* (Florentiae, 1745-6. in-4), 1, 2, p. 181 : „Firlejus Palatinus Haereticus caputque Haereticorum erat“.

¹² Publicată în extracte rusești în *Zapiski Odeskago Obsczestva Istorii i Drevnostei* (Odessa, 1844, in-4), p. 385.

¹³ Obolenskii, *Kniga pososlkaia W. K. Litovskago s 1545 po 1572* (Moscva, 1843, in-4), p. 222.

Frica polonilor era cu atît mai legitimă, cu cît hanul Devlet-Ghirai îşi făcuse un mare nume prin succesele sale militare : tătarii îi daseră pompoasa poreclă de „Cuceritor al ţărilor“.

Prin urmare, Ioan avea dreptul de a crede că recomandaţiunile tătăreşti îi vor da roduri.

Zădarnică speranţă !

Regele primi scrisoarea, zîmbi lui Ioan, dar în loc de a-i da o oaste, cu care să-şi cucerească tronul strămoşesc, el i-ar fi răspuns, credem noi, cam după următorul tipic : „Caută un magnat, care să te ducă în Moldova, precum Laski dusesese pe Despota ; acel magnat lesne va şti să răspundă înaintea celorlalţi confrăţi din adunarea naţională ; iară la caz, dacă ne va ameninţa Turcul, ne vom scuza că nu e culpeşă ţara, nici eu, nici Camera, ci e vinovat un singur nobil, turburător de ordinea publică“.

§ 8. — Ioan nu se mai adresă către magnaţi, căci unul era Laski, ceilalţi erau neşte Firlei ; el nu mai stăruî nici pe lîngă neşte regi tari în vorbe şi slabi în fapte, ca Sigismund-August ; pentru o bucată de timp îi perdem urmele. În acel interval o teribilă tragedie se juca în Moldova : Despota fu răsturnat şi ucis de către un Ştefan Tomşa ; Ştefan Tomşa fu răsturnat şi fugărit de către Alexandru Lăpuşneanul, căruia sultanul binevoi a-i întoarce domnia Moldovei ; toate acestea se petrecură în curs de cîteva luni.

Cînd sîngerosul Lăpuşnean se reăşeza pe tron, deodată noi revedem pe Ioan ; şi unde ? la Viena.

§ 9. — Germanii aflîndu-se în necurmată luptă cu turcii, împăratul Maximilian II se bucură de ocazia de a avea la curtea-i un pretendent românesc, pe care să-l ţină ca o scînteie de revoltă dunăreană.

El dede lui Ioan un serviciu în armata austriacă şi-i promise, în gura mare, 7 sau 8 mii de oaste, pentru ca în fruntea lor să alunge pe Lăpuşneanul din Moldova.

Erau numai promisiuni, simple promisiuni, promisiuni curat nemțești.

Cu toate astea, Poarta otomană începu a se cam îngriji.

Un ceauș fu expedit la Viena cu aparența negociațiunilor cu Maximilian, dar mai cu seamă pentru a atrage cumva la Constantinopole pe periculosul Ioan.

Ceaușul îi descrise perfidia și debilitatea nemților, cari știu numai a făgădui și pe cari turcii îi înfrînseră în atâtea rînduri ; îi zugrăvi generozitatea și puterea sultanului, pentru care e o nemică toată de a da Moldova, ba și zece țări ca Moldova, la cel mai de pe urmă sclav al său ; în fine, îi asigură munți de aur din partea sultanului.

Ioan pățise deja cu creștinii în Polonia și avuse a face și cu mahometanii în Crîm.

El se încrezu în cuvintele ceaușului, fugi în taină din armata austriacă, trecu Dunărea, și iată-l în Constantinopole.

§ 10. — Popoarele orientale adoră frumusețea fizică cu care Mahomet își împoporase paradisul.

Ioan avea o statură uriașă, o constituțiune vînoasă, o înfățișare bărbătească, în care se vedea că ferbe puterea ¹⁴.

Așadară, figura eroului nostru produse acum asupra turcilor efectul ce-l produsese mai-nainte asupra tătarilor.

Vizirul Mehmed-Socolli — zice agentul francez în raportul său către curtea pariziană — „făcînd cunoștință cu Ioan îl primi foarte bine, în așteptare de a-l recomanda sultanului“.

¹⁴ Gorecki, *Descriptio belii Ivoniae, Voivodae Valachiae* (Francofurti, 1565, in-8), p. 23 : „vir procerae statuare, facie decora, oculis gracilibus quodammodoque minacibus, toto corpore lacertosus, viribus pollens.“

Dar nu trecu nici o lună de zile și, cu toată amicia vizirului, politica Porții otomane ceru depărtarea lui Ioan : pe de o parte, sultanul strîngea oști pentru a merge contra împăratului Maximilian și, prin urmare, avea trebuință de a menține în liniște provinciile Turciei ; pe de altă parte Lăpușneanul, reșezat prin oștile turcești pe tronul Moldovei, se arăta în a doua sa domnie mai turc decît turcii¹⁵ și, prin urmare, avea dreptul de a cere ca sultanul să nu proteagă pe un pretendent rival.

Ioan fu trimis la insula Rodos.

§ 11. — Aci, în patria șerpilor și a trandafirilor, cunoscută la greci sub numele de Makara, adecă țară fericită ; aci, unde fiecare peatră, fiecare peșteră, fiecare colnic conservau încă proaspete suveniri și urme de eroismul cruciaților ierusalimitani ; aci Ioan petrecu un an și mai bine.

Sultanul Suleiman cel Mare muri în 1566 și-i succese fiu-său Selim II.

Tot atunci se auzi din Moldova cum că Lăpușneanul, pesemne pentru pedeapsa crimelor sale, slăbi în corp, perdu vederile¹⁶ și căzu într-un fel de copilărie periodică, mai tristă decît însăși moartea.

Profitînd de aceste ocaziuni, vizirul Mehmed-Socolli, rămas la putere, chemă din exil pe amicul său Ioan.

§ 12. — Petrecerea lui Ioan în Constantinopole, în curs de trei sau patru ani, ne prezintă date foarte sigure, dar pe cari noi nu le putem explica.

¹⁵ Orzechowski, *Quincunx, to iest Wzor korony Polskiet* (*sine loco*, 1564, in-8), p. 74 : „Oto teraz Alexander Woloszyn wygnaniec, zturczywszy sie woiuie Woloska ziemie, wykorzystaiac z niey korzen i tez macice wszystkiego plemienia i narodu Woloskiego, a Tureckim narodem wszystkie ziemie Woloska osadzaiac“.

¹⁶ Okolski, *Orbis Polonus* (Cracoviae, 1641, in-f), t. 2, p. 227 : „debilitate oculorum et corporis consumebatur“.

Aventurierul ne apare deodată ca milionar, ca cel mai avut comerciant de petre scumpe în capitala Turciei, întunecînd prin bogățiile și luxul său pe pașale și pe agale ! ¹⁷

În comerț ne întîmpină lucruri extraordinare, minuni puțin probabile și, cu toate astea, foarte adevărate ; principiile de credit, de circulațiune, de concurență etc. etc., acele principii, oricît de lărgite, oricît de elastice, tot încă se refuză de a ne limpezi unele mistere : neguțitorul, ca și popa, pretinde să-l credem.

§ 13. — Un german, care, peste un secol mai în urmă, scrise prima încercare critică asupra vieții eroului nostru, observă, între altele : „Ioan deveni domn din prăvăliaș, precum în vechime la romani și sarmați plugarii se urcau la cîrma statului, sau precum astăzi în Belgia comercianții devin capi ai marinei“ ¹⁸.

Aceste exemple sînt frumoase ; dar Ioan, el însuși, desigur, nu cugetă vrodată de a imita nici pe romani, nici pe sarmați, nici pe belgi.

Planul său era mult mai prozaic.

¹⁷ Gorecki, *op. cit.*, p. 24 ; „animum ad amplam copiosamque marcaturam exercendam adjecit, cujus magnitudine ac splendore non solum in purpuratorum, qui Bassae id est capita. vocantur notitiam pervenit, sed et ipsius Selymi.“ — I. C. Bulengerus, *Historiarum sui temporis libri XXX* (Lugduni, 1619, in-f), p. 141 : „cum Ioannes ex antiqua Vaivodarum stirpe Constantinopoli mercaturam faceret, cum eo agunt (Moldavi), ut per Portam purpuratum, cui intimus erat etc.“ — De Thou, *Historiarum sui temporis Opera* (Francfurti, 1610, in-f), t. 2, p. 14 „ampla ac nobili mercatura magnam sibi inter Turcas auctoritatem conciliaverat“.

¹⁸ Schurzfleisch, *Opera historica antehac separatim edita* (Berolini, 1699, in-4), p. 710 : „Ex mercatore evaderet regulus Valachorum. Olim apud Romanos Sarmatasque ab aratro acciti, qui gererent summos magistratus... Neque id prorsus insolens putabimus, qui sciamus, extitisse negotiatores apud Belgas, a commerciis maritimis subductos ad clavum navalis rei“.

El avea înaintea ochilor probe de ceea ce poate o marfă și, mai ales, o peatră scumpă, asupra Porții otomane.

Cu treizeci de ani mai-nainte, dăruind fiicei sultanului Suleiman un simplu giuvaer, Petru Rareș își redobândise domnia Moldovei ¹⁹.

Chiar în timpul lui Ioan, un ovreu din Portugalia, introducându-se prin mărfuri pe lângă sultanul Selim, ajunsese deodată duce de Naxos ²⁰.

Giuvaergiii schimbau un rubin pe o coroană : comerțul plăcu lui Ioan ; și ca să-l poată exercita și mai cu succes, el își lăpădă religiunea pentru a doua oară.

Crescut în armenism, luteranizat apoi de cătră polonul Firlei, Ioan îmbrățișă acum mahometismul.

§ 14. — Amic cu vizirul, cunoscut cu pașalele mai de frunte, familiar cu însuși sultanul Selim, el pîn-dea cu nerăbdare numai prima ocaziune pentru a apuca de multvisatul tron al Moldovei, unde, după moartea Lăpușneanului, se instalează fiu-său Bogdan, copil de 15 ani, despre care cronicarii zic că iubea două lucruri nenaționale : glumele și pe poloni ²¹.

În chip de neguțitor, Ioan cutriera neîncetat hotarele țării, cînd prin Galiția, cînd prin Podolia, cînd la Prut, cînd la Nistru ²².

Un amic devotat și nedespărțit, boierul moldovenesc Ieremia Golia, emigrat încă sub Lăpușneanul, îl însoțea și-i înlesnea înțelegerea cu toți cei nemulțumiți de domnia lui Bogdan.

¹⁹ Relațiunea contimpurană, publicată în *Magyar Torténelmitar* (Pest, 1857 in-8), 52 : „...dandoli in donno doi perle d'orrechia grande come doi peri moscatelli“.

²⁰ Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches* (Pest, 1828, in-8), t. 3, p. 563-5.

²¹ *Letopiseșile*, t. 1, p. 190.

²² Gorecki, *op. cit.*, p. 24.

Se formă astfel un partid puternic, în fruntea căruia se puseră toți boierii cei mari și carele adresă o plîngere către Poarta otomană ²³.

§ 15. — Sultanul de mult aștepta o asemenea manifestațiune națională.

Bogdan era trădător oficial în privința Turciei.

Îndată după moartea părintelui său, el încheiase un tractat cu Polonia, prin care se recunoștea vasal al regelui Sigismund August ²⁴, și de atunci încetea medita numai asupra momentului pentru a înceta de a mai plăti tribut Turciei.

Sultanul, încurcat în luptă cu Veneția, se făcea deocamdată că nu știe nemica, temîndu-se de a mai aprinde un alt război în părțile Dunării, la caz dacă moldovenii vor voi a susține pe principele lor.

Cînd scrisorile boierilor sosiră la Constantinople, cu tînguii contra lui Bogdan și cerînd pe Ioan, sultanul se grăbi a-l trimite la Moldova.

Turcia tot se mai ferea însă de a-și atrage cumva un război din partea Poloniei : numirea lui Ioan la domnia Moldovei rămase secretă, și plecarea-i către Dunăre fu divulgată a fi pentru treburi comerciale.

Îl întovărășea numai o mică oaste sau, mai bine zicînd, o caravană de turci, ca în chip de escortă contra nesiguranței drumurilor.

Trecînd prin Tesalia și Bulgaria, Ioan mai ademeni în serviciul său o seamă de voluntari serbi, greci, bulgari.

²³ *Letopisețile* ; loco supra : „Aceste lucruri de hulă trăgîndu-se pînă la urechile vrăjmașilor la Împărăție, nu cum era, ci mai pre sus le adăogea...” — Isthuanffi, *Regni Hungarici Historia* (Coloniae, 1680 in-f), p. 340 : „Gravissimis prius criminibus apud Selimum ac defectione ad Polonos, crudelique insignium aliquot Turcarum caede obiecta, accusatum (Bogdanum) tacitis consiliis conjurarunt”.

²⁴ Actul e publicat în Dogiel, *Codex diplomaticus Poloniae* (Vilnae, 1758, in-f), t. I, p. 620.

Dar în orice caz, forța numerică a armatei sale nu putea întrece cifra de 4 pînă la 5 mii de oameni.

Nici atîția nu-i trebuiau, căci îl chema țara.

§ 16. — Cînd Ioan trecea Dunărea, Bogdan cu toți ai săi se grăbi a fugi, scăpînd din mîna boierilor decîși a-l extrăda Turciei.

De la Galați pînă la Suceava nu se văzu un singur adversar.

La intrare în capitală, îl întîmpinară boierii și poporul, aclamîndu-l, după anticul obicei strămoșesc, „Părinte al Moldovei“, întocmai precum vechii împărați romani se numeau „*Patres patriae*“. ²⁵

Acest măreț titlu moldovenii îl dedeau acelor principii cari veneau să-i scape de jugul vreunui tiran : Despotă îl primise după alungarea cruntului Lăpușnean ²⁶ ; Ioan îl căpătă prin surparea nepopolarului Bogdan, pe care, precum ziserăm, țara nu-l putea suferi din cauza gusturilor sale pentru glume și pentru poloni.

§ 17. — Pe cînd acestea se petreceau în Moldova, Bogdan, închizîndu-se în cetatea Hotinului, cerșitoarea sprijinul regelui Sigismund-August și al magnaților amici din Polonia.

Regele făcu tot ce putu sărmanul : trimise o ambasadă la Poarta otomană ; dar ambasadorul se întoarse înapoi fără nici un rezultat, afară numai că

²⁵ Vezi *moneta lui Ioan Vodă*, planșa 2 [în ediția de față, p. 53] pe care Săulescu o explica așa : „Oteț Moldovei adecă Pater Moldaviae, că așa s-a proclamat pe sine Ioan, părinte“. Nu s-a proclamat, ci fu aclamat, precum urmează din descripțiunea primirii ce i se făcuse în Moldova, vezi în Lasicki, *De ingressu Polonorum in Valachiam cum Bogdano Voivoda* (ad calcem Goreckii), p. 128 : „cui obviam primates profecti, salutatumque reverenter“ etc. — Cf. Bolliac, *Culegere de mai mulți articoli* (București, 1861, in-8), p. 88.

²⁶ Bolliac, *Daco-Romane*, nr. 112 și 113, inscripțiunea monetei lui Despota : „Heraclidis Despotae Patris Patriae“, ceea ce se explică prin Sommer, *Vita Jacobi Despotae Moldavorum Reguli* (Vitebergae, 1587, in-4), p. 16 ; „e servitute in libertatem vocari sibi sidebatur (gens Moldaviae)“.

fuse luat în rîs de cătră Ioan Vodă²⁷, care-l lăsa să treacă în liniște prin Moldova, după ce însă într-o audiență îl reglase cu o cătătură atît de furioasă, încît bietul diplomat începuse a tremura, recunoscînd că n-a văzut o altă mai înfricoșată.

În adevăr, eroul nostru avea nește ochi mici și negri, în cari se resfrîngeau cu o deosebită energie și răpeziciune toate pasiunile și toate mișcările sufletului : în momente de mulțumire, prin expresiunea cea mai simpatică, în momente de mînie se împleau de sînge, fulgerînd din umbra unor stufoase sprincene ce se îmbinau, zburлите prin convulsiva acțiune a nervilor²⁸.

Magnații, euscri ai lui Bogdan, isprăviră ceva mai mult decît regele. Cu vai, cu chiu — cum se zice — ei reușiră a aduna ca la 3.000 de luptători aleși, unul ca altul, tot juni din familiile cele mai ilustre ale Poloniei.

§ 18. — Pe lîngă stăpînirea Hotinului, cea mai puternică fortăreață a țării, și pe lîngă ajutoare polone, Bogdan, ca toți principii destronați, mai număra vro cîțiva partizani între boieri.

Pentru a se feri de dușmani casnici, Ioan Vodă îi puse pe toți sub sabie.

²⁷ Lunga descripțiune a acestei audiențe, la care a asistat însuși Paprocki, vezi în a lui Herby *rycerstwa polskiego* (Krakow, 1584, in-4), p. 234—35.

²⁸ Scrierea mea *Filozofia portretului lui Tepeș* (București, 1864, in-16), p. 20—21 : „e de ajuns a alătura, de pildă, portretul lui Ioan Vodă cel Cumplit (1572—74) de pe moneta lui cu acel făcut guaccio într-un format mai mare, pe pergamenă, și care se află la mine. Pe monetă Ioan e liniștit ; sprincenele lui, bine conformate, vădesc o frumoasă inteligență, și nimic mai mult. Pe pergamenă, el e furios, el trage sabia din teacă : sprincenele lui s-au strîns pe d-o parte asupra rădăcinei nasului și au ridicat în sus capetele opuse, ca aripele unui vultur. Aci plecările morale ale lui Ioan s-ar putea citi chiar numai de pe sprîncene.” — Gorecki, *op. cit.*, p. 24 : „oculis gracilibus, quodammodoque minacibus“.

Aristocrația se înfioră, văzînd în mîna țiganilor, cari exercitau în România profesiunea de calii, pe boierii cei mai de frunte, pe stîlpîi nobilimii, mai cu seamă pe bătrînul Ionașcu Zbiera ²⁹, mare vornic al Țărei-de-Jos și dintr-un neam de eele mai antice ale Moldovei. ³⁰

Capul său se rostogoli la picioarele gîdelui tocmai în ziua de Paști.

Ioan Vodă vru să arete că nu poate fi scuteala sărbătorii pentru a pedepsi orice amenință siguranța statului.

Țara mai întii de toate ; Paștile mai pe urmă ! ³¹

§ 19. — Noul vornic de Țara-de-Jos, Dumbravă, era de neam mic, dar avea o inimă mare.

Ioan Vodă îl însărcină a respinge invaziunea polonă ³².

Instrucțiunea, ce-i dade domnul cu această ocaziune, ne aduce aminte principiul marelui Scipion : „Lasă dușmanului nu numai mijlocul de a fugi, dar încă însuți înlesnește-i calea.“

Dumbravă avea vro 6.000 de ostași aleși, din districtele Țării de Jos, Soroca, Orhei, Fălciu, din vechime renumite ca cele mai belicoase în Moldova ³³ ; cătră cari se mai adause un contingent de turci basarabiani, veniți, după cererea lui Ioan Vodă, sub comanda sangiacului de Akkerman ³⁴.

²⁹ *Letopisețile*, t. I, p. 191.

³⁰ *Arhiva istorică a României*, t. I, nr. 92 etc.

³¹ Pentru pedepse în ziua Paștilor, cf. Photius, *Nomocanon*, interprete Agylaeo (Lutetiae, Paris, 1715, in-4), p. 145 (de sepulchrorum violatoribus), p. 150 (de virginium raptoribus) etc. Numai patria e uitată !

³² Lasicki, *op. cit.*, p. 133 : „ductor Dambrova“.

³³ Cantimir, *Beschreibung der Moldau* (Frankfurt, 1771, in-8), p. 287-8 : „Die Einwohner der untern Moldau sind bessere Soldaten und auch wildere Leute, als die uebrigen“.

³⁴ Heidenstein, *Rerum polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti*, lib. XII (Francofurti, 1672, in-f) p. 3 : „aliqui etiam Turcae ac sendziakus se conjunxerant“.

Cu atari oști era lesne de a sfărîma pe cei 3.000 de poloni, azardați într-o țară străină și antipatică ; dar domnul Moldovei nu avea nici un zor de a-și atrage ura unui puternic regat învecinat, a cărui amicie, din contra, el prevedea deja că-i va putea servi la un timp de nevoie.

Astfel, Dumbravă primise ordinul de a cruța pe dușmani.

§ 20. — Polonii trecură Nistrul mai sus de Hotin și începură a se pogorî spre Prut, trecînd prin faimosul codru de la Cozmin ³⁵.

Un codru teribil !

Acolo, cu optzeci de ani mai-nainte, strămoșul lui Ioan Vodă, Ștefan cel Mare, strivise floarea armatei polone ; și oasele celor secerați în acea zi rămîneau pînă acum elocvenți marturi, formînd numeroase mo-vile de schelete albe pîntre verdeța cea viuă a arborilor.

Tot pe acolo intrase, cu zece ani mai-nainte, polonul Laski, aducînd la domnie pe Despota contra Lăpușneanului ³⁶.

Tactica polonilor era de a alege totdeauna acea tristă cale în invaziunile lor asupra Moldovei : curagiul lor se aprindea prin simțul de răzbunare ; căci nu se afla nici unul din ei a cărui familie să nu fi plîns vreo victimă, un tată, un bunic, între cei căzuți din mîna marelui Ștefan !

³⁵ Lasicki, *op. cit.*, p. 133 : „per silvam fagineam, quae quondam ab incolis callide succisa, nostris pernicioza fuit, ad Prutum amnem pervenere ; unde misso Pilavskio centurione cum Bogdani famulis, ut Chocimo tormenta bellica ad-
verherent“.

³⁶ Guagnini, *Rerum polonicarum tomi tres* (Francofurti, 1584, in-8), t. I, p. 117 : „ubi adhuc signa huius cladis infelicis ossa videlicet albertia in hac silva ipsemet vidi. cum magnificus dominus a Lasko Despotam Heraclidem in occupanda Valachia iuvaret, in cuius castris ego peditum praefectus fui, anno domini 1562“. Deși cartea fu conoșcută, totuși pasagiul scăpă, nu știu cum, din vederea istoricilor noștri.

§ 21. — În capul polonilor se afla Mielecki, cel mai bun general al lor de atunci³⁷, pe care, cu câteva luni mai în urmă, ei cît p-aci erau să și-l aleagă rege, numai în favoarea strălucitelor sale merite personale.

Lipsit de artilerie³⁸, el trimise la Hotin de aduse toate tunurile cetății și apoi păși la vale pe țărmul Prutului pînă în dreptul Ștefăneștilor, adecă pe aceeași linie cu Suceava, punctul obiectiv al invaziunii.

Aci vornicul Ionașcu Zbiera, să mai fi trăit, era să unească oastea moldoveană din Țara-de-Jos cu acea polonă, și apoi să meargă cu toții asupra lui Ioan Vodă.

Moartea trădătorului, de carea Mielecki se înștiință prea tîrziu, dărmă planul dușmanilor : în loc de Zbiera ei găsiră pe Dumbravă.

Avantposturile moldovene, împrăstiate pe ambele țărmuri ale fluviului, se retrăgeau mereu denaintea polonilor și, în fine, trecură Prutul, în speranță de a-i atrage după sine asupra corpului armatei moldovene, ascuns în nește păduri nestrăbătute mai sus de Hîrlău : acolo dușmanul ar fi fost silit de a depune armele chiar fără vărsare de sînge.

Polonii înțelesesă greșeala și, înfiorați de suvenirea infernală a codrilor Moldovei, începură a da dos pe o cale mai scurtă, drept spre Hotin.

Atunci Dumbravă se puse a-i urmări, supărîndu-i din cînd în cînd prin jucăria unor mici atacuri de avantgardă, în care el ținea înadins tot pe turci³⁹, pentru ca să dea a înțelege, încît privește pe înșiși moldovenii, că ei ar fi bucuroși de a nu avea dușmănie cu regatul polon.

În acest mod, ajungînd pînă la Nistru, Mielecki se răzema de cetatea Hotinului.

³⁷ Starowolski, *Sarmatiae bellatores* (Coloniae, 1631, in-4), § CVIII.

³⁸ Zubrzycki, *Kronika miasta Lwowa* (Lwów, 1844, in-8), p. 194.

³⁹ Heidenstein, *loco cit.* : „a nostris aliquot cum Turcis depugnatum fuisset“.

Dumbravă se opri și el.

Pozițiunea inamicilor devenea din ce în ce mai critică ; ei nu puteau a se închide în fortăreață, unde caii lor ar fi perit de foame ; nu puteau furagea, din cauza exploratorilor lui Dumbravă ce-i pîndeau în toate unghiurile ; nu puteau a se întoarce în Polonia, căci Nistrul se afla tocmai atunci în periodul său de creștere...

Strînși în chingi, bieții fugari se adresară cu rugăminți către capul contingentului turc, cerînd permisiunea de a se retrage în Polonia și jurîndu-i de a nu se mai vîrî în trebile Moldovei.

Poate să fi fost și bani la mijloc : orientalii, începînd de la sultan și pînă la ultimul derviș, nu fac nimic fără daruri.

Oricum să fie, sangiacul de Akkerman se dede cu oastea-i în laturi.

Dumbravă, credincios politicei lui Ioan Vodă, făcea chip că împușcă în dușmani ; dar în realitate glonții alunecau tot dasupra capetelor.

În curs de cinci zile, polonii abia putură opera trecerea furiosului fluviu ; și cînd se văzură, în fine, pe țărmul opus, ei se îngenucheară și mulțumiră lui D-zeu.

§ 22. — „Evenementele se repetă“, — zise marile Shakespeare ⁴⁰.

În zilele noastre, Moldova privi rennoindu-se o altă încercare polonă soră gcamănă cu acea din timpii lui Ioan Vodă : cu simpla diferență că în locul unui Mielecki era un Milkowski : precum vedeți, azardul ase-măna pînă și numele capilor !

În ambele cazuri o mină de oameni nesocotiți cutezară a înfrunta o țară.

În ambele cazuri polonii, — cei din 1572 prin afișarea persoanei lui Bogdan Vodă, cei din 1863 prin

⁴⁰ *King Henry IV*, part. 2, act. 3, sc. 1 :

„There is a history in al men's lives“.

proclamațiuni în ziarul *Românul*, — ne încredințau că vin ca amici, nu ca dușmani.

În ambele cazuri, domnii români, deopotrivă bazați pe considerațiuni de o înaltă politică, recomandară generalilor, — în 1572, vornicul Dumbravă, în 1863, colonelul Călinescu, — de a menagia nebunia adversarilor.

În fine, în ambele cazuri, polonii retrăgându-se cu rușine, își găsiră totuși admiratori : pe cei din 1572 îi celebrau istoricii lor naționali, pe cei din 1863, vai nouă ! îi celebrase chiar un român, al cărui nume îl dăm tăcerii pentru a nu huli pe cine nu poate răspunde !

§ 23. — Hotinul tot rămase în posesiunea polonilor.

Despre apus îl apărau muri foarte înalți și șanțuri foarte adânci ; despre răsărit — stîncele Nistrului ⁴¹.

Un călător, care-l vizitase chiar în zilele lui Ioan Vodă, îl aseamănă cu Kockenhausen în Liflandia ⁴² ; un alt călător cu Convay în Anglia ⁴³ ; un al treilea cu Rumilihissar de lângă Constantinopole ⁴⁴.

⁴¹ Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens* (Wien, 1781, in-8), t. I, p. 439 : „war sie auf der Abendseite mit sehr hohen Mauern und tiefen Graben, auf der Morgenseite mit dem steilen Ufer des Niesters, und rauhen Felsen von Natur befestiget“. — Douza, *De itinere suo Constantinopolitano* (Lugduni Bat, 1599, in-16), p. 16 : „Chotinum... est hic Arx in edita rupe“.

⁴² Strykowski, *Ktora przedtym nigdy swiata nie widziala kronika polska* (Królewiec, 1582, in-f), p. 763 : „Jest Chocim zamek piekny obronny na skale, podobny Kokonhauzowi w Liflanciech, jakom sie sam obiema przypatrzyl. wszakzem jusz Turkami osadzony widzial roku 1574 ; ale w nim przed-sie ma wojewoda swego Borkolaba, ktory nas tam dwa kroci imieniem hospodarskim podejmowal“.

⁴³ Weltman, *Kartiny svieta* (Moskva, 1836, in-4), t. I, p. 239.

⁴⁴ Resmi-Ahmed-effendi, reproduc în a mea *Arhivă istorică a României*, t. I, p. 183.

O naivă tradițiune națională încredințează că prima fundațiune a fortăreței se urcă în epoca pe cînd Domnul Hristos umbla pe pămînt ⁴⁵.

Temîndu-se ca polonii să nu rețină acest bulevard al țării, ca o bază de operațiuni în așteptare ca destronatul Bogdan să-și adune o altă oaste mai puternică, Ioan Vodă trimise pe episcopul Isaia Radouțeanul cu alți deputați de frunte pentru a neguța un tractat de pace.

Polonii simțiră deja ce fel de braț ține cîrma Moldovei.

Cu o amabilitate nepilduită pînă atunci din parte-le, ei se grăbiră a îndeștula toate cererile lui Ioan Vodă.

Fugarul Bogdan ar fi fost extrădat, să nu fi fugit din Polonia : în lipsa-i fu remis în mîinile ambasadurilor moldoveni un frate al său, perit apoi fără veste în robia turcească.

Cetatea Hotinului fu înapoiată Moldovei.

Pentru a arăta toată importanța acestei achizițiuni, căpătate atît de lesne contra speranței, Ioan Vodă numi părcălabi doi bărbați, pe cari punea temei ca pe sine însuși : socru-său, boierul Lupea Hurul, și cel mai intim al său amic, Ieremia Golia, cu care-l văzurăm mîncînd împreună pînea străinătății...

⁴⁵ *Ibidem.*

II

DOMNUL

*Era grato alli amici, alli nimici
terribile ; giusto con i sudditi, infe-
dele con li esterni..*

Era iubit de amici, teribil pen-
tru inamici, just cu supuşii, perfid
cu străinii..

MACCHIAVELLI, *Vita di Castruccio*

§ 1. — În fine, eroul nostru se văzu stăpîn liniştit
al Moldovei.

Hotinul era asigurat.

Pe turci îi avea patroni, pe poloni — amici.

Rivalul Bogdan răăcea prin lume : din Polonia
trecu la Viena, din Viena la Dresda, din Dresda la
Paris, din Paris la Copenhaga, în sfîrşit la Moscva,
unde se povesteşte că ţarul, cosîndu-l într-un sac, l-ar
fi aruncat în fluviu : pedeapsă de crezut din partea
unui moscovit, dar pe care o şi merita un român vîn-
dut străinismului !

§ 2. — Un filosof antic zise, sînt acum două mii
de ani : „Cînd cerul voieşte a încredinţa unui om ales
o mare misiune, el începe totdeauna prin a ispiti sufle-
tul şi cugetul său în amărăciunea zilelor grele ; îi
oboseşte muşchii şi oasele prin lucrări dureroase ; îi

aruncă ființa în toate lipsele sărăciei și ale nevoii ; vrea ca faptele lui să capete tot rezultate contrare celor dorite ; în sfârșit îi ațîță inima, îi întărește firea, îi mărește și adaugă forțele prin o energie, fără care el n-ar fi fost în stare de a-și împlini înalta ursită”¹.

Așa fu trecutul lui Ioan Vodă pînă a dobîndi tronul Moldovei : în curs de o jumătate de secol, el nu cunoscuse decît vagabunde colindări din țară în țară ; speranțe la tot pasul amăgite ; dureri morale și muncă fizică !

Să vedem care fu misiunea cea mare ce-i încredințase Cerul.

§ 3. — Armenist din leagăn, luteran în Polonia, turcit în Constantinopole, Ioan Vodă se arată creștin ortodox ca domn al Moldovei, precum s-ar fi arătat catolic să fi domnit în Spania².

Cezar în Galia adoră pe zeii druizilor.

Napoleon în Egipt se închină în geamia mamelucilor.

Oamenii cei mari, Cezarii și Napoleonii, nu au toți decît o singură religiune : religiunea gloriei, nestrămutată în fundul inimei lor ca albia mării, pe cînd cultul exterior se alunecă pe marginile buzelor, ca undele ce se joacă pe suprafață.

§ 4. — În mai puțin de doi ani de domnie în pace, Ioan Vodă introduse în țara sa următoarele cinci reforme, afară de cîte ne mai rămîn pînă acum necunoscute :

1. Controlul personal al actelor emanate din cancelaria domnească ;

2. Schimbarea capitalei ;

¹ Pauthier, *Confucius et Mencius* (Paris, 1852, in-8), p. 429.

² Cronica turcă, tradusă în Mignot, *Histoire de l'empire ottoman* (Paris, 1773, in-12), t. 2, p. 210 : „Comme il s'était fait musulman pour plaire aux Turcs, il se refit chrétien pour regagner l'affection des Moldaves.” — Scrisoarea vizirului Mehmed, ce am publicat-o din manuscris în *Arhiva istorică a României*, t. I, p. 44 : „sicuti vos illum christianum putastis, ita nos turcam“.

3. Eliberarea poporului de jos din jugul aristocrației clericale și laice ;

4. Baterea monetei naționale de aramă ;

5. Stricteța contribuțiunilor fiscale.

Și toate acestea Ioan Vodă le făcuse fără ajutorul unei „camere legislative“ : *camerele legislative* nu fac un „2 mai“. *

§ 5. — Până la 1572 nu găsim, asupra tranzacțiunilor în interiorul țării, nici un document subscris cu mîna domnească.

Am văzut cu ochii noștri cel puțin vro zece mii de documente originale : vorbim dupre cîte am putut vedea.

Marele logofăt, ca prim-cancelar al statului, întipărea pe hîrtie sigilul princiar în josul crisoavelor,

Iscălitura lui Ioan Vodă din documentul publicat în *Arhiva istorică a României*, t. I, p. 133—4.

sau îl anina pe șvară de mătăasă cătră pergamenă ; apoi uricarul, adecă scribă, își subsemna numele undeva în coadă ; și, în fine, fără vro altă formalitate, documentul, care putea să fi fost chiar pe o sută de moșii, trecea bun dat în mîinile celui în drept.

* Autorul se referă la „lovitura de stat de la 2 mai 1864“, prin care Alexandru Ioan Cuza dizolva Adunarea electivă a țării, organ legislativ ce se opunea legiferării reformei agrare, reformei electorale și celorlalte reforme preconizate de domnitor (n. ed.).

Se întâmpla, firește, că marele logotat, ca om și, mai ales, ca ministru, abuza de sigilul princiar : domnul nu știa nemica.

Ioan Vodă, cel dentii, văzînd nedreptățile ce se puteau face fără știrea-i³, începu a subscrie el în-suși⁴, specificînd uneori cu propria sa mînă pînă și data documentului.

În primul an al domniei sale, el schimbă, unul după altul, doi mari logofeți : cel al treilea nu mai cuteza a glumi cu încrederea lui Vodă.

§ 6. — Pînă la 1572 capitala Moldovei fu Suceava. Ea se bucură de această prerogativă în curs de trei sute de ani, avea 16.000 de case, 40 de biserici, mai multe palaturi⁵, un fluviu limpede, o pozițiune pitorească, și un castel care, cu un secol mai-nainte, respinsese toată furia unei puternice armate polone⁶.

Totul dară se părea a-i asigura liniștita posesiune a vechilor sale drepturi, consințite prin o triplă para-grafie „immemorială”⁷.

Deodată, peste cîteva luni de domnie, Ioan Vodă strămută scaunul țării la Iași.

Acesta era un orașel mic și fără apă.

Domnii cei vechi, cărora le plăcea a clădi palaturi oriunde se opreau cîte două-trei zile pe an, desfătîndu-se cu vînatul prin codrii învecinați, zidiseră și aci un frumos castel de peatră la capătul sudic al tîrgului, pe marginea unei rîpe, încît să poată servi la nevoie și în timp de război.

³ Vezi, drept dovadă, documentul ce l-am publicat în *Arhiva istorică a României*, t. I, nr. 164.

⁴ *Zapiski Odesskago Obsczestva*, t. 3, p. 254.

⁵ Cantemir, *op. cit.*, p. 66 : „Ausser des Fuersten und der Vornehmen Palaesten, zaehlte man daselbst 40 steinerne und verschiedene hoelzerne Kirchen, und 10.000 Privathaeuser ; welche aber alle, nachdem die fuerstliche Residenz von da verlegt worden, verfallen sind...”

⁶ Bălcescu, *Magazinul istoric*, t. 2, p. 60.

⁷ Pothier, *Traité de la possession* (Paris, 1807, in-8), p. 264 : „possessio centum annorum sive temporis immemorialis”.

Mai avea Iașul o capiște armenească, o capelă catolică și trei biserici române.

În fine, îl împodobeau o baie de piatră de arhitectură orientală⁸.

Astfel, se părea că nimeni nu putea prevesti acestui tîngușor un viitor strălucit între orașele Moldovei.

Se naște întrebarea : care cauză să fi putut împinge pe Ioan Vodă de a părăsi Suceava ? de a îmbrățișa Iașul ?

Suceava se afla așezată prea aproape de hotarele polono-ungare, prea departe de turci și de tătari ; încît principele, în caz de război, lesne putea fi surprins prin o invaziune din partea Galiției sau a Transilvaniei, pe cînd, totdeodată, el nu putea ajunge la timp pentru a împedeca o invaziune de peste Nistru sau de peste Dunăre.

Iașul sta în mijlocul Moldovei.

Acest suprem avantaj strategic era de ajuns pentru a determina alegerea lui Ioan Vodă.

Decis a impune respect tuturor vecinilor, el căta să-și ridice un cuib central, de unde să poată veghea în toate părțile, ca vulturul ce de pe vîrfurile stîncei pîndește și pe pușcașul, de care trebuie să se ferească, și biata turmă, din care își va alege o victimă.

§ 7. — Strigat-au oare sucevenii contra Iașului în 1572, precum strigă acum iașenii contra Bucureștiului ?

E sigur că prin retragerea capitalei, Suceava, care nu mai are nici 1.000 de case⁹, perduse peste 90 la sută.

E sigur că atunci nu era pusă în joc sublima cestiune a Unirii, pentru care saltă orice inimă română.

⁸ Heidenstein, *op. cit.*, p. 318 : „Templa tria circiter Graecis, Armenorum unum, ex lapide omnia ; catholicum ex materia unum ; super omnia balneum Asiatici operis ex lapide pro captu loci satis elegans“.

⁹ Bendela, *Die Bukowina* (Wien, 1845, in-8), p. 21.

E sigur că Ioan Vodă nu lăsă Sucevei, drept mîngăiere, nici măcar o Curte de apel sau o Universitate.

E sigur... și cu toate acestea istoria nu ne arată să se fi plîns sucevenii.

§ 8. — Tot ce rămăsese fostei capitale din antica-i strălucire era sicriul cu moaștele unui sînt.

Ioan cel Nou — așa-i zicea pe nume — era Trapezuntean de origină ; căci românii, ei singuri între toate popoarele creștine, nu produsera nici un sînt calendaristic din propriul lor sîn, lăsînd această sarcină oficială muscalilor și grecilor, între cari cei vrednici de împărăția cerului se numărau totdeauna cu milioane.

Cu vro doi secoli mai-nainte, un domn foarte religios cumpără, aduse în Moldova și așeză în biserica mitropolitană de la Suceava moaștele fericitului, pe care-l declară a fi patron al țării ¹⁰.

De atunci încoace, mai mult din patriotism decît din bigotism, sîntul cel cu diploma de național deveni obiectul celei mai înfocate venerațiuni din partea moldovenilor : la ziua lui, Suceava se împlă de numeroase gloate de bărbați, femei, copii, veniți în peregrinagiu de prin toate unghiurile țării ¹¹.

Străinii afirmă cum că tot cultul moldovenilor se mărginea în adorațiunea lui Ioan cel Nou ¹² : în ade-văr, noi ne închinăm numai aceluia pe care-l credeam că ne apără țara.

Moaștele sîntului formau unul din principalele venituri ale Sucevei ; Ioan Vodă respectă această

¹⁰ Mitropolitul Varlaam, *Învățătură duminecele preste an* (Iasi, 1643, in-f), p. 84 verso, în apendice.

¹¹ Paul of Aleppo, *The travels of Macarius, Patriarch of Antioch, in arabic* (London, 1836, in-4), p. 85 : „The people of this country have entire faith in him ; and resort, in pilgrimage, to his festival, on the Thursday after Pentecost, from the remotest towns and villages“.

¹² Coyer, *Histoire du Jean Sobieski roi de Pologne* (Amsterdam, 1761, in-8), t. 2, p. 187.

proprietate, și sermanii suceveni, atinși la slăbiciune, rămaseră mulțumiți.

§ 9. — Privind asupra stării sociale a țării sale, eroul nostru vedea o națiune mare zbuciumându-se sub apăsarea unei clase mici, asemenea atletului mușcat de un șerpe : era statua lui Laocoon, dar o statuă vie și de proporțiuni imense !

De o parte sta ceea ce cronicile noastre numesc țară ; de altă parte sta ceea ce nu era „țară“ : boierii și călugării.

Țară erau mulții, erau aproape toți, dar vai ! curat numai „suflete“.

Boierii și călugării erau puțini, erau vro câțiva, dar „materie“ : toate pământurile, toate veniturile, toate folosurile erau ale lor ; și oricine nu era din ei, nu avea nici atîta loc propriu cît trebuie pentru o înmormîntare.

Rezultatul acestei stări de lucruri îl descrie cronică țării : „În Moldova au cei mici despre cei mari acest obicei de pier fără județ, fără vină, fără seamă“ ! ¹³

Ți se pare că auzi răsunetul cîntecelor țărănești din întunericul feudal al evului mediu : „Stăpînii ne fac numai răutăți ; ei nu ne dau nici cuvînt, nici dreptate ; ei au toate, iau toate, mănîncă toate, lăsîndu-ne a trăi în sărăcie și în durere...“ ¹⁴.

Între cronică lui Urechea și cîntecul lui Robert Wace este la mijloc o distanță de trei secole ; dar între clăcașii români și servii feudali noi nu vedem nici o distanță.

§ 10. — Într-un stat astfel constituit, principele putea să-și aleagă numai una din trei căi : sau să țină cu boierii și călugării contra poporului, ori să

¹³ *Letopisețile*, t. I, p. 187.

¹⁴ Thierry, *Récits des temps mérovingiens* (Paris, 1856, in-8), t. I, p. 25 : „Les seigneurs ne nous font que du mal, nous ne pouvons avoir d'eux raison ni justice ; ils ont tout, prennent tout, mangent tout, et nous font vivre en pauvreté et en douleur...“.

țină cu poporul contra boierilor și călugărilor, sau în fine să-i împace unii cu alții.

Citeșitrele metodele fură încercate.

Cu poporul contra boierilor și călugărilor ținuse Petru Rareș ¹⁵ : el muri pe tron, după o domnie glorioasă aproape de douăzeci de ani.

Cu boierii și călugării contra poporului ținuse Alexandru Lăpușneanul în prima sa domnie ¹⁶ : fu trădat, răsturnat și alungat.

A împăca poporul cu boierii și călugării se silise Iacob Despota ¹⁷ : atrăgându-și o neîncredere din ambe părțile, el peri sub loviturile unei coalițiuni universale.

Aceste trei exemple erau toate proaspete : avându-le plăpînde denaintea ochilor, Ioan Vodă, chiar din egoism, își alese calea, prin care scăpa națiunea din ghearele clasei, pe cei mulți din minile celor puțini, pe turmă din gura lupului.

§ 11. — Am văzut cum un mare vornic peri sub cuțitul calului chiar în ziua de Paști.

Alți boieri îi urmară unul după altul, deși nu toți avuseră plăcerea de a muri înfruptați de ouă roșie.

„De pre boierii de cinste și cei mai de jos sabia lui Ioan Vodă nu lipsea, ci cu multe feluri de morți îi omora“, zice cronica țării.

§ 12. — Monastirile consumau în trîndăvie și în desfrînări sudoarea Moldovei ¹⁸.

Ioan Vodă dede o pildă, neauzită pînă atunci în istoria românilor.

Un vlădică fu convins de crima celei mai negre nemoralități ; divanul domnesc execută întocmai o legiuire din *Codicele Teodosian* : „Sodomitul să peară

¹⁵ Ms. *Ossolinianum*, apud Engel, *Geschichte der Moldau* (Halle, 1804, in-4), t. 2, p. 184—5.

¹⁶ *Letopisește*, t. I, p. 177—8 ; „și cu dragoste îl primiră boierii“.

¹⁷ Sommer, *op. cit.*, p. 36—37.

¹⁸ Vezi a mea *Lumina*, t. 3, p. 51—56.

prin flacări în prezența poporului“¹⁹ ; mîrșavul episcop fu ars de viu²⁰ : Ioan Vodă ținea prea mult, pesemne, la litera dreptului roman !

Mitropolitul, putred de bogății, adunate prin vînzarea Cuvîntului lui Dumnezeu, scăpă de caznă și de moarte fugind la munți.

Un boier, care dentii trădase pe trei domni în șir, apoi se făcuse căpitan de haiduci de codru, și în fine crezu a-și ascunde urîtul trecut îmbrăcînd haina cea fățarnică a monahismului, fu îngropat de viu în pămînt.

„Temnițele erau pline de călugări“, zice cronica țării.

Fariseii își răzbunară într-un mod curios : nici într-o monastire a Moldovei nu ni s-a întîmplat a găsi portretul lui Ioan Vodă sau numele său înscris în vreun pomelnic ; iar peste o sută de ani încoace, un mitropolit îl șterse chiar din catalogul domnilor țării pe care-l scrisese în versuri și în care, bunăoară, cîntă în următorul mod virtuțile Lăpușneanului :

„Domni ș-acesta bine, și-n Slatina-și fece
Monastire frumoasă, pe toate le-ntrece !“²¹

Apoi dă !

§ 13. — Ura sa pentru boieri și călugări, desprețul său pentru aristocrația de tot felul, Ioan Vodă, în unele cazuri, știa să le manifeste și fără ajutorul gelaților.

În toată Moldova cei mari își mascau faptele lor cele neevangelice prin cea mai zeloasă păzire a posturilor ; pe cînd țărani, din contra, destul de storși

¹⁹ *Lex Dei*, tit 5, c. 3. — *Cod. Theod.*, lib. 6, ad leg. Iul. de adult. : „spectante populo, flammis vindicibus expiabit“.

²⁰ *Letopisește*, t. I, p. 192 : „băgat-a în foc de viu pre vlădica Gheorghe de a ars, dîndu-i vină de sodomie“.

²¹ Cipariu, *Crestomatia sau analecte* (Blaj, 1858, in-8), p. 236.

numai prin apăsare, se fereau de a mai slăbi și mai mult prin lăsări de carne și de brînză, dacă aveau cumva, din întîmplare, vreuna din acestea.

„La Munteni, boierii și poporul sînt deopotrivă religioși — zice un călugăr oriental în interesanta sa călătorie — dar în Moldova chiar Postul cel mare îl observă numai clasele de sus ; iară încît privește pe cei de jos, ei deloc nu-l bagă în seamă, și ireligiozitatea lor, cea mai mult decît tătărească, merge pînă acolo, încît patriarhul de Antiohia cînd intra în casele lor, ei nu ieșeau înaintea lui nici măcar cu o făr-mătură de pîne...”²².

Ei bine ! Ioan Vodă era întocmai ca țăranii cei nelegiuiți ai țării sale.

Un cronicar mare-logofăt strigă cu un fel de spaimă bigotă : „Nu cred să fi fost creștin pravoslavnic, că de ar fi fost creștin, nu s-ar fi însurat în Postul mare !”²³.

Un cronicar mitropolit îl numește : „Ioan cel Rău.”²⁴.

Și marele logofăt și mitropolitul aveau dreptate... din punctul lor de vedere.

§ 14. — Ucizînd pe boieri și pe călugări, pînă atunci atît de puternici, Ioan Vodă, pentru o deplină siguranță, luă măsuri ca să-i împedecă de a-și uni

²² Paul of Aleppo, *op. cit.*, t. I, p. 63 : „The fast of Lent is strictly observed by court and the higher classes of the people ; but the lower orders keep no fast, nor perform any prayer, nor appear to have any religion at all... But in Wallachia, which God preserve ! it is very different ; and the religiousness of its inhabitants, their moderation, and good conduct, are preeminent.” — P. 117 : „It is very different from Moldavia ; where, when the Patriarch entered the abode of any of the inhabitants, not one of them came to stand before him, nor treated him to a cake of bread, than whom, even the Tartars are more religious“.

²³ Miron Costin, *Letopis.*, t. I, apendice, p. 86.

²⁴ Cipariu, *loco cit.*, în notă.

forțele contra tronului ; măcar că orice ligă e prea slabă, cînd nu o susține poporul de jos ²⁵.

Precum ziserăm, toți aristocrații, atît clerici cum și laici, aveau un singur Dumnezeu : egoism, interes personal, ban.

Ioan Vodă își dede un frumos spectacol făcîndu-i să se bată unii cu alții, pe cînd el îi bătea pe toți deopotrivă.

Luînd, bunăoară, o moșie monastirească, el o dedea unui boier ²⁶ : iată călugării țipînd contra bierimii !

Sau, luînd proprietatea vreunei monastiri, o dedea unei alte : iată cele două monastiri intrînd în luptă !

Sau, în fine, luînd de la boierul cutare, dedea unui alt boier : iată boierii înșfăcîndu-se de păr !

Țara rîdea, privind întresfîșiarea foștilor săi apăsători.

Domnul rîdea, văzînd cît de proastă e lumea !

§ 15. — Ioan Vodă nu împrumutări pe țărani ; nu ! căci se ferea de o criză, ale cărei efecte pe de o parte nu erau destul de limpezi, iară pe de alta, nu puteau să-și manifeste fructele lor cele bune, decît numai doară după un șir îndelungat de ani, străcurați în tristă șovăitură.

Împrumutărirea țăranilor din proprietatea cea uzurpată clerico-boierească este o bucățire, în urma căreia, ca rezultat imediat, cei puțini bogați sînt foarte sărăciți și cei mulți săraci nu sînt deloc îmbogățiți : zecimi de ani trebuie să treacă mai-nainte de a reveni

²⁵ Bacon, *Essais de morale et de politique* (Oeuvres, tr. p. Riaux ; Paris, 1851, in-8), t. 2, p. 284 : „les grands ne peuvent presque rien en ce genre, si la multitude n'est disposée a se soulever d'elle-même“.

²⁶ Wickenhauser, *Die Urkunden des Klosters Moldowiza* (Wien, 1862, in-8), p. 27 și 87, documentul din 1577 : „Diese Handveste habe nun Jeremias, der Hatmann gewesen, dem heil. Kloster damals genommen, als er den Kaelugaern in den Tagen des Woewoden Johann, ohne ihnen hiefuer etwas zu geben, diese zwei Doerfer weggenommen hatte“.

lucrurile la o nouă stare normală, mai bună, firește, decît starea normală cea veche... dar pînă atunci ? pînă atunci egalitatea sărăciei pentru toți și în toate!

Ioan Vodă împrumutarea nu numai pe țărani, ci chiar pe țigani, cînd acei țigani aveau mijloace de a-și plăti peșin o proprietate ²⁷ ; cînd nu, nu ; ci-i înzestra încet-încet cu nește atari mijloace, întrebuintînd un metod prin care, departe de a produce o criză, el din contra înflorea finanțele statului.

Secretul eroului nostru era de o simplitate nespusă: el nu lăsă pe boieri și pe călugări să abuze cît un fir de păr de munca țăranului.

Ioan Vodă vedea că ciocoiul ia aproape tot cîștigul țăranului, despoind astfel totdeauna vistieria țării, căriia boierii și călugării nu-i dedeau nemica, iară ceilalți nu mai aveau de unde să-i dea.

Jos abuzul ! — numai atîta.

§ 16. — Aice e locul de a analiza cestiunea proprietății teritoriale la români, după vechile noastre legi, nescrise, dar cu atît mai raționale, bazate nu pe imaginațiunea vreunui jurist, ci pe însăși natura cea intimă a poporului.

Boierii sau monastirile nu erau proprietari, ci numai nește posesori ereditari ai respectivelor porțiuni teritoriale, cari dentr-unții le-au fost acordate lor din partea domniei ca locuri deșerte și fără valoare, pentru a le coloniza cu oameni și a le da astfel o utilitate.

Domnul țării rămînea pentru totdeauna adevăratul proprietar al întregului teritoriu național, încît boierul sau monastirea, avînd facultatea de a vinde, de a schimba, de a ipoteca, de a dărui moșiile lor, pentru fiecare din atari tranzacțiuni trebuia să capete o nouă specială încuviințare domnească, condiționată printr-o dare în bani sau în natură, și în care principele

²⁷ Documentul ce l-am publicat în *Arhiva istorică a României*, t. 1, nr. 156 : „Am dat acestui țigan, anume Nicola, o treime din cincimea satului Boloteștii și cu loc de moară în apa Putnei, care teritoriu și-l cumpăraseră etc.“.

întărea achizițiunea noului posesor prin următoarele caracteristice cuvinte : „I-l *dăm* lui acel sat etc.“²⁸.

Pe baza acestei constituțiuni a proprietății teritoriale, țăranii români aveau duple îndatoriri ; unele către fiscul domnesc, altele către posesorul ereditar, din cari cele principale erau :

Îndatoririle țăărănești către fisc :

1. Dări și gloabe judeciare, precum de pildă : bani de divorț, bani de măritiș, gloabe pentru furturi, dușegubine pentru omoruri etc.

2. O mică sumă bănească anuală și dijmă în natură de oi, de porci, de miei.

Din toate aceste venituri ale fiscului, posesorul moșiei își reținea, ca un fel de răsplată pentru munca percepțiunii, cîte o a treia parte.

Îndatoririle țăărănești către posesor :

1. Trei zile de lucru, anume una arînd, alta cosind, a treia secerînd :

2. De două ori pe an, la Crăciun și la Paști, daruri numite „cinste“, anume : ouă, găine, cașuri²⁹.

Sub domni de principii aristocratice, fie prin concesiuni formale, fie prin îngăduiri tacite, boierii și călugării reușiră pe de o parte de a uzurpa toate folosurile, cîte se cuveneau fiscului și din cari ei nu aveau drept decît numai asupra unei treimi ; pe de altă parte, de a șterge cu desăvîrșire condiționalitatea obligațiunilor țăărănești, silind pe săteni să le lucreze și să le dea mai în toate zilele !

Fiscul se fecunda, mai ales, prin confiscațiuni ; prin vămi, cîte nu încăpuseră încă în minile particu-

²⁸ Vezi mai toate documentele teritoriale muntene și moldovene, în a mea *Arhiva istorică a României*.

²⁹ Toate acestea se deduc în parte din documentele locale, dar mai cu seamă din „jus valachicum“ al coloniștilor români din Moldova și Transilvania, cari se stabileau în Polonia și despre cari vezi o prețioasă colecțiune de acte oficiale în Stadnicki, *O Wsiach Woloskich* (Lwów, 1848, in-4), p. 25—92. Unele acte sînt din epoca lui Ioan Vodă.

larilor³⁰ ; prin dijma de ceară și de miere³¹. Dărilor teritoriale, adevărata avuție a unui stat bine constituit, erau ca și nule.

Restrângînd cu totul drepturile cele abuzive ale seniorului asupra cîștigului țărănesc, Ioan Vodă ajungea la trei scopuri de o importanță supremă :

1. Îmbogățea pe țărani, adică pe cei mulți, sau și mai bine, pe cei „toți“.

2. Luînd de la țărani numai 1/5, 1/10 din cîte le răpea seniorul, umplu visteria ca niciodată.

3. Reuși a deveni idolul acelor ce erau „țară“.

Și cu toate astea, el nu împrăștiase pe țărani !

§ 17. — Un alt fact concurge a proba geniul administrativ al lui Ioan Vodă.

Pentru tranzacțiuni importante, privitoare mai cu seamă la clasa de sus, Moldova întrebuița bani străini de aur și de argint, cari intrau în țară, în mare cîtîme, în schimb pentru exportățiunea vitelor.

Dar banii de aramă erau puțini, încît țăranul, în tranzacțiunile sale cele mici, se vedea forțat de a opera mai mult în natură — moneda cea mai nedreaptă și mai nesigură.

Domnii precedinți, Despota și Lăpușneanul, făcură bani naționali de argint³² : ei nu se gîndiră la nevoile țăranilor.

Ioan Vodă pricepu pe dată toate avantajele monetei de aramă, a cărei fabricațiune, costînd puțin statului, aducea totodată foloase imense prin îmbogățirea țăranilor, vrea să zică a fîscului.

³⁰ Charrière, *Négociations de la France dans le Levant* (Paris, 1853, in-4), t. 3, p. 913, nota : „...une eschelle ou dace d'un port vallant trois mil ducats par an... succession et hoyrie d'un seigneur exécuté par justice...“

³¹ Botero, *Le relationi universali* (Venetia, 1600, in-4), t. 1, p. 95—6 : „Il prencipe tira da cento mila scudi, della decima della cera, et del mele... Vi passa il moscatello, o malvagia di Candia per Polonia, e per Alemagna ; onde il prencipe cava grande entrata...“

³² Bolliac, *Daco-Romane*, nr. 112—118.

Gologanii naționalii începură, în fine, a circula prin toate unghiurile Moldovei.

Pe lângă altele, ei familiarizau țara cu icoana frumoasei figure a principelui, în giurul cării se citea patrioticul titlu : „Părintele Moldovei“.

E de observat că ei fură la noi nu numai cei denții bani de aramă, ci încă cei denții cu o inscripțiune românească : nu latinească, ca pe ai lui Despota și

I. Moneta lui Ioan Vodă după cum a publicat-o răposatul George Săulescu în Iași, în 1859, litografia lui Parteni, pe hîrtiute separate.

II. Idem după cum e reproducă de Papiu în al său *Tezaur de monumente istorice*, t. 3, p. 205.

ai Lăpușneanului, nici slavonească, ca pe cei anteriori.

Boierii și călugării vorbeau latinește și slavonește ; țăranul — românește.

§ 18. — Puternicul patronagiu, acordat poporului de jos contra claselor de sus, avea în ideea lui Ioan Vodă, precum lesne ne-am putut convinge, mai cu deosebire o țintă financiară.

El făcu acum în privința țăranilor întocmai ceea ce regii occidentali făcuseră mai-nainte în privința comunelor municipale, eliberându-le din jugul seniorilor feudali³³ : imensele abuzuri neregulate ale aristocrațiilor izolați se prefăcură într-un venit periodic al fiscului, mai moderat individualmente și colosal în totalitate ; cursul apei fu schimbat și canalizat în profitul tronului astfel, încît păraiele cele împrăștiate, numeroase și înflorate, se reduceră deodată la proporțiunile unui singur fluviu de aur.

Așadar, e vederat că, îmbunătățind soarta țăranilor, Ioan Vodă avea dreptul de a cere din parte-le nu numai o recunoștință morală, ci încă pe acea materială, manifestată prin exactitate și sinceritate în plata dărilor fiscale, cari formau acum o mică parte din cîte le storceau obicinuit boierii și călugării.

Lipsa sau abundența financiară a unui stat, în cele mai multe cazuri, nu depind de sărăcia sau avuția țării, ci numai și numai de modul percepțiunii impozitelor ; încît un popor sărac poate să aibe un fisc abundent, din cauza unei percepțiuni energice și bine organizate, pe cînd, din contra, un popor avut poate să aibe un fisc lipsit, din cauza unei percepțiuni moleșite și rău organizate.

Ioan Vodă reuși de a face ca banii să curgă, așazicînd, de la sine, în visteria domnească, fără cursul unei miriade de agenți salariați, fără directorate statistice, fără contabilitate franceză, fără

³³ Extracte din Bréquigny, Guizot și Thierry în *Encyclopédie moderne*, nouv. ed., t. 10, 272—87.

inspectori financiari : el se mulțumi a aplica în toată rigoarea teribila lege penală contra neplatei dărilor.

Mai bine legi puține, dar bine executate !

Iată tabloul ce-l dă un biograf contimpuran al lui Ioan Vodă :

„Dacă cineva vindea fără știrea domnească un strugur de vie³⁴, sau orișicare lucru supus censului, pe unul ca acela Ioan Vodă, înfigîndu-i o verigă prin nările nasului, cu minile legate la spate, îl da caliilor, ca să-l biciuiască pe piețe publice, și apoi cadavrul lăsă zăcînd fără înmormîntare, hrană cînilor !“³⁵

Astăzi, legile noastre pedepsesc cu temnița pe debitorul unui particular, de cele mai multe ori al unui grec sau evreu, căci românii nu prea au bani de dat cu împrumut... debitorul statului rămîne nepedepsit.

Prefer sistemul lui Ioan Vodă.

§ 19. — Istoricii incriminează cruzimea eroului nostru.

Sînt nedrepți.

Iată ce zise peste doi secolii și jumătate Napoleon cel Mare, cînd istoricii îl incriminau și pe el de cruzime :

³⁴ Cf. despre celebrul Wallenstein, unul din geniile cele mai mari ale timpilor moderni, în Gualdo Priorato, *Vite et azioni di personaggi militari e politici* (Viena, 1674, in-f), litt. w, p. 5 nenumerotată : „Castigó severamente piccioli errori per spaventar i gravi falli“.

³⁵ Lasicki, *op. cit.*, p. 129 : „...ipse Ivonia, vel ob levissimum delictum poenam capitis insontes statuebat, vivos excoriabat, palis infigebat, oculis privabat (quae poena apud Valachos familiaris est), naso et auribus praecisis deformes homines reddebat ; breviter, si quis illo invito seu racemum suae vineae, seu quidpiam aliud, ex quo census penditur, vendidisset : hunc ille aut occidebat aut hamo per nares illius traducto, manibusque post tergum colligatis, tortoribus vel si isti non essent, Nigritis (quos Ziganos vocant) per plateas immisericorditer flaggellandum obiciebat : et quod immanius est : caesorum cadavera insepulta etc.“.

„Am ținut totdeauna cu majoritatea poporului : la ce oare mi-ar fi putut servi crima ?“ ³⁶.

O logică sublimă !

Ioan Vodă ținuse și el totdeauna cu majoritatea poporului.

Majoritatea poporului îl iubea, ca nici pe unul din cîți l-au preces și i-au succes pe tronul Moldovei.

Înșiși istoricii cei incriminatori recunosc, toți într-o voce, suprema popularitate a lui Ioan Vodă ³⁷.

Deci, unde e crima ?

Nu e crud acel principe, care, cu prețul cîtorva capete aristocratice și cu neîmblînzita păzire a legii, își cumpără idolatra iubire a unei țări întregi.

§ 20. — Miraculosul rezultat al administrațiunii lui Ioan Vodă se poate exprima prin puține cuvinte.

În 1572, la intrarea-i în domnie, toate calamitățile erau grămădite asupra Moldovei.

O teribilă ciumă zeciuia prin sate și prin orașe ³⁸.

Un comet speria imaginațiunea poporului ! ³⁹

³⁶ Emerson, *Les représentants de l'humanité* (Paris, 1863, in-8), p. 291-2 ; „on m'accuse, disait-il, d'avoir commis de grands crimes ; les hommes de ma trempe ne commettent pas de crimes. ...J'ai toujours marché avec l'opinion des grandes masses et avec les événements. A quoi m'auraient servi des crimes ?“

³⁷ Cronica turcă ap. Mignot, *op. cit.*, t. 2, p. 215 : „Pierre fut placé sur le trône de Moldavie, au milieu des larmes des peuples qui regrettaient Ivan.“ — Gorecki, *op. cit.*, p. 90 : „pedites, gens rustica, singulari fide ac animo in Ivoniam fuere“. — Lasicki, *op. cit.*, p. 130 : „...illum postea non modo honorarint horrucrintque, verum etiam fortiter pro eo depugnaverint“.

³⁸ *Archivi Antiqui Leopoliensis Liber MCLXV* (MS. in magistratul de la Lemberg, in-f), anno 1572, p. 613 : „Pestis fuit eodem anno gravissima.“ — *Cronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum* (Coronae, 1847, in-4), p. 66 : „Saevissima pestis Barcensem Provinciam depopulatur et pene exhaurit“ — Charrière, *op. cit.*, t. 3, p. 241, janvier 1572 : „La peste est la plus extremes et eschauffée qu'elle feut, cent ans a, en Levant“.

³⁹ Gessner, *Bibliotheca instituta et collecta* (Tiguri, 1583, in-f), p. 265, 312, etc.

O furioasă inundațiune devasta cîmpiile ⁴⁰.

Visteria era secată prin nebuniile lui Bogdan Vodă, care se plimba cu trăsură acoperite cu argint și aur ⁴¹.

Turcii și tătarii, veniți în ajutorul lui Ioan Vodă, nu se putură reține, firește, de a nu comite jafuri, violențe, omoruri ⁴².

În fine, era un potop de rele !

În curs de doi ani, principele nostru realizează visul domnilor celor mai mari : finanțele erau în floare și contribuabilii mulțumiți.

§ 21. — Cronicarul Urechia servise în tinerețele sale, ca uricar sau scribă, la curtea lui Ioan Vodă * ; dar era aristocrat din una din familiile cele mai ilustre ale Moldovei ⁴³, înrudit cu ceilalți boieri, devotat călugărismului și, prin urmare, dușman sistematic al stăpînului său.

Ei bine ! cu toată ura-i personală ce respiră mai în toate rîndurile povestirii sale, încît nu se teme de a rîde pînă și de moartea viteazului ⁴⁴ ; ei bine ! cu toate astea, însuși cronicarul Urechia se simte for-

⁴⁰ Schard, *Scriptores rerum Germanicarum* (Basileae, 1574, in-f), p. 2522, sub anul 1572 : „Danubius ita inundare coepit, ut post hominum memoriam maiorum aquarum illuvies non fuisse existimetur“.

⁴¹ Forgacs, *Rerum Hungaricarum sui temporis Commentarii* (Posonii, 1788, in-8), p. 698 ; „Bogdanus... sponsa, quam stolido luxu ambiverat, spoliatus, cui carpentum mirifico sumptu confecerat, ut rotarum quoque circumferentias, quo uspiam ferri usus fuit, argenteis laminis, auratis exornasset...“

⁴² Lasicki. *loco supra*.

* Autorul se referă la Nestor Ureche, tatăl ilustrului cronicar Grigore Ureche.

⁴³ Cantemir, *Chronicul romano-moldo-vlachilor* (Iași, 1835, in-f), t. I, introducere, p. LXX : „...Corvinos, cuius ex prosapia derivantur Urecestii“. Cf. *Arhiva istorică a României*, t. 1, nr. 203.

⁴⁴ *Letop.*, t. I, p. 196.

țat a caracteriza pe Ioan Vodă în următorul mod : „Era la minte ascuțit, la cuvînt gata, și se vedea a fi nu numai de domnia acestei țări, ci și altor țări să fie cap și mai mare“.

Atari cuvinte din gura unui inamic !

§ 22. — Nu mai puțin dibace fu politica exterioară a lui Ioan Vodă ; deși, din nenorocire, noi nu cunoaștem din ea, pînă acum, decît numai o singură cestiune, în care diplomația cea machiavelică a unui mic principe român era cît p-aci să arunce într-un grozav labirint de complicațiuni trei din statele cele mai ponderoase ale Europei : Turcia, Franța și Polonia.

§ 23. — Curînd după intrarea lui Ioan Vodă în Moldova murise bătrînul rege polon Sigismund-August.

El fu ultimul din dinastia Iagelonă și, tronul rămînînd vacant, mai mulți principii străini se grăbiră a se prezinta ca претенdenți la coroană, între cari și Enric de Valois, fratele regelui francez Carol IX.

Poarta otomană sprijinea această candidatură.

În Polonia o susținea, mai cu deosebire, famosul Laski, care ajutase o dată lui Despota, dar acum se dumeri de a se face mai bine domn el singur, decît să facă pe alții, și cerea coroana Moldovei de la influința franceză în Constantinopole, ca răsplată a serviciilor sale în cestiunea lui Enric de Valois ⁴⁵.

Franța începu a neguța în taină destituirea lui Ioan Vodă.

⁴⁵ Languet, *Arcana seculi XVI, epistolae secretae ad Augustum Saxoniae ducem* (Halae, 1699, in-4), scrisoarea de la Dresda, din 1572 pridie Cal. Dec. liber I, pars 1, p. 182 : „Dicunt Turcas promittere Polonis Moldaviam si Gallum eligant. An promittant nescio, sed scio eos nequaquam tradituros, etiamsi decies promiserint... Petit praeterea Lasky, ut Rex Galliae perficiat apud Turcas, ut Moldavia tradatur ipsi, tanquam praemium suorum laborum.“

Astfel, politica moldoveană se afla pusă în luptă cu cea franceză.

Să urmărim peripețiile intrigei.

§ 24. — Îndată după moartea lui Sigismund-August, Ioan Vodă expedi în același moment doi ambasadori : unul la Constantinopole, către vizirul Mehmed-Socolli ; altul la Cracovia, către Camera polonă.

Ambasadorul trimis în Turcia solicită un ajutor de tătari, în fruntea cărora Ioan Vodă promitea, cu mândrie, că lesne va cuceri toată Polonia, slăbită prin anarhie ⁴⁶.

Domnul știa prea bine că sultanul, legat prin amicie cu Franța, nu-i va încuviința cererea.

În adevăr, vizirul se grăbi a-i răspunde de a se opri de la orice încălcare contra Poloniei ; însă, totodată, îi laudă zelul și îndrăzneala.

De altă parte, ambasadorul trimis în Polonia încredința cum că o armată de 100.000 de turci, tătari și munteni, profitînd de moartea lui Sigismund-August, erau gata a năvăli în Galiția ; însă, din mila lui Dumnezeu, îi împedecă Ioan Vodă prin rugămințile sale pe lângă vizirul Mehmed-Socolli ⁴⁷.

⁴⁶ Charrière, *op. cit.*, t. 3, p. 522, nota : „Pendant l'inter-règne de Pologne, il avoit souvent demandé congé au Grand-Seigneur d'entrer en vostre royaume ; et que y venant aussy de son costé le Tartare, il asseuroit que s'il ne pouvait y executer tout ce qu'il voudrait, qu'au moins dévasteroit-il, ruinerait et perdrait une grande partie de pays, etc.“ — Cf. scrisoarea vizirului în *Arhiva istorică a României*, t. I, nr. 47 : „Mortuo enim Rege vestro, subinde nos litteris suis sollicitavit, ut quinque (?) milibus solum Turcarum adiunctis, licentiam illi in Poloniam daremus, et se illis totam Poloniam subiugatoriam tributariamque Caesari nostro invictissimo facturum praedicavit...“

⁴⁷ Bielski, *Kronika polska* (Krakow, 1597, in-f), p. 653 : „Posła Woiewody Woloskiego, ktory to ukazowal ze za swa namowa 100.000 Turkow, Tatarow i Multanow od korony polskiey odwrocil etc.“

Polonii, pătrunși de spaimă⁴⁸, nu știau cum să mulțumească mai bine generosului principe al Moldovei.

Drept răsplată pentru prețiosul serviciu ce zicea că le făcuse, Ioan Vodă cerea de la camera cracoviană două lucruri :

1. Înapoiarea Pocuției.

Ștefan cel Mare o cucerise de la poloni și o reținu pînă la moarte ; Bogdan cel Chior o perdu ; Petru Rareș o redobîndi și iarăși o scăpă în vro cîteva rînduri ; urmașii săi o lăsară, fără protestațiune, în curs de patruzeci de ani, sub sceptrul Poloniei ; pînă ce, în fine, demn strănepot al marelui Ștefan, Ioan Vodă își rădică glasul :

„Pocuția e un patrimoniu al meu“, scria el către camera polonă.⁴⁹

2. Înapoiarea tezaurelor moldovene, confiscate în Polonia.

În 1564, fugind denaintea Lăpușneanului, care intra în țară cu o oaste turcească, Ștefan Vodă Tomșa, ucigașul lui Despota, fu prins de către poloni și descapitat în Lemberg, din ordinea regelui Sigismund-August, sau mai bine zicînd, după porunca unui expres ambasador turc.

⁴⁸ În Europa se răspîndise deja vestea de invaziunea turcă, ca de un factor acomplit, precum vedem în istoricii venețiani, Paruta, *Dell'istoria veneziana, parte seconda* în *Degli istorici delle cose veneziane* (Venezia, 1718, in-4), t. 4, lib. 3, anno 1572, p. 275 : „Essendo a Turchi nato sospetto, che havessero i Polachi favorito il Valacco in pregiudicio dell'imperio Ottomano, per vendicarsi dell'ingiuria, erano improvvisamente entrati nel paese soggetto a quella Corona, et fatte diverse incursioni nella Prussia, nella Polonia, et nella Rossia, minacciavano ancora d'inferire danni maggiori...“

⁴⁹ Heidenstein, p. 8 : „Pocutiam tamen. tanquam antiqui juris possessionisque Valachicae“... Bielski, *loco supra* : „upominal Pokucia, mieniac ia bydz oyczyzna swa.“ Aice cuvîntul „oyczyzna“ este luat în înțeles de „ocină“, adică „patrimoniu“, iar nu „patrie“, cum înțelesese Engel.

Tomşa ducea cu sine toată visteria ţării : polonii — calii în serviciul sultanului — confiscară sacii cu aur ai victimei, mîngîindu-se cu metalul pentru ruşinea de a se fi supus orbeşte voinţei păgînilor, contra frăţiei creştine şi contra legilor ospitalităţii.

Ioan Vodă pretindea acum restituţiunea acelei proprietăţi naţionale ⁵⁰.

Ambasada moldovenească îşi împlini misiunea cu o aşa mîndrie şi demnitate, încît camera cracoviană, cuprinsă de mirare, îi arătă mai mult respect decît chiar ambasadei imperiale de la Viena.

Polonii nu cutezară a ne tăgădui dreptul asupra Pocuţiei, nici asupra averilor lui Tomşa ; ci, recurgînd la calea amînării, ei promiseră a răspunde îndată după ce-şi vor fi ales un rege.

Ioan Vodă ştia de mai-nainte că polonii nu-i vor înapoia Pocuţia, pentru care ei vărsară atîta sînge în curs de un secol, şi că de ar vrea, tot încă n-ar putea să-i întoarcă tezaurele lui Tomşa, de demult împărţite, cheltuite şi uitate ; dar nu Pocuţia, nici Tomşa, formau adevărata ţintă a ambasadei moldovene.

Atît în Constantinopole, unde stăruise contra Poloniei, precum şi în Cracovia, unde intrigase contra Turciei, Ioan Vodă reuşi deplin în planurile sale :

În Constantinopole, el se întărea în buna opinie a otomanilor, pentru ca nu cumva să fie destituit după uneltirile Franciei ;

În Cracovia, atribuind turcilor, cu o fineţă diabolică, cele zise de el însuşi ⁵¹, îi compromitea în ochii

⁵⁰ Heidenstein, p. 8 : „Thesaurus quos Thomsa ex Valachia in Regnum importarat, repetit“.

⁵¹ Bacon, *loco. cit.*, p. 308 : „il est une autre ruse du même genre, que les Anglais désignent assez ridiculement par cette expression proverbiale ; retourner le chat dans la poêle, et qui consiste à attribuer à une autre personne ce qu'on lui a dit soi-même dans le tête-à-tête. Or il est facile d'en imposer aux autres sur ce point, etc.“.

polonilor, ceea ce-i și trebuia pentru a surpa candidatura protegiatului otoman Enric de Valois.

§ 25. — Peste puțin timp, Ioan Vodă, răpezi alte două ambasade, iarăși una la Constantinopole și alta la Cracovia.

Ambasadorul trimis la Constantinopole înștiință Poarta otomană cum că destronatul Bogdan Vodă adună în Polonia, cu ajutorul magnaților, o numeroasă oaste pentru a năvăli din nou asupra Moldovei; și că se și apropie deja de fortăreața Hotinului...⁵²

Ambasadorul trimis la Cracovia rugă Camera de a nu suferi nici o încercare din partea lui Bogdan⁵³.

Pretextul ambelor ambasade era de tot imaginar.

Bogdan de mult nu se mai afla pe teritoriul polon.

Cu toate astea, turcii se înfuriează contra Camerei cracoviene, iară Camera cracoviană, crezînd că în adevăr Bogdan s-ar fi ținînd ascuns undeva în Polonia, răspîndi în toate direcțiunile curieri și emisari, pentru a prinde pe nenorocitul fugar⁵⁴: atît de groaznic știuse a deveni Ioan Vodă față cu unul din cele mai puternice regate ale Europei.

Care să fi fost scopul cel secret al domnului moldovenesc în aceste două ambasade?

1. De a provoca în Constantinopole din partea otomanilor vreo demonstrațiune dușmană contra polonilor, făcînd astfel o lovire indirectă, dar dure-roasă, în candidatura lui Enric de Valois;

2. Sub aparința de a urmări pe Bogdan, să cîștige timpul și ocaziunea de a lucra prin ambasadorul său

⁵² Charrière, t. 3, p. 318, nota, și 325.

⁵³ Bielski, p. 660. — Heidenstein, p. 21.

⁵⁴ *Archivi Antiqui Leopoliensis lib. MCCX* (ms. in magistratul de la Lemberg, in-f), p. 180: „Anno 1573 Sabbato ante St. Andreae Apostoli, Gregorio Anteburano misso Samboriam ad exquirendam certitudinem rumoris de Bohdani ductu ad Moldaviam, et Trello alio suburbano in eodem negotio ad Zaderowacz misso expositorum eorundem ac pro equis meritoriis 3 zl. 16 gr.“

în Cracovia, împrăștiind bani și întrige contra politicei franceze.

§ 26. — Văzînd că Turcia, după sollicitațiunile Curții de la Paris, tot mai cruță hotarele Poloniei, Ioan Vodă expedi un al treilea ambasador la Constantinopole.

Reproducem chiar cuvintele agentului francez pe lângă Poarta otomană în scrisoarea sa către Enric de Valois :

„M-am înștiințat că domnul Moldovei trimise aice un ceauș, carele asigură că țarul moscovit fu primit în Vilna și în toată Litvania, cu voia și îngăduirea țării întregi, și că este de temut că și Camera polonă i se va supune, știindu-l armat și așa de aproape ; care veste a fost turburat foarte mult pe turci, făcîndu-i să hotărască în divanul de ieri un război contra Poloniei“ ⁵⁵.

Iată dară că diplomația lui Ioan Vodă era cît p-aci să răstoarne candidatura lui Enric de Valois, dacă polonii nu s-ar fi grăbit a risipi bănuielile Turciei.

§ 27. — În fine, puțin mai-nainte de momentul decisiv al elecțiunii de rege, sosi și la Cracovia un al treilea trimis moldovenesc.

Ioan Vodă reușise a pune mîna pe două scrisori turcești din partea vizirului Mehmed-Socoli, una către Camera cracoviană, cealaltă către episcopul Montluc, ambasadorul francez în Polonia.

În epistola-i către Cameră, vizirul porunea polonilor de a alege pe Enric de Valois, încheind-o așa : „Să nu întîrziați cu împlinirea ordinilor sulta-

⁵⁵ Charrière, t. 3, p. 374 : „J'ay eu advis que le Bogdan a envoyé un chaoux à ceste Porte, qui assure que le Moscovite a esté receu à Vilna et en toute la Lithuanie, du gré et consentement de tout le pays, et qu'on craignoît que les estats de Pologne se laisseroient aller audit Moscovite, le voyant armé et fort si près d'eux. Ceste nouvelle a merveilleusement troublé ces gens-ici, car c'est le pis qui leur pouvoit arriver... ceux-ci résolurent hier, en divan, la guerre contre la Pologne...“

nului“⁵⁶ ; în epistola către Montluc mărturisea înalta solicitudine a Turciei pentru interesele Franciei.

Scandalul fu universal.

Păgînul dedea porunce „incliului“ regal polon !

Enric de Valois apărea ca un cireac al sultanului !

O indignațiune generală cuprinse pe mîndrii magnați, cu atît mai vîrtos că trimisul moldovenesc le mai citi în ședință plenară următoarea ironică scrisoare din partea lui însuși Ioan Vodă :

„Din cele alăturate aflați porunca mării-sale sultanului de a pune în capul vostru pe fratele craiului franțuzesc ; veți fi avînd, credem, destulă pricepere ca să puteți înțelege că măriia-sa sultanul nu lucrează pentru binele creștinătății“⁵⁷.

Speriat prin efectul vicleniei lui Ioan Vodă, Montluc striga, jura, șoptea, zbuciumîndu-se a dovedi cum că cele două epistole sînt născocite din capul moldovenilor.

Totuși, secretarul ambasadei franceze Jean Choisin, recunoaște în memoriile sale că infernala diplomație a principelui român pusese candidatura lui Enric de Valois într-un pericol extrem, din care abia-abia o putu scăpa renumita abilitate politică a lui Montluc.

⁵⁶ Choisin, *O elekcyi Henryka Walezyusza na króla Polskiego* (Wilno, 1818, in-8), p. 266 : „co do listu od Paszy o którymśmy wzmianke uczynili, nietylko ze nicby nam nie mógł pomódz, ale omal cala nie zerwal negocycacya dia nastepuiachych słów w nim znalezionych : Nie omieszkacie byc poslusznemi rozkazóm Soltana...“

⁵⁷ *Ibidem*, p. 213—14 : „Dowiecie sie Wwmśc Panstwo z listu który tu dolaczam, ze Sultan Ygmśc daje wam rozkaz, abyście na tronie waszym osadzili brata króla Francuskiego. Mam was za natdo roztropanych abyscie sie jego woli poddali, bo poniewaz Sultan zyczy sobie miec go na tym mieyscu, domyslicie sie latwo ze pewnie bedzie chcial miec w nim silnego nieprzyjaciela calego chrzescianstwa“.

§ 28. — Oare pe cine să fi dorit Ioan Vodă de a vedea pe tronul Poloniei ?

Pe Ernest, fiul împăratului Maximilian ?

Nu ; căci el apăruse deja o dată, prin propria experiență, caracterul nedecis și egoistic al austriacilor.

Pe Sigismund, fiul regelui Sveziei ?

Nu ; căci venea prea de departe...

Simpatia lui Ioan Vodă erau cîștigate anume pentru acela de care mai cu deosebire se temeau otomanii ca nu cumva să apuce coroana Poloniei : țarul moscovit, famosul Ivan cel Groaznic ⁵⁸.

Cu acest scop, episcopul Isaia Radouțeanul — inteligentul diplomat, pe care vi-l aduceți aminte, la începutul istoriei noastre, neguțind tractatul de pace cu Polonia — fu trimis în taină la Moscva ⁵⁹.

Ce va fi isprăvit acolo ? nu știm.

§ 29. — Astfel, principele Moldovei, în cei doi ani ai domniei sale, desfășură o activitate diplomatică de o fineță rară, de o întindere extraordinară, și ale cărei toate mișcările manifestau din ce în ce mai clar mărețul vis al eroului :

Scuturarea jugului musulman !...

§ 30. — Moldova plătea Turciei un tribut anual de 40.000 de galbeni ⁶⁰ ; dar măiastra administrațiune a lui Ioan Vodă o aduse într-o stare atît de înflorită, încît Poarta otomană se crezu acum în drept de a pretinde o dare mult mai mare.

⁵⁸ Despre dușmănia de atunci între Turcia și Moscova, vezi Karamzin, *Istoria Gosudarstva Rossiiskago* (Petersburg, 1843, in-8), t. 9, p. 104—5.

⁵⁹ Despre această călătorie vezi actul oficial, publicat în *Akty Zapodnoi Rossii* (Petersburg, 1843 in-4), t. 3, anno 1573.

⁶⁰ Cronica turcă în Ricaut, *État présent de l'empire ottoman* (Paris, 1670, in-4), p. 113 : „On trouve dans l'Histoire des Turcs, que cette Province payoit en ce tems-la (en l'année mil cinq cens soixante et quatorze) quarente mille Sequins ou quatrevingts mille écus de tribut...”.

Sultanul Selim II și vizirul său Mehmed-Sokolli erau atunci doi oameni cei mai lacomi de pe fața pământului ⁶¹.

Un ceauș prezintă lui Ioan Vodă înalta poruncă de a plăti 80.000 de galbeni.

„Patruzeci mii să plătești ca bei al Moldovei, iar celelalte patruzeci mii ca ghiaur, de vreme ce ai cутezat a te lepăda de credința lui Mahomed“, scria epistola vizirială, ascunzînd mîrșava aviditate sub o sofismă bigotă ⁶².

Trimisul turcesc sosi la Iași tocmai în ziua în care Enric de Valois primea în Cracovia coroana regală a Poloniei : fatalitatea vru să triumfe în același moment, la nord și la sud, dușmanii lui Ioan Vodă.

§ 31. — Pentru alegerea domnului, pentru facearea legilor, pentru cestiuni de o mare importanță, românii procedau prin convocarea unei adunări obștești, așezate în principiu pe nește baze mult mai largi decît chiar „votul nostru universal“.

În termeni generali, luau parte la deciziuni, ca și după legea actuală : „boierii, popii și țara“ ⁶³ ; dar analizînd cu amănuntul această definițiune, descoperim în ea elemente dezmoștenite astăzi de anticul lor vot.

Nobilimea electorală se compunea atunci din toți boierii fără distincțiune : boierii cei mari, cei de clasa

⁶¹ Charrière, t. 3, p. 283 ; „il n'y eust oncques avarice si extremes ne si sordide en ce monde qu'est celle dudit Grand-Seigneur et de son dit Bassa...“

⁶² Cronica turcă în Mignot, t. 2, p. 210 : „Les Ministres du Grand Seigneur prétendirent doubler le tribut qu'Ivan devoit, disoient-ils, á la Porte, premièrement comme Vaivode de Moldavie, secondement comme Chrétien... quarante mille écus au lieu de vingt mille“. Cifra aci e greșită, precum se vede nu numai din Ricaut, ci chiar din Charrière. t. 3, p. 913, nota, unde tributul cel dublu al Moldovei e arătat : „ottante mil ducats“. Nu cumva sub „écus“ Mignot ar fi înțelegînd „lire“ turcești ?

⁶³ Letop., t. I, p. 118, 146, 156 etc.

a doua, cei de clasa a treia, cei în demisiune, boiernașii de prin județe și toți capii militari.

Clerul electoral se compunea din mitropolit, toți episcopii și toți egumenii.

În fine „toată țara“ ⁶⁴.

Cu toate astea, nu numai inițiativa, ci încă discuțiunea proiectelor era o sacră prerogativă ministerială, adunarea obștească fiind strict mărginită în dreptul de a pronunța o afirmațiune sau o negațiune.

Divanul domnesc, adică cei opt sau nouă miniștri, hotărau de mai-nainte în ascunsul cabinetului, apoi mitropolitul, ori marele logofăt, sau chiar însuși domnul ieșea pe esplanada curții princiare și, adresându-se către gloatele grămadite pe piață, îi întreba : „Vreți lucrul cutare ?“

Poporul răspundea din inspirațiune : „da“ sau „ba“, fără dezbateri, fără șicane, fără amenda-mente ⁶⁵.

Era just.

Gloatele nu raționează ; dar ele pricep foarte bine prin un fel de instinct tot ce e bun și ce e rău.

De pildă :

Întrebați norodul cel mai prost, cel mai necioplit, cel mai orb, întrebați-l : „Vrei a te înfrăți cu ovreii ?“

Desigur, nici o voce, decît doară a vreunui botezat, nu va răspunde : „da !“.

Așadară, legislațiunea noastră cea veche era bazată în aceasta pe o profundă cunoștință a naturii umane : majoritatea, adică instinctul adevărului cel înăscut și spontan, aproba sau dezaproba minoritatea, adică raționamentul cel supus erorilor sistemului și ale interesului.

⁶⁴ Documentul ce l-am publicat din manuscris în *Arhiva istorică a României*, t. I, nr. 259.

⁶⁵ Vezi descrițiunea alegerii domnești în Paul of Aleppo.

Inima sancționa mintea.

„Inima este care simte pe D[umne]zeu !“ zise marele Pascal ⁶⁶.

Am putea adăugi : „Inima este care simte pe Satana“.

Cu alte cuvinte, în planurile minții, inima simte cînd pe D[umne]zeu și zice „da“, cînd pe Satana și zice „ba“.

Da sau ba... nu cereți alta de la un vot universal, care nu e și nu poate fi decît un *juriu* în cauzele națiunii întregi.

§ 32. — Istoria ne-a conservat propriile cuvinte ale lui Ioan Vodă către obștească adunare a țării ⁶⁷ :

„Dragii mei boieri și voi, iubitele mele slugi !

Greul de astăzi întrece toate grelele de mai-nainte.

Lăcomia turcilor cere un haraci îndoit.

De-l vom da, ea nu va zăbăvi a ne stoarce și mai mult, pînă ce ne va stinge cu totul, căci aceasta o vrea Păgînul.

De nu vom da, ne așteaptă război, stricarea țării, foc și sabie.

Cugetați și alegeți.

Supunîndu-ne orbește vrăjmașului nostru, vom peri desigur, și vom peri ca mișei ; sculîndu-ne asupră-i, chiar de nu vom izbuti, pentru păcatele noastre, tot încă vom avea mîngîierea de a peri bărbătește, noi, femeile noastre, copiii... cu toții !

Voi știți că haraciul nu-l plătesc eu ; ci voi și ai voștri.

Puțin dară mi-ar păsa, de nu m-ar durea inima pentru țară !

Mi-e milă de voi, și pentru voi îmi voi pune capul meu, dragilor mei tovarăși !

⁶⁶ *Pensées*, part. 2, art. 17, LXII : „C'est le coeur qui sent Dieu“.

⁶⁷ Gorecki, p. 31 : „universo senatu ad se convocato, in hunc modum ad eum verba fecit“.

Să chemăm pe D[umne]zeu într-ajutor, ca să plece pe vrăjmașii noștri sub picioarele noastre.

Să trăim slobozi, ori să ne peară pîn' și urma noastră !

Fiți cu mine, și cu noi va fi izbînda !..."

§ 33. — Pentru a putea înțelege impresiunea produsă prin electrica voce a principelui asupra numeroșilor săi ascultători, trebuie mai întîi să cunoaștem poporul moldovenesc din 1574.

Tocmai atunci un călător polon cutrieră Moldova în toate direcțiunile, vizită orașele, avu curiozitatea de a vedea unele monastiri, petrecu prin case boierești și prin bordeie de țărani, și învăță un cîntec, pe care-l auzise în alîtea rînduri, încît chiar fără voie i se întipărise în memorie.

Vreți a aprofunda caracterul unui popor ? studiați poezia sa națională.

Cîntecul moldovenesc, memorat de acel călător și reprodus de el polonește, fu :

Ștefan, Ștefan, domn cel mare,
Seamăn pe lume nu are :
Seamăn pe lume nu are,
Decît numai mîndrul soare !

Ștefan, Ștefan, domn cel mare,
La Suceava cuibu-și are :
La Suceava cuibu-și are,
Și din el ades el sare !

Ștefan, Ștefan, domn cel mare,
Pune peptul la hotare :
Pune peptul la hotare,
Ca un zid de apărare !

Ștefan, Ștefan, domn cel mare,
Bate oardele tătare :
Bate oardele tătare,
Și turcii pe zmei călare !

Ștefan, Ștefan, domn cel mare,
Bate leși fără cruțare :
Bate leși fără cruțare,
Și unguri fără-ncetare !

Ștefan, Ștefan, domn cel mare,
Are-o țară mică tare :
Țara-i mică, țara-i tare,
De stă lumea la mirare ! ⁶³

Ioan Vodă, marele strănepot al aceluia mare Ștefan, se adresa acum către nește oameni deprinși a celebra în toate zilele, cu sonul alăutei, suvenirul strălucitelor victorii de la Lipineț, de la Racova, de la Cozmin, de la Baia !

Trecuse abia șaptezeci de ani după moartea viteazului : ici-colea mai întâlneai încă centenari, cari au servit odată sub steagurile sale și ale căror povestiri vulcanizau inimele noii generațiuni.

Ioan Vodă știa către cine vorbește !

§ 34. — Născuți cu tradițiuni eroice în pept și pe buze ; entuziasmați prin tonul, prin cuvintele principelui ; îmbătați prin iluziunea unui viitor glorios, moldovenii strigară cu glasuri mari, — serie cronică țării — : „Vom peri toți lângă măriata ! toți vom peri !“

Fu adus sintul *Evangeliiu*.

⁶³ Strykowski : „O tym Wołosza i Multani spiewaia ustawicznie „w kazdej biesidzie na serbskich skrzypicach przygrywajac „swoim jezykiem :

Ștefan, Ștefan, Wojewoda !
Ștefan, Ștefan, Wojewoda !
Bijal Turków, bil Tatarów
Bijal Wegrów, Rus, Polaków...

Românește restabili și publică acest cântec d. Alexandri, în Pencovici, *Cartea școalelor de întîiul grad* (București, 1863, in-16), p. 51—52. — Engel, t. 2, p. 154, n-a înțeles pe Strykowski, cînd zice : „nach dem Serwischen gemodeltes Lied“ în loc de : „cîntec acompaniat de guslea serbească sau alăută“.

„Nu cer să-mi jurați mie — sună Ioan Vodă — nu mie, ci jurați unui altuia ⁶⁹.

A jura unul altuia se zicea a se face „frați de cruce“; una din cele mai nobile instituțiuni cavale-
rești d-ale străbunilor noștri, care se însoțea de sim-
bolica formalitate a gustării dintr-o pine făcută în
forma crucefixului ⁷⁰ : cei legați prin un asemenea
jurământ deveneau nedespărțiți la viață și la moarte.

Toți jurară.

Jurară că, dacă vreunul din ei își va vicleni cre-
dința, atunci să-l bată pământul, focul, apa, văzduhul,
pînea, vinul, sabia, D[umne]zeu și Maica Domnului!

Așa era jurământul ostașului român ⁷¹.

Sînt momente sublime în trecutul nostru !

§ 35. — Ioan Vodă promisese a nu-și cruța viața
pentru libertatea patriei.

Trebuia dară a se asigura, mai întii de toate, situa-
țiunea Moldovei, la caz dacă o lovitură dușmană va
precurma zilele generosului principe.

Adunarea obștească încuviință două măsuri :

1. Tezaurul țării și familia domnească fură trimise
la fortăreața Hotinului, unde se grăbiră a refugi și
casnicii boierilor, sub paza socrului princiar, părcă-
labul Lupea Huru.

2. Pruncul Petru, fragedul fiu al lui Ioan Vodă, fu
declarat erede al tronului moldovenesc, și numele său
începu a figura în documente alătura cu al părin-
telui.

Patriotismul, trezit din amorțire în fața pericolu-
lui, înțelese necesitatea eredității tronului : fie-ne
drept învățătură !

⁶⁹ Gorecki, p. 33 : „inter se“.

⁷⁰ Sommer, p. 56 : „bolum in crucis formam compositum
(quot sanctissimum apud illos foedus existimatur) edere...“

⁷¹ Dalla Valle, *Una breve narrazione etc.*, în *Magyar Toer-
ténelmi tar*, t. 3, p. 45 : „promettiamo per il Dio, la vergine
Maria, per li quatro elementi, per il pane, per il vino, per la
nostra scimittara...“

§ 36. — Ioan Vodă chemă atunci pe ceașul turcesc.

„Pleacă ! îi zise cu mîndrie principele român.

Pleacă și spune împăratului tău că de azi înainte, necum să-i plătim optzeci mii de galbeni, dar nu va vedea nici cît primea pîn-acuma : cu banii haraciului îmi voi face oști și apoi... apoi vom vorbi.

Pleacă !⁷².

⁷² Mignot, t. 2, p. 211 : „Le Moldave répondit fièrement qu'il emploieroit ce argent à lever des troupes qui soustrairaient ses sujets à la vexation qu'on prétendoit exercer contre eux ; et il ordonna au Chiaoux de se retirer...”

III

CĂPITANUL

*...Aber der Krieg laesst die Kraft
erscheinen :*

Alles erhebt er zum Ungemeinen!

*...Dar războiul face să apară for-
ța, înalță toate pînă la sublim !*

SCHILLER, Die Braut von Messina.

§ 1. — Înfricoșată era pozițiunea Moldovei.

În Țara Românească și în Transilvania stăpîneau
doi vasali orbi și muți ai Turciei.

În Polonia se încoronase Enric de Valois.

Germania era departe ; muscalii — și mai de-
parte...

Niciodată istoria nu ne arată un popor mai mic și
mai izolat, chemînd fără sfială la o luptă de moarte
pe un dușman mai puternic !

§ 2. — Știți cine erau turcii în 1574 ?

Iată ce zice famosul Robertson ¹ :

¹ Robertson, *History of Charles V.*, in *The works complete*
(Paris, 1828, in-8), t. 2, p. 106 : „The long succession of able
princes, which I have mentioned, had given such vigour and
firmness to the Ottoman government, that it seems to have
attained, during the sixteenth century, the highest degree of
perfection of which its Constitution was capable. Whereas
the great monarchies in christendom were still far from that
state which could enable them to act with a full extention

„O lungă succesiune de principii ageri dede o așa vigoare și tărie guvernului otoman, încît el ajunse în secolul XVI la putincioasa culme a dezvoltării sale; pe cînd statele cele mari ale creștinătății erau încă departe de a se urca în sfera lor la o treaptă analoagă.

Tot atunci oastea turcă se bucura de toate avantajele cîte se nasc din superioritatea disciplinei militare.

La întronarea lui Suleiman corpul ienicerilor era deja vechi de un secol și jumătate ; și pășea, fără conținere, tot înainte pe calea disciplinării.

Ceilalți soldați, recrutați de prin provinciile imperiului, fură ținuți neîncetat sub arme în diferitele războaie ale sultanilor, aproape fără nici un interval de pace.

Contra unor armate astfel organizate și exercitate, forțele statelor creștine ieșeau la luptă cu un mare dezavantagiu.

Autorii cei mai inteligenți și cei mai nepărtenitori din secolul XVI recunosc și deplîng inferioritatea militară a creștinilor față cu turcii...”

Ambasadorul francez în Constantinopole scria în 1572 către curtea pariziană :

of their force. Besides this, the Turkish troops in that age possessed every advantage which arises from superiority in military discipline. At the time when Solyman began his reign, the janizaries had been embodied near a century and a half ; and, during that long period, the severity of their military discipline had in no degree relaxed. The other soldiers, drawn from the provinces of the empire, had been kept almost continually under arms, in the various wars which the sultans had carried on, with hardly any interval of peace. Against troops thus trained and accustomed to service, the forces of the christian powers took the field with great disadvantage. The most intelligent as well as impartial authors of the sixteenth century acknowledge and lament the superior attainments of the Turks in the military art.”

„Niciodată n-aş fi crezut, că turcii sînt atît de groaznici, să nu-i fi văzut cu ochii...”²

După calculul unui matematic de atunci, venitul anual al sultanului se compunea din şasezeci butoaie mari cu aur...³

Iată pe ce fel de duşman cuteză a-l înfrunta domnul Moldovei, deşi-l cunoscuse de aproape !

§ 3. — Primind insolentul răspuns ce i-l adusese bietul ceauş, revenit cu ruşine, sultanul Selim destitui pe Ioan Vodă şi numi domn în locu-i pe Petru poreclit cel Şchiop, fratele domnului muntenesc şi care, după mumă, descindea din sîngele vechilor domni moldoveni.

Acesta era un june crescut între greci⁴, amic al boierismului⁵ : prin urmare urît poporului.

El promisesese Turciei un tribut îndoit.

Pe dată Poarta otomană expedi ordini la sangiacul de Nicopole, la munteni şi la transilvani, de a intra cu oştile lor în Moldova.

Sultanul trimisese şi la Enric de Valois, dar moldovenii surprinseră pe ceauş, căci altfel cine ştie dacă şi turcofilul rege al Poloniei nu s-ar fi grăbit a lua parte la vînatul leului român⁶.

Fost-a cineva să ajute lui Ioan Vodă contra acestei formidabile coaliţiuni ?

Ţăranii moldoveni şi... o mîină de cozaci !

² Charrière, t. 2, p. 269 : „Bref, je n'eusse jamais creu la grandeur de ceste monarchie, si je ne l'eusse jugée à l'œil“.

³ Camerarius, *Vocabula rei nummariae, ponderum et mensurarum* (Lipsiae, 1564, in-8), p. 26, nenumerotată : „sexaginta tonnas auri, quantam nume summam dicunt esse annui redditus Regni Turcici“.

⁴ Crusius, *Turco-Graecia* (Basileae, 1584, in-f), p. 274—5. — Dorotheos, *Biblion historikon periechon en synopsei diaphorous kai exochous historias* (Venet., 1798, in-4), p. 455-6.

⁵ *Letopiseşte*, t. I, p. 205.

⁶ Charrière, t. 3, p. 522, nota.

§ 4. — Peste Nistru, la marginea Poloniei cu Țara Tătărească, se formase cu vro cincizeci de ani mai-nainte o mică republică de oameni desperați, a căreia deviză era nimicirea dușmanilor creștinătății.

Accea cavaleriească republică se contopise din trei popoare învecinate : români, poloni și moscoviți ⁷, cari uitau aci urcele lor naționale pentru a nu mai urî cu toții decât numai pre mahometani.

Ei vorbeau în o limbă amestecată, pe care lesne o învățau citeșitrele națiunile ⁸.

În toți anii sau, mai bine, pentru fiecare expedițiune militară, ei își alegeau prin sufragiu universal câte un cap numit „hatman” ⁹.

Reședința lor era la gurile Niprului, unde ei își închipuiră o mică flotilă de luntri sau „șeice”, cu cari devastau, fără frică, țărmii Crimului și ai Turciei.

Erau călăreți, pedestri, marinari, de toate pe rînd, după cum le venea mai la socoteală : călăreți pe cîmpie, pedestri în munți, marinari pe apă.

Cetele lor se compuneau din cite o sută de oameni comandați de centurioni sau „sotnici”.

Strategia lor era mai mult tătărească, tactica mai mult polonă.

Viața lor se petrecea într-un neîncetat vagabundagiu la pînda vrăjmașului ; armele erau : arc, sabie, sulită, dar mai ales pușca, din care nu știau a da greș.

Toți erau băieți fără femei și fără copii, renoindu-se mereu prin voinici, prin criminali, prin aventurieri, cari se adăposteau aci din toate părțile.

Astfel ei deveniră groaznici sub numele de cozaci, adecă oameni ușori ca o căprioară.

⁷ Documentul ce l-am reprodus în *Arhiva istorică a României*, t. I, nr. 281.

⁸ Caracteristica acestui dialect vezi-o în Miklosich, *Lautlehre der Slavischen Sprachen* (Wien, 1852, in-8), p. 340—70.

⁹ Vezi tabloul atării elecțiunii în *Cztenia Moskowskago Obsczestwa Istorii i Drevnostei*, nr. 9 (Moscva, 1847, in-8).

§ 5. — Pe acești nelegiuți — *outlaws* — îi chemă Ioan Vodă, cu leafă mare, la luptă contra sultanului Selim.

Douăsprezece centurii de bravi veniră la chemare.

Era pe la mijlocul lui martiu : primăvara română începea a-și dezboboci frumsețile ; Ioan Vodă se afla în corturi la marginea Iașului, pe întinsa cîmpie de la Copou.

El făcu cozacilor o primire strălucită : le ieși întru întîmpinare, încungiurat de floarea boierimii, cu împușcăturile tunurilor și zgomotoasa armonie de trîmbițe, tobe, fluier, timpene...

Urmă un prînz, după care toți cozacii căpătară generoase daruri de aur și argint.

Șase buți cu vin fură desfundate pentru scumpii oaspeți, cari le deșertară cu veselie în sănătatea lui Ioan Vodă.

„Nu sînteți decît o mie două sute — le zise principele — dar fiecare sută face cît o mie !”¹⁰

§ 6. — Cu toată puținătatea mijloacelor sale, deciziunea lui Ioan Vodă de a sfărma robia otomană era bazată nu pe temeritate, ci pe cea mai profundă convingețiune că va putea reuși :

El știa ce poate el însuși ;

El știa ce pot românii !

§ 7. — Ioan Vodă studiase arta militară la poloni, la tătari, la germani, la turci : și imensa-i inteligență, apropiindu-și în sinteză toate rezultatele progresului epocii, merse și mai departe.

Astfel, noi vedem cu admirațiune că principiile sale ostășești, elaborate prin propriul său geniu, diferesc, în mare parte, de ale tuturor domnilor români de mai-nainte ; diferesc, în mai multe privințe, chiar de starea lucrurilor de atunci la popoarele cele mai

¹⁰ Paprocki, în *Tezaur de monumente*, t. 3, p. 278 : „Ir wollet mirs glauben, das isch euch gleich so lieb hab, als wenn ich sonst an der Volk zwelff tausent bei mir hette“.

civilizate ; și se înrutesc de minune cu preceptele științei de astăzi.

Ne va fi permis a da aci din capul locului două exemple mai generale.

Pe cînd în Franța artileria era încă atît de puțin aprețuită, încît abia peste treizeci de ani mai în urmă Enric IV izbuti a avea în arsenalul de la Paris 100 guri de foc¹¹ ; ei bine ! Ioan Vodă, în scurta-i domnie de doi ani, își înzestră armata cu un număr îndoit mai mare.

Pe cînd în toată Europa nu era încă destul de simțită predominitoarea importanță a infanteriei în comparațiune cu cavaleria, — deși celebrul Machiavelli se silise de demult a dezamăgi această rătăcire¹² — ei bine ! Ioan Vodă ajunge deja la concluziunea cum că oastea călăreață trebui să formeze numai o mică parte din cifra totală a armatei.

Artileria și infanteria ca temelie, cavaleria ca accesoriu — așa credea eroul nostru ; cavaleria ca temelie, artileria și infanteria ca accesoriu, — așa crezuseră Ștefan cel Mare, Țepeș, Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanul ; ba așa credeau pe la 1574 mai toți generalii italieni, francezi și germani.

Puteți judeca cine era Ioan Vodă.

§ 8. — Armata moldovenească se împărțea din timpii cei mai vechi în arcași sau infanterie și călărași sau cavalerie¹³.

¹¹ De la Barre Duparcq, *Eléments d'art et d'histoire militaires* (Paris, 1858, in-8), p. 235 : „réunit à l'arsenal de Paris jusqu'à 100 bouches à feu, nombre considérable“.

¹² *Dell'arte della Guerra*, lib. 2: „Dico per tanto che quelli popoli o regni che istimeranno piu la cavalleria che la fanteria, sempre fieno deboli, ed esposti ad ogni rovina ; come si e veduta l'Italia ne' tempi nostri, la quale e stata predata, rovinata, et corsa da forestieri non per altro peccato che per haver tenuta poca cura della militia di pie, et essersi ridotti i soldati suoi tutti a cavallo. Debessi bene havere de' cavalli, ma per secondo, et non per primo fondamento dell'essercito suo...“

¹³ *Arhiva istorică a României*, t. 1, nr. 254, p. 168.

Unii și alții deveniă celebri.

Arcul moldovenesc era de dimensiuni mari ¹⁴ ; dar ostasul îl mînuia cu atîta artă, încît „întrecea vîntul prin răpeziciunea zborului și covîrșea zăpada prin mulțimea descărcăturilor“, după expresiunea unei balade germane din evul-mediu ¹⁵.

Numai doară renumiții arcași englezi ar fi putut intra în rivalitate cu arcașul moldovean.

Astăzi, cînd pușca înlocui cu totul întrebuintărea arcelor, s-a calculat că, în fiecare bătălie, se perde în deșert aproape 1 500 de gloanțe sau 80 oca de plumb pînă a ucide sau a răni un singur dușman ¹⁶ ; oare un bun arcaș de mai-nainte nu întrecea prin rezultate pe un pușcaș modern ?

Turcii și tătarii păstrară uzul arcelor mai pînă mai deunăzi : săgețile lor făceau șirurilor creștine nește perderi cel puțin egale cu efectul puștelor.

Arcul costa mai nemica ; încît nu era, poate, nici un moldovean care să nu fi avut această armă și să nu se fi exercitat din ea așa zicînd din leagăn.

Pușca posedă oare un asemenea avantajiu ?

¹⁴ Bellon, *Plurimarum singularium et memorabilium rerum observationes* (Antverpiae, 1569, in-8), p. 348 : „Tartarorum et Vallachorum arcus illos (Arabicos) adhuc superant latitudine et longitudine, attamen molles sunt“.

¹⁵ *Heldenbuch Biterolf und Dietlieb*, vers. 10.185, apud Klemm, *Attila nach der Geschichte, Sage und Legende* (Leipzig, 1827, in-8), p. 66.

Die Vlachén kamen angeritten
Mit manigem huernen pogen,
Die waren hoch aufgezogen
Ze schussen manigen pfeyle
Die sach man an der weile
So dicke von der sene gan
Sam oft der sne hot getan
Da den treibet der Wind...

¹⁶ *România militară*, t. 2, p. 213 : „În bătălia de la Solferino s-au tras cel puțin 15 milioane de cartușe pentru a se omorî sau răni 10 mii de austriaci cel mult“.

Toate aceste supreme rațiuni erau cauza că arcul prea cu anevoie s-a putut dezrădăcina din oastea moldovenească, și nici pînă la 1700 nu-l alungase încă muschetul sau arcabuză.

Ș-apoi curios lucru : epoca gloriei noastre militare fu tocmai epoca arcășiei !

Pe lîngă arce, infanteria moldovenească mai avea ciomegi, cari, ca armă curat națională, merită un cuvînt aparte.

Ele se numeau „ghioage“ și „fușturi“.

Erau subțiri în mînuchi, groase și ghintuite cu cuie la capătul opus.

Ciomagul era în privința arcului cea ce baioneta este în privința puștei : teribilul său aspect, într-un atac de pedestrimă, arunca spaimă, demoralizînd curajul dușmanilor.

Cu această armă țăranul era deprins de mic și o fabrica el singur : două mari avantaje.

În fine, unele părți din infanterie erau înarmate cu coase, cu cari secerau cînd picioarele cailor inamici, cînd pe prizonieri : de acolo se nascu expresiunea „a snopi pre vrăjmași“.

Erau nește snopi glorioși pentru țara noastră !

Cavaleria moldovenească se compunea din toți proprietarii teritoriali, mari și mici, numindu-se *oaste nemeșească*.

Caii, străpunși la nări pentru înlesnirea răsuflării, se deosebeau nu prin mărime sau frumusețe, ci prin răpeziciune și neoboseală.

Unde este astăzi acea mîndră rasă, care ațîța odată admirațiunea străinilor și era oprită cu totul de a se exporta afară din hotarele Moldovei ? ¹⁷

Unde este ? unde, ah ! unde sînt multe lucruri !

Cavaleria nu costa statului nici un ban : era un serviciu feudal.

§ 9. — Din legea marțială a vechilor moldoveni, cunoaștem un singur articol :

¹⁷ *Arhiva istorică a României*, t. I, nr. 139.

„Fugarul, carele va lăsa cîmpul bătăliei, să fie pedepsit cu o moarte mai cumplită decît aceea ce i s-ar fi putut întîmpla în luptă din partea vrăjmaşului“ ¹⁸.

§ 10. — Vom aduce o serie de mărturii despre proverbiala bravură a moldovenilor în secolul XVI.

Cităm numai o mică parte din cîte lesne s-ar putea cita.

1. Graziani :

„Ei se bat cu o așa îndrăzneală, cu un așa despreț pentru dușmani, cu o așa încredere în sine, încît adesea cu o mîină de oameni înfrînseră mari armate ale vecinilor...“ ¹⁹

2. Vigenère :

„E un popor totdeauna foarte ciudat, caprițios, ținut ; dar atît de dur și războnic, încît nu o dată a dat învățăture acelora ce nu-l lăsau în pace...“ ²⁰

3. Reichersdorf :

„Neamul moldovenesc e feroce, cam barbar, dar foarte ager, după propria sa manieră, în arta militară...“ ²¹

¹⁸ Dantiscus. ap. Schard, *op. laud.*, p. 1276 : „Haec est Valachorum consuetudo, ut eos omnes qui ex pugna evadentes domum revertuntur, suppliciis gravioribus quam si in bello cecidissent affliciant“. E vorba despre armata lui Petru Rareș. — Cf. Boemus, *Mores, leges et ritus omnium gentium* (Lugduni, 1582, in-16), p. 210 : „Jussi ad bellum exire capitale est non paruisse“.

¹⁹ *De Heraclide Despota*, p. 22 : „Tanta autem audacia praelia ineunt, tantaque hostium contemtione, et fiduci sui, ut saepe haud magna manu vel integras finitimorum exercitus fuderint...“

²⁰ *La description du royaume de Pologne et pays adjacens* (Paris, 1573, in-4), p. 38 verso : „Car ce a esté tousiours une nation fort bizarre, fantastique et despitte, et au reste fort endurecie et belliqueuse, et qui a souventes fois donné beaucoup d'affaires à ceux qui luy ont voulu demander quelque chose...“

²¹ *Transilvaniae ac Moldaviae succinta descriptio* (Coloniae Agr. 1595, in-f), p. 50 : „gens ista Moldavica ferox est, et admodum barbara, rebus tamen militaribus et bellicis suo more eximie instructa...“

4. Ruggieri :

„Sînt oameni foarte viteji, dar nu prea au arme, întrebuintînd în ofensivă mai ales arce...”²².

5. Veranzio :

„Moldovenii întrec pe munteni în bravură ; dar muntenii întrec pe moldoveni în ospitalitate...”²³.

6. Bielski :

„Ostaşii moldoveni sînt viteji şi meşteri de a mînuî suliţa şi a se apăra cu scutul, deşi sînt neşte ţărani proşti luaţi de la plug...”²⁴.

7. Miedzieleski :

„Domnul Moldovei are 30.000 de soldaţi, din cari 15.000 sînt ostaşi de cei mai buni şi luptători de cei mai viteji...”²⁵.

8. Gorecki :

„Fiecare moldovean, pînă şi cel mai sărac, cată să aibe un cal, pe care-l încalecă pentru pradă şi pentru război...”²⁶.

9. Orzechowski :

„Sînt oameni groaznici şi foarte viteji ; şi nici că este pe faţa pămîntului un alt popor care, pentru gloria războinică şi eroism să apere o ţărişoară mai mică

²² *Relatione del Regno di Polonia nell'anno 1568*, extras de d. V. Alexandrescu din manuscriptele de la Madrid, p. 286 : „sono quei huomini molto bellicosi, ma disarmati, et nell' offendere usano per il piu gli archi...”

²³ Kovachich, *Scriptores Rerum Hungaricarum minores* (Budae, 1793, in-8), t. 2, p. 103 : „Moldavi sunt bellicosiores quam Transalpini, qui etiam cedunt eis, et Transalpini sunt Moldavis hospitaliores...”

²⁴ *Sprawa rycerska* (Kraków, 1569, in-4), p. 137 : „Dzielni sa i dobrze sie podkaja z drzewcem za tarcza, chocia chlopi prosci od pluga...”

²⁵ *Acta Tomiciana*, t. 3, p. 170 : „communis populi triginta milia habere, ac de illis quindecim millia dilectissimorum militum et ferocissimorum pugnatorum cogere solet...”

²⁶ P. 18 : „quavis, vel egentissimus, domi equum alit, quo praedatur ac militat...”

contra mai multor dușmani, atacându-i sau respingându-i fără încetare..."²⁷.

§ 11. — Dar ceea ce făcea pe un ostaș moldovean formidabil în ochii vrăjmașilor era nu atât furioasa-i vitejie, precum o virtute a anticului legionar roman.

Scipionii, Metelli, chiar străbunul nostru Traian își mulțumeau stomacul, în timpi de război, cu o bucă-țică de slănină și cu o fărmitură de caș²⁸.

Un burduf de brânză și o pîne de grîu — ajungeau soldatului moldovean pentru o expedițiune²⁹.

Chemîndu-i sub steaguri, principele îi înștiința de mai-nainte de numărul zilelor pentru care trebui să se aprovizioneze cu hrană³⁰ : niciodată ei nu luau mai mult decît ceea ce puteau acăța de șea sau a purta de-a umeri.

Astfel, istoria nu ne arată nici un singur caz unde armata moldoveană să se fi plîns sau ar fi suferit din lipsa proviziunii.

Fără această frugalitate cu greu ne-am putea explica ilustrele campanii ale lui Ștefan cel Mare sau Petru Rareș.

§ 12. — Artileria română, deși prea puțină în număr pînă la domnia lui Ioan Vodă, totuși ar merita prin caracterul său o mențiune de tot aparte în istoria artei militare moderne.

²⁷ *Annales* (Lipsiae, 1711, in-f, ad calcem Dlugossi), t. 2, p. 1555 : „suntque homines feri, magnaeque virtutis ; neque alia gens pro gloria belli et fortitudine angustiores fines cum habeat plures ex propinquitate hostes sustineat, quibus continenter aut bellum infert, aut illatum defendit...”

²⁸ Spartianus, *Vita Hadriani* : „Cibis etiam castrensibus in propatulo libenter utens, hoc est larido, caseo et posca, exemplo Scipionis Aemiliani et Metelli et authoris sui Traiani.”

²⁹ Bielski, *Sprawa rycerska* ; p. 138 : „Strawe na leku przed soba nosza, to jest bryndze w hozlėj skórcze z białym chlebem, bom in widzial na onczas gdy z nimi bitwa byla u Obertyna.”

³⁰ *Acta Timiciana*, t. I, p. 96.

Se știe că fusese român acela carele dirigiase tunurile sultanului Mahomed la luarea Constantino-
polei ³¹ : constatăm aptitudinea națională, jelind însă
din inimă împregiurarea prin care își dobîndise pri-
mul său lustru.

Meșteri în artileria de asediu, românii se destin-
seră și mai mult în privința artileriei de cîmp.

Răposatul Bălcescu făcu cel dentii următoarea
profundă observațiune, pe care o reproducem în-
treagă : ea este de Bălcescu !

„Artileria la români a fost mult mai în bună stare
decît la cele mai multe neamuri.

La aceste, tunurile fiind prea mari, capii nu pu-
teau nici nu știau a le schimba poziția dentii, și ast-
fel de multe ori ajungeau a fi nefolositoare în bă-
tălie.

Pentru aceea, în Europa scăzu mult artileria și în-
cepu a se întrebuința mai cu seamă în izbirca și
apărarea cetăților ; astfel a urmat pînă în veacul al
XVII.

Tunurile românești erau mici : de aceea erau mai
mobile și se putea trage tot folosul dintr-insele.

În planurile din cartea lui Georgio Tomasi se văd
tunurile românești și moldovenești tîrite numai de
doi cai, în vreme ce cele împărătești sînt tîrite de
patru cai” ³².

Vom completa această prețioasă notiță prin cuvîn-
tele unui autor polon din epoca lui Ioan Vodă, și
care vorbește nu de pre auzite, ci ca martur ocular :

„Tunurile moldovenești de cîmp sînt de fer.

Ele se formează din cîte șase sau cîte opt tuburi,
așezate numai pe două roate mici, în așa mod încît
dîndu-se foc unuia din tuburi, pe dată izbucnesc pe
rînd și celelalte, urmînd șase sau opt detunete.

Cartușele sînt învălitate în hîrtie.

³¹ Chalcocondylas, lib. 8. cf. Șincai, t. 2, p. 24.

³² *Puterea armată și arta militară a Valachiei* (Iași, 1844
în-8), p. 48.

Încărcarea se face cu multă ușurință.

Lungimea tuburilor e ceva peste un cot.

Gloanțele sînt de fer sau de plumb, cum se întimplă.

Nemic nu poate fi mai bun și mai trebuincios pentru infanterie, decît aceste tunuri, cari lesne se strămută din loc în loc, încît o oaste pedestră, încungiurîndu-se în marș de un atare zid, înfruntă orice atac de cavalerie..."³³.

Iată dară că moldovenii cunoscură, sînt acum trei secolî, nu revolve cele în miniatură din zilele noastre, ci tunuri-revolvere !

Aci admirațiunea devine prea viuă pentru ca s-o putem exprima prin cuvinte...

§ 13. — Am arătat cine era Ioan Vodă.

Am văzut ce fel era oastea moldovenească.

Închipuiți-vă acum o oaste moldovenească sub un Ioan Vodă !

§ 14. — Sultanul Selim uită că, cu un secol mai-nainte, Ștefan cel Mare cu 40.000 de moldoveni bătuse 120.000 de turci conduși de însuși sultanul Mahomed : și că mult mai încoace ilustrul sultan Suleiman crezu de trebuință 300.000 de otomani pentru a putea alunga din Moldova pe Petru Rareș.

Dormitînd pe sofalele haremului sub vaporile vinului de Chipru, el credea că o armată de șazeci mii de bașibuzuci lesne va călca în picioare mor-

³³ Bielski, *Sprawa rycerska*, p. 138 : „hakownice zelazne, ktorych bylo w jedném lozu po szesci i w drugim po osmi na dwu kolkach lekkich przyprawione, iz niemoze nic lepszego byc i potrzebniejszego wszedzie pieszemu ludowi jako takie, bo je moze drab za soba wozic kedy chce, i obrócić na wszystkie strony, gdzie potrzeba ukaze w ciagnieniu, kiedy po wszystkich stronach wojska takowe postanowi, moze isc kedy chce z nimi, zaden nieprzyjaciel jezdeny na to nie przytrze, bo tam jedno od drugiego sie zapala gdy z jednego puscisz, ktemu predkie nabicie moze byc ; gdy masz gotowe nabicie w papierze zawinione, a tém moze predko nabijac, tak iz bez przestania moze strzelba isc ; są troche dluzsze nizli na loku, kulka w nie wchodzi tak wielka jako do hakównicy, chocia zelazna albo ołowiana...”

mîntul lui Ștefan cel Mare și al lui Petru Rareș, prinzînd și legînd cot la cot pe dezmeticul Ioan Vodă.

20.000 de turci de la Nicopole, 40.000 de munteni cu domnul lor în frunte și vro 2.000 de secui trimiși din partea beifului transilvan pășeau cu sunetele tabulhanalei, ducînd cu triumf pe Petru cel Șchiop pentru a-l așeza pe tronul Moldovei...

§ 15. — Ioan Vodă prînzea.

Erau întinse două mari mese : la una ședea principele, avînd la dreapta-i pe marele logofăt, la stînga pe hatmanul, și în giur pe căpeteniile cozacilor ; la cealaltă masă ședea boierimea țării.

Deodată un călăraș aduce știre despre mișcarea dușmanilor.

Ioan Vodă se scoală din mijlocul prînzului.

El are adunați lîngă sine, deocamdată, numai 9.000 de cavalerie și cele douăsprezeți cete de cozaci.

Dar nu se sperie Ioan Vodă : planul său e gata.

El cheamă pe credinciosul vornic Dumbravă, cunoscut deja prin artistică respingere a invaziunii polone :

„Ia pe cozaci : zboară cu răpezițiunea vîntului și apucă pe neașteptate străjile vrăjmașului !...”

Zis, făcut.

Însuși eroul, cu rămășița cea mai grea a miței sale oștiri, urmează mai încet după Dumbravă...

§ 16. — În județul Slam-Rîmnicului, pe malul rîulețului Rîmna, în o depărtare aproape egală de la hotarele turce, transilvane și moldovene, se află satul Jiliște.

Acolo fu punctul natural unde se concentrară muntenii, secuii și otomanii, pentru a năvăli asupra lui Ioan Vodă.

Dosul armatei lor era spre vadul Rîmnei, fața privea spre Focșani, avantposturile se întindeau pînă la țărmi Siretului.

Plini de încredere în puterea forței numerice, siguri că moldovenii sînt prea slabi pentru a se putea

opune, bazați pe ura aristocrației cătră Ioan Vodă, inamicii sperau că vor ajunge la scopul lor chiar fără vărsare de sînge.

Astfel, oprindu-se la Jiliște, Petru cel Șchiop trimise porunci la toți boierii Moldovei să vină a i se închina la marginea țării, primindu-l ca pe un stăpîn nou, venit cu steag de domnie de la Înalta Împărăție.

Pînă atunci, în așteptare, domnul muntenesc bea vin de Drăgășani în sănătatea frăține-său ; turcii beau hașîș în onoarea Prorocului ; secuii beau ce găseau pentru a nu rămînea nici ei în urmă...

Tabăra era fără șanțuri...

Străjile steteau la o mare distanță...

Ce le păsa lor, fie oricum va fi, cînd victoria era atît de sigură ?

§ 17. — Vornicul Dumbravă, înaintînd în cea mai mare tăcere, surprinse într-amurgul serii, înconjură și dezarmă 400 munteni, cari păzeau de departe intrarea taberei.

Mai-nainte de zori sosește Ioan Vodă cu grosul oștii.

Află numărul, spiritul și dispozițiunea vrăjmașilor ; și concertează la moment, cu scînteia giganticului său geniu, schița acțiunii.

Dimineața era brumăoasă, ca mai totdeauna în învecinările apelor.

Inamicii dormeau în liniște, iar caii lor pășteau în voie pe cîmp.

Ioan Vodă trimite înainte pe bravul Dumbravă cu cozacii pentru a încungiura tabăra și a lovi din dos despre vadul Rîmnei.

El însuși își desfășură armata într-o singură linie puțin profundă, reține centrul, înaintează aripele, și se răpede asupra inamicilor din celelalte trei părți, izbind cu centrul său fața taberei, cu aripa stîngă pe

aceea dreaptă și cu aripa dreaptă pe aceea stângă a vrăjmașilor ³⁴.

§ 18. — Tabăra dușmană, după maniera turcă, introdusă atunci și la munteni ³⁵, era așezată în următorul mod :

Parcul, compus din căruțe și cămile, forma dosul.

Mai încoace, spre mijlocul taberei, se aflau corturile căpiteniilor, în giurul cărora stetea în cuadrat infanteria.

Baterii de tunuri o acopereau : unele de-nainte, celelalte la spate.

Cavaleria se lungea în două linii perpendiculare parcului, în interiorul cărora era închisă toată tabăra ca între două ziduri paralele ³⁶.

§ 19. — Inamicii visau.

Visuri dulci de victorie, de triumf, de pradă !

Turcii visau paradisul lui Mohamed pe undoișorul sîn al frumoaselor roabe moldovence ³⁷.

Muntenii și secuii, smeriți tovarăși ai otomanilor, dobîndeau în vis ce nu trebuia păgînului : turme de porci ! ³⁸

³⁴ Paprocki, în *Tezaur de monumente*, t. 3, p. 279 ; „Er aber Iyon hatte seine Ordnung so gemacht, das die Feinde von ihm auf dreien Seiten, und von Polen auf der vierten ueberfallen wurden.“ — Gorecki, p. 49 : „sua acie in longitudinem extensa, tribus ex partibus hostium castra, omni praesidio nudata, agreditur...“

³⁵ Veranzio, ap. Kovachich, *op. cit.*, t. 2, p. 103 : „Transalpini, nullis de re vestiaria aut militari legibus obnoxii, omnia cum Turcis habent promiscua, propter mutuam consuetudinem“.

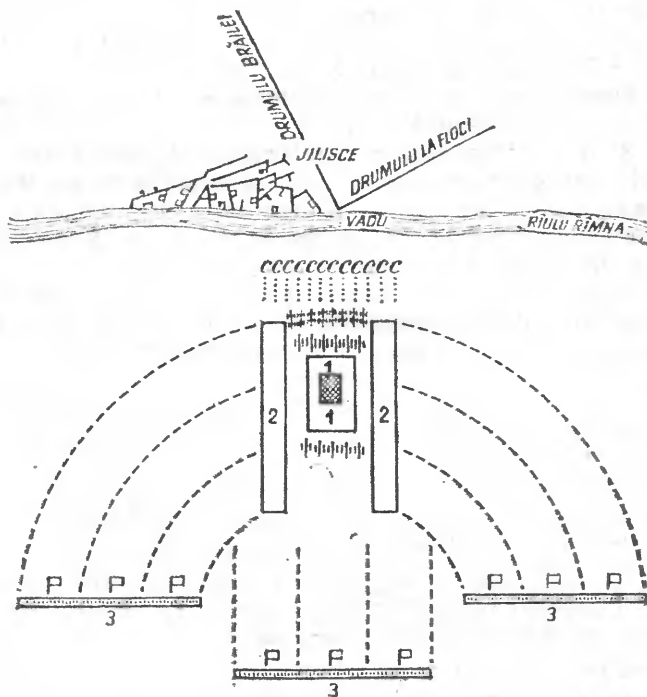
³⁶ Vezi gravura unei tabere turce în Bielski, *Sprawa rycerska*.

³⁷ Saedino Turco, *Chronica dell'origine e progressi della casa Otomana* (Madrid, 1652, in-4), t. 2 p. 302 : „donzelle Bogdanesi di cotanta bellezza, che il contemplarle n'era il capitale dell'eterno godimento...“ Autorul, care trăi pe timpul lui Ioan Vodă, descrie impresiunile turcilor după victoria lor asupra lui Ștefan cel Mare.

³⁸ *Ibid.* : „le greggi delli porci, che in quella vasta Provincia furono ritrovate, ne toccarono tutte all'essercito Vallaco“.

Deodată, cînd abia se lumina de zi, îi trezește o muzică infernală : strigăte de furie, țipete de durere, tropotul cailor, zîngănitul armelor...

Vornicul Dumbravă sfarmă parcul și pătrunde pînă la corturile capilor ; iar unde nu e vornicul Dum-

Ordinea primitivă a bătăliei de la Jilisce.

Explicațiunea : 1 → cuadratul pedestrimii inamice, în golul căruia stau corturile generalilor ; 2 → cavaleria inamică ;   artileria
 parcul ; 3 → armata lui Ioan Vodă ; e e e corturile
 direcțiunea de atac.

bravă acolo este Ioan Vodă ; Ioan Vodă din față, Ioan Vodă din dreapta, Ioan Vodă din stînga !

§ 20. — Las pe oamenii de atunci a face tabloul măcelului :

„Era un spectacol hidos ; spațiul cîmpului sta așternut de cadavre, presărat de arme, îmbuibat de sînge ; numai pe alocurea vedeai cîte un rănit mai zbuciumîndu-se încă între viață și moarte, vrînd să fugă, vrînd să se țină pe picioare, încercînd a se rădica din țărîină, și iarăși căzînd...”³⁹.

Orgolioasa armată a lui Satana, zdrobită de mînia Cerului, în poemul lui Milton !

§ 21. — Cincizeci mii de inamici își dederă sufletele, invocînd în agonie, unii pe Crist, alții pe Mohamed.

Petru cel Șchiop scăpă, nu se știe cum, la învecinata Brăilă.

Frate-său, domnul muntenesc, fugi la Floci, datorînd mîntuirea vieței eroismului unei ilustre familii, în care virtuțile se par a fi fost ereditare.

Cu treizeci de ani mai înainte vistiernicul Radu Golescu fuse celebru prin vitejiile sale⁴⁰.

El lăsă doi fii demni de tată : clucerul Alb și vornicul Ivașcu Golești.

Aceștia sînt cari scăpară în bătălia de la Jiliște zilele domnului muntenesc, precum o mărturisea mai în urmă el însuși într-un act oficial : „Mai mare dragoste am văzut de la jupînul Ivașco vel-vornic și de la frate-său jupînul Alb vel-clucer decît de la toți ceilalți ; fiind foarte bucuroși a-și pune ei capetele lor pentru capul domniei-mele ; căci să nu se fi întors ei asupra oștii moldovenești cu sulile, apoi capul dom-

³⁹ Gorecki, p. 50 : „Tum spectaculum fuit horribile, in campis patentibus omnes viri afflicti ; ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati, niti modo, et statim concidere. Postremo, omnia qua visus erat. constrata telis, armis, cadaveribus, et humus infecta sanguine...”

⁴⁰ *Condica crîsoavelor monastirii Vieroșul* (Ms. în Arhiva Statului, 1780, in-f), p. 145.

niei-mele ar fi căzut ; și atunci jupînul Ivașco velvornic a scăpat din război rănit, iar jupînul Alb velclucer și-a lăsat capul său acolo, la vadul ce se zice Rîmna, lingă satul Jiliște, pentru capul domniei-mele...⁴¹

Goleștii, nu Petru cel Șchiop, meritau de a se bate cu un Ioan Vodă... o, nu ! fericită ar fi fost România dacă tocmai cei aleși ai săi n-ar fi ridicat niciodată o fratricidă armă unul asupra altuia !

§ 22. — Pe cînd boierii munteni scăpau viața domnului lor, domnul moldovenesc scăpa viețile boierilor săi.

Părcălabul Ieremia Golia, de care avurăm deja ocaziunea de a vorbi în vro cîteva rînduri și vom mai vorbi și mai la vale, combătea cu o deosebită bravură alături cu Ioan Vodă, adecă acolo unde lupta era mai crîncenă, rezistența mai înverșunată, pericolul mai mare.

O armă inamică se rădică asupra viteazului boier. În focul bătăliei nu e chip a te feri de toate loviturile.

Încă o clipă și părcălabul era mort.

Ioan Vodă preveni acea clipă : buzduganul principelui⁴² turti pe îndrăznețul dușman⁴³.

Ieremia Golia rămase viu...

§ 23. — Pentru a micșora gloria eroului nostru în strălucita victorie de la Jiliște, un critic malițios ar putea, la prima vedere, s-o reprezinte ca un rezultat al neștiinței și al neglijenței capilor armatei celei biruite.

1. De ce oare să se fi oprit ei la Jiliște, pe cînd trebuia să pășească drept înainte asupra Iașului ?

⁴¹ *Ibidem*, p. 160.

⁴² Domnii întrebuițau buzdugane, precum vezi în *tabloul bătăliei de la Obertin*.

⁴³ Acest fact l-a conservat numai cronica turcă în Mignot, t. 2, p. 212 : „à qui il avoit sauvé la vie dans le dernier combat...”

2. De ce, oprindu-se cum au făcut, ei nu-și întăriră pozițiunea ?

Aceste două imputări, ce se par a fi capitale, devin puțin serioase în fața unei aprofundate expozițiuni de motive.

Era forța majoră ca dușmanii să se oprească la Jiliște, și dacă nu era de asemenea o forță majoră, cel puțin era o puternică rațiune militară ca ei să nu se retranșeze în pozițiunea lor.

Să analizăm.

§ 24. — 1. Armata lui Petru cel Șchiop se compunea din trei elemente eterogene, turci, munteni și secui, cari, venind din diferite părți, nu puteau năvăli în Moldova mai-nainte de a se fi întâlnit și concentrat undeva afară din hotare : Jiliștea fu, prin natura sa, punctul cel mai nemerit pentru atare operațiune.

Sosirea cîteșitrelor detașamente nu putea ocure în aceeași zi, fiind plecate din distanțe și în împregiurări variate ; astfel încît detașamentul sosit la Jiliște cel dintîi trebuia să aștepte acolo sosirea celui de al doilea, și apoi ambele să adaste pînă la sosirea celui de al treilea : iată deja un interval de mai multe zile.

Turcii veneau de departe, secuii de peste Carpați, chiar muntenii nu erau toți de pe aproape, cetele cele mai brave fiind tocmai de la Olt ; încît, după un marș foarte îndelungat pînă la Jiliște, le trebuia tuturoră deopotrivă un timp de odihnă.

În acest mod se respinge acuzațiunea strategică cea mai gravă ce se putea face armatei lui Petru cel Șchiop : de ce nu merse înainte ?

2. De la Focșani pînă la Iași este o distanță de 18 zile de marș ordinar, 8 zile de marș forțat pe drum mare, 6 zile de marș forțat pe drumuri lăturașe ; iar cu toate înlesnirile cîte se mai pot procura prin un sezon frumos — cel puțin 5 zile.

Astfel o depărtare minimum de 5 zile se întrepunea între armata de la Jiliște și între reședința lui Ioan Vodă.

Cătră această considerațiune se mai adaogă o altă și mai ponderoasă : Petru cel Șchiop știa că domnul moldovenesc nu avuse încă timpul de a-și aduna o armată, de care se afla în o prea mare lipsă, deoarece se văzuse silit a alerga la sprijinul citorva sute de cozaci.

Neavînd de cine a se teme, și mai fiind și de tot depărtată de la dezarmatul său adversar, contra cui oare să-și fi retransat tabăra armata de la Jiliște ?

În fine, pînă și într-o necesitate vegheată, tot încă fortificarea taberei ar fi fost prea vătămătoare, dînd celor retransați o idee exagerată de puterea adversarului și de propria lor slăbiciune, ceea ce i-ar fi demoralizat de mai-nainte.

§ 25. — Care dară să fi fost greșeala celui bătut ?
Geniul, numai geniul aceluia ce-l bătuse !

§ 26. — Prin minunata execuțiune a ordinilor lui Ioan Vodă, vornicul Dumbravă fu principalul instrument al victoriei de la Jiliște.

Ambele sale misiuni, acea de a surprinde avantposturile inamicilor și acea de a-i lovi în dos, fură deopotrivă de o greutate extraordinară.

Să fi scăpat un singur om din avantposturi, vrăjmașul s-ar fi pregătit, și atunci totul era pierdut !

Să fi întirziat o singură clipă lovirea din dos — dușmanii ar fi avut spațiul deschis ca să fugă peste Rimna, unde ar fi putut a se reorganiza.

Pentru a izbuti în aceste două artistice operațiuni, prin răpezițiunea mersului, tăcerea mișcării, calculul timpului, apropositul atacului, se cerea din partea capului detașamentului inteligența cea mai viuă, unită cu sîngele cel mai rece.

§ 27. — Dar sublimul victoriei consistă în modul în care însuși Ioan Vodă atacă pe vrăjmași.

În arta militară acea specie de atac se numește „ordine concavă“.

Din cauza acestei ordini Annibal fu biruitor la Canna, Narses la Casilino, Eduard III la Crécy.

Tot din cauza acestei ordini, Petru Rareș fu biruit la Obertin.

Ea prezintă, prin urmare, și avantaje și dezavantaje, pe cari le pot apreeni, în minutul decisiv, numai crierii unui adevărat general.

Iată ce zice renumitul Montecuculli :

„Ordinea concavă reușește mai cu samă pe un timp nouros, cînd e praf, cînd e fum, sau în alte asemenea ocaziuni, cînd adversarul nu poate observa mișcările tale“ ⁴⁴.

Ce e dreptul, întinzîndu-ți prea mult fruntea armatei, ca să încingi pe vrăjmași, rărești peste măsură șirurile și le expui a fi rupte.

Aceasta se putea aplica mai cu deosebire cătră oastea lui Ioan Vodă, care era mai mult decît mică în comparațiune cu cea a rivalului.

De aceea nici croul nostru nu recurse la ordinea concavă, decît numai o singură dată : cînd avea a face cu nește dușmani orbiți prin somn și prin bruma dimineței. El ghicise pe Montecuculli !

§ 28. — Victoria de la Jiliște dezleagă una din problemele politice cele mai vitale : un principe poate el oare a pune temei pe o armată mică și compusă din recruți ?

Astăzi România are sub arme întreit atîția cu cîți Ioan Vodă înfrînsese pe Petru cel Șchiop.

Petru cel șchiop avea o oaste de șase ori mai numeroasă decît cea a lui Ioan Vodă.

⁴⁴ Acest pasagiu lipsește în prima edițiune italiană, *Memorie che rinfermano, una esatta instruzione dei generali* (Colonia, 1704, in-8), t. 1, p. 44 ; și fu adaus de cătră autor în urma unor mai profunde meditațiuni în edițiunea posterioară franceză, *Memoires divisees en trois livres* (Strasbourg, 1735, in-8). p. 45 : „Cecy réussiroit mieux dans un temps couvert de nuages, de poussière, de fumée, et toutes fois et quantes que l'ennemi ne pourra pas s'appercevoir de vos mouvements...“

Dacă atunci 10.000 de moldoveni bătuseră 60.000 de inamici, de ce oare acum 30.000 de români n-ar fi în stare de a bate 130.000 de dușmani ?

Atunci, ca și acum, învingătorii erau adunați în pripă, rău disciplinați, nedeprinși cu focul, fără experiență.

Atunci ei aveau în fruntea lor un căpitan mare ; un căpitan mare ne trebuiește acum...

§ 29. — Imense fură consecințele acestei prime bătălii :

1. Ea supuse lui Ioan Vodă toată Țara Românească ;

2. Ea topi una din cele mai frumoase armate dușmane ;

3. Ea fu câștigată mai fără nici o pierdere din partea moldovenilor...

O asemenea victorie merită cu tot dreptul de a fi recunoscută ca una din cele mai remarcabile în istoria modernă.

§ 30. — Ioan Vodă rămase patru zile pe câmpul de bătălie :

Îngropă pe cei căzuți, între cari avu desplăcerea de a nu găsi și pe Petru cel Șchiop.

Împărți între ostași bogata pradă, surprinsă în tabăra inamicului.

Dete obositei sale armate un timp de repaos.

Se mai întări cevași prin noi soldați de prin județele mai de aproape ale Moldovei.

Apoi se mișcă spre centrul Țării Românești ; arzând, tăind, jefuind toate în cale-i, după obiceiul timpului ; căci Hugo Grotius nu venise încă pentru a restrânge setea singelui la proporțiunile strictei necesități.

Astfel Ioan Vodă ajunse la București.

§ 31. — Eroul nostru era al doilea domn moldovenesc căruia i s-au închinat țărmii Dîmboviței.

Cu o sută de ani mai-nainte, bucureștenii văzură aci pe strămoșul său, marele Ștefan, care, după ce

bătuse pe domnul muntenesesc de atunci într-o bătălie generală de pe la marginea țării, merse cu iuțeala săgeții, întocmai ca Ioan Vodă, drept asupra capitalci: o regulă de strategie.

Dar în acele timpuri Bucureștiul fusese mai tare : pe înălțimile malului nordic al Dimboviței, unde rămase pînă în zilele noastre memoria „Curții-vechi“, se afla ⁴⁵ o citadelă, numită „Cetatea Dimboviței“, care în curs de o zi întreagă respinsese armata lui Ștefan cel Mare ⁴⁶.

Vechile fortificațiuni răsipindu-se de atunci încoace, Ioan Vodă putu intra acum în București fără a fi întîmpinat cea mai mică opozițiune, nu de o zi, ci astă dată nici măcar de o oară.

§ 32. — Studiind istoria română, adesea ne cuprinde mirarea, cum de n-a luminat niciodată în mintea străbunilor noștri, deși ocaziuni au fost prea destule, mîntuitoarea idee de unire administrativă a unor țări mai mult decît surori.

Văzurăm steaguri moldave în București, văzurăm steaguri muntene în Suceava și în Iași ; dar Unire tot nu era.

Mircea cel Mare a fost cuprins Moldova și, în loc s-o încorporeze pentru totdeauna cu Țara Românească, el se mulțumise a-i da un domn din mîna și sub protecțiunea sa.

Ștefan cel Mare imită acest exemplu în privința muntенilor.

Mult mai tîrziu Mihai Viteazul reuși a întruni sub sabia sa Transilvania, Țara Românească și Moldova ; ei bine ! el își lăasă sic numai Transilvania, dînd Țara Românească unui fiu și Moldova unui nepot de frate.

De unde oare să fi provenit acea curioasă tendință tradițională, pe care abia-abia o putu stîrpi ieri-alaltăieri murmurul Europei întregi ?

⁴⁵ După opiniunea d-lui Berindei, *Revista română*. t. 1, p. 324.

⁴⁶ *Letopisete*, t. 1, p. 125.

§ 33. — Răuvoitorii românilor reprezintă acest fenomen ca o consecință a unei antipatii, care ar fi despărțind din timpii cei mai vechi pe munteni de moldoveni.

Dar să fi fost așa, Mircea și Mihai n-ar fi dat moldovenilor un domn separat, nici Ștefan muntenilor ; ci fiecare din ei și-ar fi întărit propriul jug, fără care nu putea să-și exercite ura.

Purtarea lui Ștefan, Mihai, Mircea fu simpatică, nu antipatică.

Muntenii se băteau cu moldovenii, precum în anticitate atenienii se bătuseră cu beoțianii, spartanii cu arcadianii, toate orașelele Eladei unul cu altul, fără a rumpe prin atari „petrecceri“ legămîntul frăției grece.

Cînd venea vorba de un Omer, toți elinii se grăbeau a striga cu mîndrie : „al nostru“.

La munteni și moldoveni sentimentul gloriei naționale panromâne fu, poate, și mai dezvoltat.

Vom da un singur exemplu.

Ștefan cel Mare strivise în mai multe rînduri pe munteni ; dar el ilustrase prin eroismul său numele tuturor românilor ; și muntenii, uitînd toate cîte au fost suferit din parte-i, nu numai cîntau cîntece în onoarea-i, ci încă portretul său îl găsi însuși Ioan Vodă în palatul domnesc din București, făcut *fresco* chiar pe perețele ietacului princiar, în toată statura, cu coroana pe cap și cu un toiag în mînă ⁴⁷.

Cronicele muntene merseră și mai departe : ele pretind că viteazul Moldovei ar fi domnit șasesprezece ani asupra Țării Românești ⁴⁸.

⁴⁷ Strykowski, *loco. cit.* : „Gdym jachal do Turek, widziałem w Bukorestu stołecznym miescie i w dworze hospodara Multanskiego, u któregośmy byli na czei, obraz wymalowany z possochem staroswieckim, wzrostru wysokiego (?), tego Stephana, w koronie królewskiej, na murze w swietlicy hospodarskiej pokojowej“.

⁴⁸ Engel, t. 1, p. 210. — *Magazin istoric*, t. 4, p. 234.

Unde dară fost-a vreodată antipatie ? — numai doară în imaginațiunea cabinetului vienez sau în alucinațiunile Turciei !

§ 34. — Mircea, Ștefan, Mihai fură oameni de geniu : ei nu puteau a nu fi înțeles supremațiile ale unei Uniri, prin care se duplicau forțele lor și se micșurau în același grad acele ale dușmanilor ; prin urmare, cată să fi fost o cauză foarte serioasă, pentru ca să-i fi împedecat pe ei de a pune culme mării naționale.

Noi unii întrevădem în misterul trecutului aceeași tristă cauză, care era cît p-aci să zădărnicească realizarea Unirii în zilele de acum : aristocrația.

Boierii preferau să fie mai multe tronuri, mai multe logofeții, mai multe vornicii, mai multe visterii, mai multe postelnicii, mai multe „locuri boierești“.

Boierii munteni se temeau de rivalitatea boierilor moldoveni și viceversa.

Boierii din ambele țări doreau a se ține mai în familie, pentru a fi cu atît mai tari.

În fine, boierii, de la început și pînă mai deunăzi, formau un zid nestrăbătut contra a orice încercare de unire administrativă.

La 1859 opozițiunea boierească fu învinsă, pentru că boierii nu mai erau decît o fantomă a trecutului lor ; dar în secolii XV și XVI îi apărau încă două arme formidabile :

1. Fiecare boier nutrea sute de slugi ce-i lingeau tipsiile și jurau în numele său.

2. Fiecare avea facultatea de a revărsa în tot momentul asupra țării sale o invaziune turcă, maghiară, polonă.

Și la 1859 boierii ar fi vrut să lucreze tot prin slugi și prin invaziuni ; dar slugile se împuținară, se moleșiră, se săturară de atîta slugărit ; iar politica Europei închise calea invaziunii, pentru a nu se călca „echi-

librul“ — idee necunoscută în zilele lui Ștefan, Mihai, Mircea.

§ 35. — Ioan Vodă făcu și el în chestiunea Unirii tot ce-i permitea starea împrejurărilor.

El vroia să vadă Țara Românească dentii multumită și al doilea unită cu Moldova prin cea mai strânsă legătură.

Pentru a satisface pe munteni, el le dade un principe dintre ei și din neam domnesc ; însă, firește, dintr-o familie dușmană de moarte cu acea a lui Petru cel Șchiop.

Cu vreo douăzeci de ani mai-nainte, domnise acolo un bastard — bastarzii erau prea mulți nu numai în Moldova — un bastard renumit prin caracterul său blînd și pacinic, și care, otrăvit de cătră boierii săi, deși ei înșiși îi recunoscuseră titlul de „cel Bun“, lăsă orfani trei fii :

- 1) Petru Cercel ;
- 2) Mihai cel Viteaz ;
- 3) Vintilă.

Cîteșitrei rămaseră despoiați de tron, pe care-l apucase o altă dinastie de asemenea bastardă, anume tatăl lui Petru cel Șchiop.

În interval, cei trei frați dezmoșteniți cercau valurile lumii sub orizonturi străine : Petru Cercel călătorea prin Italia și Franța, învăța aproape toate graiurile Europei, scria versuri în limba lui Tasso și atrăgea asupra-și prin maniere și învățătură admirațiunea curtezanilor celor mai rafinați și a oamenilor celor mai instruiți ai epocii ; Mihai cel Viteaz era încă mic, dar deveni gigant peste treizeci de ani ; Vintilă își găsise un refugiu în Moldova, și Ioan Vodă îl puse acum domn al Țării Românești.

Devotamentul acestui nou principe muntenesc era asigurat nu prin recunoștința ce o datora binefăcătorului său, căci recunoștința, de cele mai multe ori, e muma vrăjmășiei, ci-l asigura simțul ereditar de răzbunare contra familiei lui Petru cel Șchiop : amicii

cei mai buni sînt tocmai aceia ce urăsc împreună același lucru.

Cu toate astea, într-o cestiune atît de gingașă, eroul nostru nu se mulțumi cu o singură garanție ; spre deplină liniște, el lăasă în București, pe lîngă Vintilă, pe gloriosul vornic Dumbravă cu vro cîțiva moldoveni, ca să-l apere, să-i slujească... să-l preveghieze.

Era oarecum o semiunire.

§ 36. — După patru zile de odihnă în capitala Țării Românești, Ioan Vodă sună acum trîmbița plecării și conduse triumfătoare-i armată la Brăila, unde se afla refugit rivalul său Petru cel Șchiop.

§ 37. — Ne întrerupem aci un pic pentru a face o observațiune asupra muvementului numeric al oștirii moldovene : altfel cu greu ne-am putea orienta în urmarea acestei campanii.

Am văzut că, în ziua de la Jiliște, Ioan Vodă avuse 9.000 de ai săi, cavalerie grea, și peste 1.000 de cozaci, cavalerie ușoară : infanteria îi lipsea cu desăvîrșire, și nici că i-ar fi fost de vreun folos, atît din cauza miraculoasei răpeziciuni a mersului, precum și din aceea a caracterului curat ecvestru al luptei.

Dar el se gîndise la importanța pedestrimii chiar din ziua declarațiunii de război : „crainicii“, adecă heralzii domnești, umblau din județ în județ, din oraș în oraș, din sat în sat, chemînd oameni buni cari să mcargă cu leafă mare să servească principelui lor contra urgiei păgîne.

Era timpul lucrului de cîmp ; dar oricum să fi fost, tot încă voinici s-au găsit destui și se înmulțeau mereu pe zi ce mergea.

Astfel, vro cîteva mii din infanterie ajunseră la Ioan Vodă în intervalul repaosului după victoria de la Jiliște ; cei mai mulți, desigur, din învecinații munți ai Vrancei, popor totdeauna vestit ca cel mai dîrz între moldoveni.

Apoi în cursul trecerii prin Țara Românească și în timpul șederii în București, infanteria moldove-

nească crescú prin un mare număr de munteni, veniți unii de bună voie, pentru a se distinge sub stindardele viteazului, alții din antipatie contra fostei dinastii, o seamă puși sub arme din obligațiune de alianță din partea lui Vintilă Vodă.

În acest chip, sosind sub murii Brăilei, Ioan Vodă avea deja aproape 14.000 de infanterie.

§ 38. — Cu o sută de ani mai-nainte un istoric bizantin numea Brăila „cea mai celebră piață în toate țările române“ ⁴⁹.

Negoțul său era atât de întins, încît în cursul evului mediu o vizitau pînă și vasuri spaniole, venite din depărtatele țărmuri ale Barcelonei ⁵⁰.

Turcii, cuprinzînd-o, după ce alungaseră pe famo-sul Țepeș, nu numai nu desființară comerțul Brăilei, ci încă îl înălțară pînă la culme.

Pentru a-și asigura această importantă pozițiune, ei încungiurară orașul cu un parcan și zidiră pe o stîncă a Dunării o formidabilă citadelă cu cinci bastioane ⁵¹.

Un bei comanda garnizoana.

§ 39. — Ca și la București, Ioan Vodă fu al doilea domn moldovenesc venit sub murii Brăilei.

Cu un secol mai-nainte ea fusese arsă de cătră Ștefan cel Mare, pe ale cărui urme pășea acum viteazul său strănepot ⁵².

⁴⁹ Ap. Stritter, *Memoriae populorum olim ad Danubium incolentium* (Petropoli, 1789, in-4), t. 2, p. 926 : „Prailabum urbem Dacorum, quae totius Daciae forum erat celeberrimum...“

⁵⁰ Precum s-a încredințat d. V. Alecsandrescu, vizitînd arhiva municipală din Barcelona.

⁵¹ Sulzer, *op. cit.*, t. 1, p. 370 : „Die Festung, welche in einem mit Basteyen umgebenen Schlosse besteht, auch deswegen noch beträchtlich, weil sie auf einem steilen Ufer der Donau liegt, und an einem Arm derselben, der ihr zum Hafen dienet, unten durch eine Redoute vertheidigt wird...“

⁵² *Letop.*, t. 1, p. 123.

§ 40. — Ioan Vodă ceru extrădarea lui Petru cel Șchiop.

Capul cetății trimise patru turci cu zece ghiulele, zece gloanțe și două săgeți, pentru ca să spună domnului moldovenesc că-l va ospăta cu acest fel de mîncări, dacă nu se va grăbi a se retrage cu pace dinaintea Brăilei.

Ioan Vodă dede pe cei trimiși pe mîinile calilor ; le tăie nările, buzele și urechile ; îi răstigni cu cuie de fer pe o prăjină, cu capetele în jos ; și-i expuse astfel în fața înspăimaților orășeni, strigînd că aceeași soartă așteaptă pe toți păgînii.

Apoi, fără a lăsa pe uimiții spectatori ai teribilului supliciu să revină din înlemnirea lor, el porunci pedestrării a escalada murii.

Scările de asediu erau gata : imitate după acele întrebuițate atunci în Germania, ele conservară în limba noastră militară pînă și numele lor cel nemțesc : „loitre“ de la „leiter“⁵³.

Infanteria moldovenească nu avusese încă ocaziuni de a se distinge sub ochii eroicului principe.

Pe de altă parte, ea știa din famă cît de avută era neguțătoreasca Brăilă.

Amorul propriu și lăcomia unite făcură minuni : pedestrașii se aruncară asupra zidului cu atîta furie, răsipiră petrele și făcură o lată breșă cu atîta iuțeală încît garnizoana turcă nu avuse nici timpul, nici curagiul de a respinge turbatul asalt : cîți putură fugiră în citadelă.

Virtutea infanteriei noastre la escaladarea Brăilei egală pe acea a cavaleriei la surprinderea taberei de la Jiliște.

Arcașul era demn de călăraș, călărașul era demn de arcaș.

⁵³ *Letopisește*, t. 1, apendice, p. 89 : „avînd loitre gata, a oborît gardul tîrgului“. — Paprocki, în *Tesaur*, t. 3, p. 279 : „sie schon bereite Leitern hatten, auff denen sie die Mauern in einem hin mit grossen geschrey erstiegen“.

§ 41. — Ioan Vodă dede acum armatei sale o deplină libertate de a se scălda cu toții în sângele vrăjmașului, de a se răsfăța în pradă, de a se îmbuiba în păcate.

Jaful Brăilei fu din același secol și avu același caracter cu faimosul jaf al Romei, despre care un istoric italian ne lăasă următorul tablou :

„După luarea orașului, soldații se împrăștiară în toate direcțiunile.

Trecînd pe poduri, ei văzură pe părinți, tați și mume, șezînd pe pragurile locuințelor, plîngînd moartea copiilor uciși în luptă și jelind calamitatea patriei.

Acești nenorociți, îmbrăcați în haine de doliu, ofereau soldatului casele, mobilele, toate averile lor, cerînd, cu o voce sfâșietoare și cu lacrimi pe gene, numai grația vieții.

În zădar !

Împinși la măcel prin sunetul tobelor și al trîmbițelor, sălbaticii învingători se aruncară asupra bietelor victime și le bucățiră, fără distincțiune de sex sau de vîrstă, pe strade, prin case, sub altarele bisericelor.

Apoi urmară scene nu mai puțin oribile.

Vedeai copile azvîrlindu-se în brațele nefericitelor mume, cari, despletite, apucau pe soldați de barbă, de păr, silindu-se în deșert a-i opri de la crimă : iritați și mai mult prin rezistență, ei dezonorau femeie peste femeie, și apoi le măcelăreau pe toate sub ochii părinților sau a bărbaților, pe cari îi țineau legați — muți, înțepenți, dessuflețiți ca nește statuie, — privind cumplitul spectacol !

Unele mume își scoaseră ochii cu degetele ca să nu fie marture acestor scene !“... ⁵⁴

Iată și un alt tablou, mai scurt, dar mai energic, asupra jafului Brăilei :

⁵⁴ Buonaparte, *Sac de Rome*, in Buchon, *Choix de croniques et memoires*, XVI siècle (Paris, 1836, in-8), p. 204—5.

„Nimene nu fu crușat ; sîngele curgea păriu în Dunăre ; nu rămase nu numai un om, ci nici măcar un cîine viu ; nu rămase peatră pe peatră : pojarul nemici tot ce scăpase de sabie...”⁵⁵

Așa erau oamenii pe atunci.

Dacă Ioan Vodă fu barbar, snopind pe musulmani, apoi cu cît oare mai barbar fusese ducele de Bourbon, aducînd o armată de gîzi asupra grandioasei capitale a creștinătății.

Pentru a judeca de gradul civilizațiunii unui popor, nu trebuie să ne bazăm pe propriile noastre idei moderne, ci să-l confruntăm, fără prevențiune, cu toate celelalte popoare din aceeași epocă.

§ 42. — După obiceiul său, Ioan Vodă permise armatei sale numai patru zile de odihnă.

Patru zile la Jiliște ;

Patru zile la București ;

Patru zile la Brăila.

Acest interval de patru zile de repaos după o izbîndă se pare a fi fost una din regulile militare d-ale lui Ioan Vodă.

Ștefan cel Mare, în asemenea cazuri, se odihnea totdeauna numai trei zile ⁵⁶.

§ 43. — Citadela Brăilei rămase în posesiunea otomanilor.

Ioan Vodă o lăsă în pace, din următoarele cauze :

1. Petru cel Șchiop nu mai era acolo, fiind fugit peste Dunăre la Constantinople ;

2. Asediul ar fi adus multă scădere în cifra armatei moldovene ;

3. Generalii cei mari, începînd de la Alexandru și pînă la Napoleon I, nu-și perdeau niciodată timpul

⁵⁵ Gorecki, p. 54 : „Ibi ingens caedes Turcarum facta fuit, nemini parsum : ubi ex caesorum cadaveribus sanguis instar rivi in Danubium profluxit... tota urbs direpta, ac per iram incensa, nullo hominum, ac ne canum quidem inter incendia ruinasque relicto. Nam a victore hoste ne una quidem domus integra relicta fuit ; omnia eversa ac solo adaequata fuere...”

⁵⁶ *Letop.*, t. 1, p. 119, 125, 127.

denaintea cetăților, ci băteau pe adversar în cîmp deschis ; și apoi fortărețele cele mai tari, rămînînd fără speranță de sprijin, se închinau de la sine.

§ 44. — Asigurat din partea Țării Românești prin victoria de la Jiliște, ruina Brăilei și instalarea amicului său Vintilă, Ioan Vodă nu mai avea temeri din această parte.

Dar acum îl mai amenința Răsăritul : turcii și tătarii se concentrau în sandjaceuturile otomane de peste Prut, gata a revărsa „ciambulurile“ lor asupra Moldovei.

Ioan Vodă își mișcă armata, al căriia număr sporea neconținut pe drum prin înrolarea noilor amatori de glorie și de pradă.

În avantgardă mergea hatmanul domnesc Slăvilă cu cozacii și cu 8 000 din cavaleria moldovenească.

După el urma însuși principele cu toată infanteria.

Rămășița cavaleriei închidea mersul și voltigea, pentru pază, la flancurile oștirii.

§ 45. Teatrul luptei se strămută în Basarabia.

Astăzi sub acest nume se înțelege tot teritoriul românesc lungit între Prut și Nistru, cu picioarele muiate în Marea Neagră și cu fruntea umbrită la poalele Carpaților.

În vechime, numai partea sudică a acestei regiuni se numea „Basarabie“, nordul purtînd un singur nume cu restul Moldovei.

Într-o vreme, mai ales pînă la moartea lui Mircea cel Mare, tot țărnul Dunării, de la Severin pînă la gura Nistrului, apărținea muntenilor, a cărora țară, după porecla dinastiei princiare, se numea „Basarabie“ sau „Țara Basarabilor“⁵⁷.

⁵⁷ Raczynski, *Kodex dyplomatyczny Litwy* (Wroclaw, 1845, in—4), p. 351. — Karano-Tvrtkovics, *Srbskii Spomenitzi* (Biograd, 1840, in—8). — Venelin, *Vlacho-Bolgarskiiia gramaty* (Petersburg, 1840, in—8), p. 1—4. — Dogiel, *op. cit.* t.I, p 623, unde este un document dela Vlad Vodă, din 1396, dat în Argeș, în care acest principe se intitulează : „Waywoda Bessarabiae nec non comes de Severino“.

După ce moldovenii se lăţiră cu încetul, bucată cite bucată, şi, în fine, sub Ştefan cel Mare, tăiară tocmai la Milcov hotarul Țării Româneşti, teritoriul dintre gura Nistrului şi Dunărea conservă el singur, ca suvenir, numele de Basarabie⁵⁸.

Sub Petru Rareş, sultanul Suleiman, cucerind de la Moldova acest preţios petic de pământ, stabili acolo două sandjacaturi otomane : unde fusese Cetatea-Albă a românilor se auzi numele turcesc de Akkerman, iară Tighina moldovenească deveni Bender.

De atunci încoace, Basarabia perdu aproape cu totul primitiva-i populaţiune română, împlîndu-se de osmanlii şi, mai cu seamă, de tătari, năvăliţi cu mii de peste Nistru şi cari îi dederă pînă şi un nume în limba lor : „Budjac“, adecă *unghi*.

Un şanţ antic, cunoscut la popor sub numele de Troian-de-Sus, începîndu-se de la Prut mai jos de Fălciu şi sfîrşindu-se la Nistru mai sus de Bender, despărţea Moldova proprie de această nouă provincie musulmană.

46. — Natura Basarabiei difereşte şi diferea totdeauna cu desăvîrşire de cea a celorlalte Țări române.

În loc de majestoase păduri şi daurite holde nu vezi acolo decît monotone deşerturi, aşternute cu luciul năsipului sau preperate cu debile arbuste, păduceli sau măceşi, şi cu sălbatice ierburi şi buruiene, iar între ele, ceva caracteristic, fantasticul scaiete al cărui cap, rotund ca o mince, spinos ca un arici şi uşure ca puful, se dezlipeşte toamna de putrezitul său trunchi şi apoi, gonit de cea mai slabă suflare a vîntului, roteşte mereu d-a-lungul pustiului, pîn' ce se îneacă în Nistru sau în Dunăre.

În loc de posomorîţii Carpaţi, urieşe sentinele ale Moldovei, nu vezi acolo decît pitulate şi împrăştiate

⁵⁸ Sarnicki, în Mizler, *Historiarum Poloniae collectio magna* (Varsaviae, 1761, in-f), t. I, p. 259 : „Besarabes autem in veteribus sedibus Gotthorum habitant inter Tyram et Istrum seu Danubium“.

grămejoare de pământ, cari se par a fi înălțate cu mina omului, căci producerile naturei nu pot fi atât de meschine.

În loc de nenumărate ape și râulețe, vezi cîte o baltă sărată, cîte un pârîu efemer ce nu-l vei mai găsi mini, sorbit de arșița soarelui ; sau dai din în-tîmplare peste un puț... vei umbla mult, sărmane, pînă a-i descoperi o perechie !

§ 47. — Astăzi pacea și industria împoporară Budjacul cu vro cîteva orășele și mai multe sate.

În secolul XVI, sub timpitoarea dominațiune turco-tătără, afară de Akkerman și Bender, împlîntate tocmai la margine, nu întîmpinai acolo nici o locuință umană pe suprafața pămîntului.

Bordeiele erau săpate pe sub pămînt ⁵⁹, și numai fumul ce se furișa din fundul acelor îngrozitoare su-terane putea conduce câteodată pașii rătăcitului călător.

Mai zăreai ici-colea cîte o turmă albind la picioarele vreunei coline...

Adauge o pestriță societate de mierle, ganguri, grauri... și vei avea o idee completă despre toată vitalitatea Basarabiei.

§ 48. — Mai sus de Bender, cam în prejmetele Lopusnei, deja pe teritoriul moldovenesc, avantgarda condusă de hatmanul Slăvilă surprinse un detașament de inamici, turci și tătari.

Ei erau siguri că Ioan Vodă se află departe, la Brăila.

Atacați în pripă și descuragiați chiar înainte de lovire, dușmanii fură înfrinți, răsipiți, alungați, sece-rați.

Abia o mie reuși a scăpa teferi la Bender, ducînd cu sine ciurma spaimei.

§ 49. — Ioan Vodă, ajungînd la cîmpul luptei, nu permise nici un moment de zăbavă.

Înainte cu toții !

⁵⁹ Douza, *op. cit.*

Pe șes, sub murii Benderului, stetea un alt detașament de vrăjmași, cătră care se adăuseră acum fugarii de la Lopusna.

Astă dată îi lovi însuși Ioan Vodă.

Goniți pînă la porțile Benderului, învinșii intrară odată cu învingătorii.

Orașul fu cuprins ; puțini izbutiră a se închide în citadelă.

Urmă, firește, un jaf frate gemen cu acela de la Brăila, cu acea numai deosebire că, în cazul de față, prada, din necesitate, fu mai modestă.

§ 50. — Bătaia de la Lopusna și cuprinderea Benderului se succeseră cu atîta repeziciune și se realizară cu atîta ușurință, încît nu credem să mai fie în istoria română un alt exemplu, cătră care mai bine să se poată aplica sublimul laconism al lui Cezar : „Venii, văzui, vinsei“.

§ 51. — După izbîndă, eroul nostru, lăsînd fără asediu citadela, după cum făcuse la Brăila, se așeză cu tabăra denaintea Benderului, cu fața spre inamic și cu dosul spre hotarul Moldovei.

Aci el dete armatei sale, pentru prima oară, un dublu interval de repaos : opt zile.

Această neobicinuită prelungire avea o gravă cauză politică.

Încă la începutul războiului Ioan Vodă scrisese cătră doi dintre cei mai puternici din aristocrația polonă, rugîndu-i să-l ajute la nevoie chiar contra poruncelor turcitului lor rege.

Unul era celebrul Laski, prea adesea menționat în cursul acestei istorii.

Cellalt era principele Ostrogski, guvernatorul Poloniei meridionale.

Laski era furios pe turci pentru că în locul lui Ioan Vodă puseră domn pe Petru cel Șchiop, iar nu pe dînsul, după cum stăruise ; era furios pe Enric de Valois pentru că nu-și pusese pe lîngă Poarta otomană toate silințele în această cestiune ; era furios

și pe turci și pe Enric de Valois și, prin urmare, din rival periculos deveni acum amic devotat al principelui moldovenesc.

Ostrogski, pe de o parte fiind de rit grecesc, simpatiza cu coreligionarii români și desprețuia fanaticul papism al noului rege polon ; pe de altă parte, fiind cap al marginilor meridionale ale Poloniei, el nu se putea răsufila de necurmatele invaziuni tatare și căpătă o ură nestinsă pentru tot ce era musulman ; încît rugămintea lui Ioan Vodă îl atinse la coarda cea mai delicată.

Așadară, Laski și principele Ostrogski răspunseră amîndoi într-o voce că, deși deosebite împregiurări nu le iartă a veni în persoană în ajutorul scumpului prieten, totuși se vor grăbi a-i trimete ostași, munițiuni, bani, orice le va sta în putință ⁶⁰.

Ambii magnați erau în stare de a pune sub arme 20.000 de oameni aleși, călări sau pedestri, prevăzuți cu arme de mîină, însoțiți de artilerie și conduși de căpitani deștepți ; ei bine ! pentru un asemenea contingent, mai frumos decît acel al regelui Sardiniei în campania de la Crimeea, — pentru un asemenea con-

⁶⁰ Orzelski, *Res post obitum Sigismundi Augusti gestae ab anno 1572 ad annum 1576* (ms. în Biblioteca de la Lemberg, in-f., sub nr. CXIV), p. 92 : „Lascus et Dux Constantinus litteras. quae ad manus Bassae venissent, praecaventes, et ad bellum stimulantes, auxiliaque promittentes, dederint.“ — Însăși scrisoarea e cuprinsă în acea vizirială ce am publicat-o din manuscript în *Arhiva istorică a României*, t. I, nr. 47, p. 43 : „Amice nobis dilecte ! nunc agi de vita tua intelligimus, quod profecto dolemus vehementer ; auxilium quoque tibi non denegaremus, și modo loci distantia non prehiberemur ; nostris tamen ducibus et capitaneis in illis finibus existentibus mandavimus firmiter ut advigilent, tibi quoque auxilium ferant : tuum ipsum est litteris illos sollicitare, ut illi modis omnibus tibi opem ferent.“ — Cf. Charrière, t. 3, p. 523 : „ledit bassa m'a faict dire qu'on luy avoit porté lettres que ledit seigneur Lasky et le duc Constantin escrivoient audit voyvoda, par lesquelles ils le confortent à la continuation de cette guerre avec promesse de luy mener bientost secourt d'hommes, de chevaux, d'armes et de toutes choses nécessaires à son entreprise.“

tingent Ioan Vodă putea perde patru zile peste număr.

Pozițiunea de la Bender era în cazul de față cea mai potrivită : puțin mai sus, de ceia parte a Nistrului, se începea teritoriul polon, pînă la care era abia vro cîteva ore de depărtare.

§ 52. — Aflînd de bătaia de la Lopușna și de arderea orașului Bender, sandjacul de Akkerman trimise 10.000 de păgini în sprijinul citadelei, rămasă pînă acum în minile otomanilor.

Ioan Vodă cheamă pe Swierczewski, cel mai renumit dintre căpitanii cozacilor.

„Voiesc a-ți arăta astăzi o deosebită a mea încredere — îi zise principele —, ia cozacii voștri și trei mii din călărima moldovenească ; o oaste vrăjmașă se apropie pentru a ne respinge de aici ; așteapt-o după acele movile, — el arată cu mîna — așteapt-o și zdrobește-o ; fă astă dată ca slava biruinței să fie numai a ta !“

Cozacul se simți măgulit pînă în adîncul amorului propriu : cuvintele lui Ioan Vodă l-ar fi făcut erou, să nu-l fi făcut erou natura.

§ 53. — De ce oare principele nu porni cu toate forțele sale întru întîmpinarea inamicului ?

Sau de ce oare, detașînd un corp de oaste, el nu-i porunci a merge mai departe, iar nu de a aștepta pe dușman chiar în apropierea Benderului ?

Aceste două întrebări sînt foarte legitime : un general e dator a da seamă de toți pașii săi, arătînd limpede pentru ce a făcut așa cum a făcut și nu altminterea, și probînd lămurit că trebuia să facă anume cele făcute.

Să se fi mișcat Ioan Vodă cu întreaga armată, el lăsa garnizoanei din citadela Benderului facultatea de a-l lovi din dos, încît s-ar fi pus el singur între două focuri.

Să fi înaintat detașamentul său prea departe, rămînea fără sprijin la caz de nenorocire ; iar detașa-

mentul fiind învins, pe de o parte demoralizarea intra în toată masa armatei moldovene, pe de altă parte garnizoana din Bender se unea cu contingentul de la Akkerman și ne ataca cu un adaus de forță materială și morală.

Așadară, Ioan Vodă fu constrâns a nu porni cu toate forțele sale, ci numai a dezlipi un detașament, poruncindu-i a nu se prea depărta cumva de prejmele Benderului.

§ 54. — Locul unde stătu Swierczewski, aținând calea turcilor, era într-o așa distanță de la tabăra lui Ioan Vodă, încît urcînd vreo movilă din acele cu cari e acoperit aci în abundență tot litoralul Nistrului, principele observa cu ochii săi toate evoluțiunile bătăii.

Citadela de la Bender se afla la mijloc între dosul detașamentului lui Swierczewski și între fața taberei lui Ioan Vodă.

Această ingenioasă dispozițiune a armatei moldovene îi asigura victoria chiar mai-nainte de a se fi încins lupta, căci :

1. Să fi ieșit garnizoana turcă din citadelă pentru a lovi pe dindărăt detașamentul lui Swierczewski, în aceeași clipă Ioan Vodă s-ar fi repezit, lovind-o tot pe dindărăt pe ea însăși, ceea ce ar fi adus după sine căderea citadelei în mîinile moldovenilor.

2. Contingentul turc, venit de la Akkerman, să fi reușit a turbura detașamentul lui Swierczewski, Ioan Vodă pe dată ar fi mișcat în ajutoru-i alte două sau trei mii de oameni, fără a înceta de a ținea totodată închisă ieșirea din citadelă.

§ 55. — În bătaia de la Bender Swierczewski fu ceea ce fusese Dumbravă în bătălia de la Jiliște : cel mai inteligent executor al ordinilor unui om de geniu.

Fără doi-trei ca aceștia, oare s-ar fi putut realiza miraculoasele izbînde ale lui Ioan Vodă ?

Atingem o cestiune care interesează toate popoarele și toți secolii în genere ; și care ne va interesa mîni-poimîni pe noi înșine, în specie.

A întreba cum ar fi mers Ioan Vodă fără un Dumbravă sau un Swierczewski, este a întreba cum ar fi mers Bonaparte fără un Ney, un Murat, un Lannes.

A întreba cum ar fi mers Bonaparte fără un Ney, un Murat, un Lannes, este a întreba cum ar fi mers Columb fără busolă.

Columb ar fi inventat busola, și tot izbutea a merge înainte ; Bonaparte ar fi descoperit pe mareșalii săi în toate unghiurile Franciei ; Ioan Vodă ar fi creat pe un alt Swierczewski și pe un alt Dumbravă.

Prima și fundamentală trăsătură a oamenilor mari, în orice ram, este că lor nu le lipsesc niciodată instrumente ; prima și fundamentală trăsătură a oamenilor mici, iarăși în orice ram, este că ei nu văd instrumente zăcînd la picioarele lor și în zădar își frîng capul căutîndu-le aiurea.

Sub Ludovic XVI Ney ar fi murit dogar, Lannes — vezeteu, Murat — birtaș ; trebuia un Bonaparte ca să recunoască în ei stofa de generali.

Swierczewski nu fusese nimic cît timp se afla în Polonia, Dumbravă era necunoscut sub predecesorii lui Ioan Vodă...

Oamenii de geniu creă tot, tot, pînă și uneltele creațiunii !

Prin dogării, prin birturi, prin grajduri, mulți Nei Lanni și Murați români oftează în tot momentul după un soare, care să pătrundă cu razele sale pînă la soiosul lor întuneric.

§ 56. — Swierczewski își așează detașamentul în următoarea ordine :

Cozacii formau linia de bătaie.

La aripa stîngă erau patru centurii cu sulite, în centru patru centurii cu puște, la aripa dreaptă patru centurii cu arce.

La spatele acestora se lungea un șir de colnice, din dosul cărora se ascunseră trei mii de călărimă moldovenească.

Dentii pușcașii și arcașii descărcară o ploaie de săgeți și de gloanțe, pentru a produce o dezordine în centrul și în aripa stîngă a dușmanilor.

Apoi sulitașii făcură atac asupra aripei drepte.

Inamicii concepură, și trebuia să conceapă ideea, pe acest corp, azardat prea înainte, să-l despartă de celelalte două corpuri cozace, rămase pe loc.

Deci ei își mișcară centrul și dreapta asupra pușcașilor, punîndu-se la mijloc între aceștia și între sulitașii cei încăierăți cu aripa dreaptă.

Pe baza atării combinațiuni, turcii își închipuiau a fi căpătat un avantaj decisiv, putînd acum a încongiura pe cei opt sute de cozaci, lipsiți de o aripă, al căriia teren rămase gol, și care și aceea, izolată la o parte fără nici un sprijin și compusă numai din patru sute de sulitași, căta neapărat a fi tăiată în bucăți.

În acest mod cîmpul bătăliei, în urma evoluțiunilor, prezinta două grupe : mai încoace, peste 6.000 de turci strîngînd 800 de cozaci ; mai încolo, din dos, 400 de cozaci strînși de peste 3.000 de turci...

Sosi momentul oportun.

Pușcașii și arcașii cozaci, precum ziserăm, steteau răzemați de nește colnice, la spatele cărora se ținea în ambuscadă cavaleria moldovenească.

Cînd cornurile atacului turc, silindu-se a încinge pe cei 800 de cozaci, se apropiară de linia colnicelor, deodată moldovenii săriră cu răcnete la dreapta și la stînga.

Turcii se treziră încongiurați ei înșiși.

Îi coprinse o panică.

Victoria fu completă.

Lupta durase numai o oră.

Toată perderea detașamentului moldovenesc abia trecea peste o sută de morți.

Din turci, cei mai mulți așternură cîmpul, puțini scăpară cu fuga, vro două sute fură prinși.

Ioan Vodă, privind din tabăra de lîngă Bender, aplauda pe copiii geniului său ⁶¹.

Oare să fi aplaudat și garnizoana turcă, privind la spectacol și mai bine din vîrfurile citadelei ?

§ 57. — Meritul lui Swierczewski se cuprinde în următoarele :

1. El permise turcilor să vadă în voie toată puținătatea cetei cozace, ceea ce-i făcu a nu se forma în două linii, mai lăsînd și o rezervă după obiceiul lor, ci să se grupeze cu toții într-o singură linie de bătaie, în speranță de a scurta astfel lupta, turtind în clipă o mîină de cozaci sub greutatea mulțimii.

2. El puse în risc o aripă întregă, micșurîndu-și înadins lungimea frontului, ceea ce, înlesnind turcilor facultatea de a încongiura pe cozaci, îi îndemnă a profita de o greșeală imaginară și-i atrase drept asupra ambuscadei.

§ 58. — Bătaia de la Bender dede naștere unui epizod, pe care îl reproducem aci, ca o poezie purtînd cașetul epocii.

Un mare filosof a zis :

„Cînd cineva devine famos în bine sau în rău, poporul se grăbește a și-l închipui în cutare sau cutare împregiurare, și inventează apoi asupra-i fabule în armonie cu caracterul eroului ; cari sînt *minciuni factice*, dar *verități ideale*, căci gloatele nu imaginează decît ceea ce este analog cu realitatea.“ ⁶²

⁶¹ Gorecki, p. 60 : „Ivonia ex longinquo tam inclytae victoriae spectator fuit“.

⁶² Vico, *Principes de la Philosophie de l'histoire* (Bruxelles, 1835, in-8), p. 103 : „Qu'un homme soit fameux en bien ou mal, le vulgaire ne manque pas de le placer en telle ou telle circonstance, et d'inventer sur son compte des fables en harmonie avec son caractère ; mensonges de fait, sans doute, mais vérités d'idées, puisque le public n'imagine que ce qui est analogue à la réalité. Qu'on y réfléchisse, on trou-

Detașamentul lui Swierczewski prinsese, între alții, pe însuși agaua, capul armatei turce, bărbat frumos, nalt, plin de farmecul manierelor, și atât de bogat, încît voind a se răscumpăra din mîinile cozacilor, pentru ca să nu-l ducă denaintea teribilului Ioan Vodă, le-ar fi propus să-l cîntărească de șase ori, contrabalanțîndu-l o dată cu mărgăritar, de două ori cu aur, de trei ori cu argint.

Mărgăritar în greutatea unui om trupeș... nu știm zău, dacă Rotschild ar fi în stare a se răscumpăra cu un așa preț, să fi căzut în robia păgînilor ; dar fabula nu căuta la atari șicane de detaliu ; ea tindea numai a da o idee pitorească de bogăția pașalelor turci de atunci și, în această privință, minciuna e adevărată.

Urmăm mai departe cu narațiunea.

Oricît de splendidă fuse oferta prinsului agă, totuși cozacii nu se lăsară a se corumpe, ci-l depuseră viu în mîinile lui Ioan Vodă, punînd credința cea jurată principelui mai pe sus de orice avuție.

Nu-i de crezut că fidelitatea cozacilor se va fi urcat vreodată tocmai pînă la un așa grad de cavalerism ; dar chiar cîta a fost, ea tot încă era prea mare și, am putea zice, neprobabilă din partea unei oștiri mercenare din secolul XVI ⁶³ ; încît fabula avea oarecum dreptul de a iperboliza acea minunată fidelitate, caracterizînd-o mai în relief.

În fine, adus denaintea lui Ioan Vodă, nenorocitul agă fu interogat de cătră principele în curs de cîteva zile asupra celor atingătoare de Turcia, și apoi dat soldaților să-l taie în bucăți cu coasele, deși nici lui Ioan Vodă, desigur, el nu va fi uitat să-i propună cele șase măsuri de mărgăritar, de aur și de argint.

vera que le vrai poétique est vrai métaphysiquement, et que le vrai physique qui n'y serait pas conforme devrait passer pour faux."

⁶³ Vezi ce povestea atunci Du Bellay (apud Buchon, *op loud*, p. 329) despre necredința lefașilor elvețiani din armata franceză, deși aceștia întreceau fără comparațiune pe cozaci în punctul moralității.

Mult mai erau urîți păgînii în ochii eroului român : din acest punct de vedere, bine îl cunoșcu fabula !

§ 59. — Pe cînd Swierczewski triumfa asupra inamicilor, douăzeci și cinci de luntri, pogorîndu-se pe Nistru, de la fruntariile polone, aduseră lui Ioan Vodă prima mică dovadă cum că Laski și Ostrogski sînt în adevăr decși a-i trimite ajutoare : era 600 de cozaci pedestri sub comanda unui vechi marinar, Pokotilo.

Oricît de slab, acest contingent fu de o valoare nepusă pentru trebuința momentului.

Ioan Vodă porunci noilor-veniți a se rembarca în luntrile lor, cîte 24 în fiecare, lăsîndu-se în josul Nistrului asupra Akkermanului, unde nu puteau în-tîmpina multă rezistență, precedîndu-i spaima victoriei de la Bender.

Însuși principele rămase în excelenta-i pozițiune, avînd la spatele său hotarul Moldovei, de unde își procura în abundență proviziuni și-și măsura cadrele oștii, și în învecinarea Poloniei, de unde aștepta pe toată oara deplina realizare a promisiunilor lui Laski și Ostrogski.

Să se fi mișcat el singur pe uscat asupra Akkermanului, ariditatea năsiposului sol, lipsa de apă, ucigătoarea căldură a acelei semi-africane regiuni, pe care am descris-o cu cîteva rînduri mai sus, n-ar fi întîrziat a introduce foamete, sete și boale într-o armată crescută deja la o cifră destul de considerabilă.

Luntrașii cozaci erau mai potriviți pentru atare misiune.

Dezbarcînd pe neașteptate la Akkerman, ei surprinseră orașul, măcelărîră orice li s-a părut a fi musulman sau musulmănit, se încărcară de bogată pradă și, dînd foc caselor, lăsară numai citadela, înălțîndu-se ca un monument funebru dasupra mormintelor...

§ 60. — Să observăm că Ioan Vodă fu unicul principe victorios pe uscat și pe apă.

§ 61. — Trecură numai două luni de la exploziunea războiului.

În acele două luni fu cîștigată marea victorie de la Jiliște, fu cucerită toată Țara Românească, fură luate Brăila, Benderul și Akkermanul ; mari detașamente inamice fură înfrînte, o dată lîngă Lopusna și de două ori lîngă Bender...

În acele două luni periră, de incendiu și de sabie, cel puțin 200.000 de dușmani, pe cînd moldovenii nu se vede a fi pierdut peste tot nici o mie de oameni...

Trecură numai două luni de la exploziunea războiului !

§ 62. — Pîna aci avurăm ocaziunea de a analiza numai resoartele parțiale ale fiecărei din bătăliile lui Ioan Vodă, explicînd victoriile sale una cîte una, fără legătură cu celelalte.

Pîna aci văzurăm cauzele succeselor în varietatea mijloacelor : diferite terenuri, diferite arme, diferite ordini de bătaie, diferite timpuri...

Pîna aci arătarăm, bunăoară, cavaleria ilustrîndu-se în ordinea concavă pe șesul de la Jiliște în bruma dimineții, infanteria culegînd lauri prin o furioasă escaladare a Brăilei, marina aruncînd dezolațiune în Akkerman, ambuscada reușind pe terenul undoios de lîngă Bender, și așa mai departe.

Pîna aci, în fine, nu ne atinserăm deloc de acele principii sintetice, cari fac să reușească nu o singură bătălie, — ceea ce se poate întîmpla chiar unui general mediocru, prin efectul azardului, — ci cari fac să reușească o campanie întreagă, ceea ce nu se poate întîmpla decît unui geniu militar, prin forța combinațiunilor...

§ 63. Elementele, adunate mai sus, ne permit acum a atribui minunile lui Ioan Vodă, în Țara Românească și în Basarabia, la trei cauze mari și generale, cari

planează deasupra tuturor celorlalte, mici și speciale :

1. Marșul ;
2. Alegerea teatrului luptei ;
3. Maniera personală a capului.

§ 64. — Toate mișcările lui Ioan Vodă fuseră astfel, încît inamicii nu-l puteau surprinde niciodată, pe cînd el, din contra, îi surprindea la tot pasul.

Armata sa mergea închisă din față, din laturi și la dos prin o întinsă rețea de așa-numite străji, compuse din oaste ușoară, și pe cari le străjuiau iarăși o mulțime de sentinele, presărate în toate direcțiunile, prin sate, pe înălțimi, în strimtori, la trecătorile apelor⁶⁴...

Cea mai ascunsă urnire a dușmanului era pe minut cunoscută lui Ioan Vodă, care se azvîrlea asupra-i, îl sfărma, îl măcelărea, făcea să se simtă trăsnetul mai-nainte de a se fi văzut fulgerul.

Principalele rezultate ale acestei extreme răpezi-ciuni, unită cu o extremă pază, fură :

1. Forțele mici învingeau forțe mari ;
2. Inamicii perdeau mii de oameni, iar ai noștri rămîneau mai-mai intacti.

§ 65. — Alegerea teatrului luptei fu și mai fecundă în consecințe.

Ioan Vodă nu lăsă pe dușmani să calce Moldova, ci-i înfruntă în propria lor țară, dentîi în Muntenia, apoi în Budjac.

În acest chip, el ajunse la trei scopuri de o supremă importanță :

⁶⁴ Fredo, *Dzieje narodu polskiego pod Henrykiem Waleczyszem* (Petersburg, 1855, in-8), p. 103 : „Roztropniój postąpił sobie Iwon, który zdaleka po wioskach, po zamkach po skalach, u wod, na czele i z tyłu wojsk swoich, postawił podwojne i potrójne czaty, mając się na baczeniu tém pilniój, im bliższe były wiadomości o nieprzyjaciolach.” — Tot aceasta, deși cu mai puțină claritate, se deduce și din Paprocki.

1. Moldovenii, scutiți în întrul patriei de nemulțumirile, zăpăceala și pagubele războiului, rămaseră ca o nesecată rezervă de bani și de brațe ⁶⁵.

2. Inamicul, simțindu-se atacat în propriul său cămin, primea pericolul asupra-și în loc de a-l da altora, exagera în imaginațiune-i puterea adversarului, se descuragia.

3. Aflîndu-se într-o țară vrăjmașă, ostașii lui Ioan Vodă, din cari cei mai mulți fără soldă, aveau drept impuls perspectiva pradei.

§ 66. — Un vechi autor polon, care avu bunul-simț de a cuprinde și pe români în tractatul său universal asupra artei militare, — ceea ce n-a făcut pînă acum nici un autor nou francez sau german, — zice, între altele :

„Ioan Vodă din Moldova, Mihai cel Viteaz din Țara Românească și Gustav-Adolf, regele Sveziei, știau a înfrîna pe numeroșii lor ostași numai prin prestigiul elocvenței și prin familiaritate...” ⁶⁶

§ 67. — Trebuie oare să mai spunem că Annibal, Cezar, Wallenstein, Frederic cel Mare, Napoleon, nu avură nici ei alte principii, afară de cele de mai sus ? deși fiecare le aplica în modul cel mai potrivit cu împrejurările propriei sale epoce.

⁶⁵ Niccolucci, *Discorsi politici e militari* (Veneția, 1648, in-4), p. 163 : „Quel Principe, che ha i suoi popoli armati et ordinati alla guerra aspetti sempre in casa una guerra potente e pericolosa et non la vadi a rincontrare ; ma quello che ha i suoi suditi disarmati et il paese inusitato della guerra, se la discosti sempre da casa il più che può. Et cosi l'uno et l'altro, ciascuno nel suo grado si difendera meglio...”

⁶⁶ Starowolski, *Instituta rei militaris* (Cracoviae, 1640, in-f), p. 168 : „Ita Ivonia Palatinus Valachiae, et Michael Palatinus Moldaviae, et nostra aetate Gustavus Rex Sveciae, sola suaviloquentia ac libertate adhibita (numerosum exercitum in obedientia continuerunt)”. — Cf. Imbert, *Eloquence militaire ou l'art d'émouvoir les soldats* (Paris, 1818, in-8).

IV

CATASTROFA

*Thus, sometimes, hath the
brightest day a cloud... Sirs, what's
o'clock?*

Astfel uneori ziua cea mai senină
are un nor... Domnilor, câte ceasuri
sînt ?

SHAKESPEARE, *Henry IV*, II, 4.

§ 1. — Turcia din Europa prezintă o mare asemănare cu planta numită *senzitiva* : dîndată ce atingi cu indiscreta-ți mîna una singură din foile sale, toată floarea resimte atacul și se strînge de durere.

Românii, bulgarii, sîrbii, grecii și arnăuții sînt cele cinci foite ale senzitivei otomane : cea mai mică mișcare produsă în vreuna din aceste naționalități, trage după sine imediata convulsiune a tuturor celorlalte.

Românii sînt latini, bulgarii și sîrbii — slavi, grecii — o degenerațiune elenică¹, arnăuții — o viță tracică, astfel diferența singelui îi dezbină, dar îi unesc

¹ Fallmerayer, *Fragmente aus dem Orient* (Stuttgart, 1845, in-8), passim. — Deja în Tacitus, *Annales*, lib. II, 55, găsim următorul pasagiu chiar despre ateniani : „non Athenienses, tot cladibus extinctos, sed colluviem illam nationum“. Aceasta e decisiv în privința grecilor.

doi nervi puternici : frăția religioasă și frăția de sclavie.

Cînd Mircea cel Mare bătea pe turci, bulgarii și sîrbii se îndesau sub steagurile eroului român, a cărui memorie rămasc pînă astăzi în poeziile lor naționale².

Cînd Petru Rareș se pregătea a scutura jugul otoman, grecii îi serveau în toate modurile cu cel mai curajos devotament³.

Armatele lui Mihai cel Viteaz erau pline de sîrbi, bulgari, greci și arnăuți...

În fine, cîteșicinci popoarele recunoșteau totdeauna solidaritatea intereselor respective față cu faptul comun al apăsării turce.

§ 2. — Dar din toată această grupă, legătura fără îndoială cea mai strînsă și cea mai trainică unește, din vechime și pînă astăzi, pe români și pe bulgari.

În evul mediu ei formau un singur imperiu, de la Alpii Carpatici pînă la Alpii Balcanilor, sub sceptrul unei glorioase dinastii române, de care tremura Constantinopole și pe care o lingușea Roma.

În secolul XIII acea grandioasă monarhie se rupse în trei trunchiuri : Moldova și Țara Românească începură a se naște, Bulgaria începuse a muri.

În loc de un singur suveran apar pe scenă trei principii neafîrnați ; dar tradițiunea unității primitive nu fu uitată : cîteșitrei adăugau cătră propriile lor numi sacramentul prenume de *Ioan*, conservând astfel nemuritoarea memorie a împăratului Ioan Asan, fondatorul măririi româno-bulgare unite⁴.

În secolul XIV Bulgaria căzu cu desăvîrșire sub jugul otoman : de atunci începe nefericiții săi fii

² Miladinovtzi, *Bulgarski narodni pjesni* (Zagreb, 1861, in-8), p. 282-6. — Rakowski, *Poezie naționale bulgare și sîrbe* (Ms).

³ Document nr. 11, în magistratul municipal de la Lemberg, fasc. 154. Îl vom publica cu timpul în *Arhiva istorică a României*.

⁴ Vezi articolul meu în *Buciumul*, 1863, nr. 111, 1119.

refugiau în toți anii cu miimi pe teritoriul rămas pe jumătate liber al românilor, așteptînd cu răbdare mîntuirea lor de la aceia dintre cari avuseseră într-o vreme generozitatea de a-și primi o dinastie.

Ziarul româno-bulgar *Viitorul*, apărut și din nenorocire apus mai an pe ospetoasele maluri ale Dimboviței, fu cea mai proaspătă, dar nu ultima manifestațiune a acelei eterne simpatii internaționale...

§ 3. — Inima bulgarilor putea ea oare a nu fi tresărit în profundul său, cînd freamătul fluviului-rege le aducea răsunetul miraculoaselor fapte ale lui Ioan Vodă ?

Serbii, arnăuții, grecii rămîneau ei oare de tot surzi la depărtatul echo de libertate ?

Un luminos incendiu ardea cu văpaie dencoace de Dunăre ; tăciuni înflăcărați zburau pînă în Balcani ; vro două-trei scînteii cădeau și mai departe ; undeva pe stîncele Croiei sau pe ruinele Panteonului !

§ 4. — Mare fu spaima Porții otomane, văzîndu-se în pericol de a perde, prin o conflagrațiune generală, tot ce uzurpase din astă parte a Bosforului ⁵.

În zăpăcirea lor, pe turci nu-i tăia capul, un prințușor vasal, un simplu bei, un sclav ⁶, cum să cuteze el a întreprinde și cum să reușească a conduce o revoltă atît de extravagantă, ale cărei consecințe amenințau însăși inima imperiului otoman.

Sultanul Selim recurse, în fine, la trei măsuri :

1. Se rugă Allahului și prorocului său Mohamed în geamia Sîntei-Sofii ;

⁵ Gorecki, p. 61 : „Interea Selymus, Constantinopoli tot Ivoniae victoriis perturbatus, ac territus ne plane Valachia exueretur, ac e Graecia quod illi opinor, contigisset, ni defectio Czarnievieci ad Turcas obstitisset) pelleretur, cum suis Deo more suo supplicat“.

⁶ Epistola vizirială, în *Arhiva istorică*, t. 1, p. 43.

2. Fulgeră contra guvernului polon, pentru ca să curme orice comunicațiune cu Moldova⁷ ;

3. Trimise asupra lui Ioan Vodă o nouă armată, de care s-ar fi speriat atunci cel mai puternic monarc al Europei...

§ 5. — Ahmed Pașa, beglerbeiul Rumeliei⁸, și Adel-Ghirai, fratele hanului Crîmului⁹, primiră ordini de a intra cu toate forțele în Moldova ; de a prinde viu sau mort pe „nebunul tîrîie-brîu și vîntură-țară“ — așa numeau pe Ioan Vodă turcii supărați peste măsură¹⁰ — și de a pune domn pe Petru cel Șchiop.

O sută mii de turci pășeau spre Dunăre ; o sută mii de tătari pășeau spre Nistru...

§ 6. — Aflînd dispozițiunile dușmanilor, Ioan Vodă nu mai putea rămînea lîngă Bender : el trecu

⁷ Charrière, t. 3, p. 522, nota : „Il y a quelque temps que j'ay sceu de bon endroict que dès le commencement de la guerre de Moldavie ces gens entrèrent en opinion que Jean, *vayvoda* d'icelle, n'estoit pour s'y disposer et résoudre de la façon qu'il a faict, moins de la pouvoir supporter et maintenir, comme il se voyt, sans intelligence, appuy et moyen d'autrui, et pensèrent non seulement, mais eurent plusieurs advis que sa principale faveur luy viendroi, d'aucuns seigneur de vostre royaume...“ Așa scria ambasadorul francez în Constantinopole cătră Enric de Valois, deși văzurăți că tot ajutorul polon trimis în Moldova se reducea la 1 200 cazaci veniți la început și 600 soldați mai târziu.

⁸ Numele acestui cap se află numai în cronica turcă ap. Mignot, t. 2, p. 212 — Baudier, *Inventaire de l'histoire generale des Turcs* (Paris, 1617, in-4, p. 470 : „Cependant Selim jugeoit que le Vaïvode Ivon pourroit croistre a telle autorité et à un pouvoir si grand si on le laissoit poursuivre, qu'il seroit par après malaisé de l'abaisser... mandia au Beglierbey ou General de l'Europe d'employer toutes ses forces a dompter ce mutin : celuy-cy arme, sa levée fut d'environ cent mille combattans...“

⁹ Bandtkie, *Dzieje narodu Polskiego* (Wroclaw, 1835, in-8), t. 2, p. 136.

¹⁰ Charrière, t. 3, p. 522 nota : „ledict bassa m'adjousta qu'il estoit remueur de mesnage et chercheur de nouveautez“ — *Ib.*, p. 524, nota : „ce fol...“.

Prutul și-și puse tabăra la marginea Moldovei, în Huși.

Cu un secol mai-nainte, acest orașel fu descălecat de o colonie de husiți alungați din Boemia și din Ungaria, și pe cari Ștefan cel Mare, iertându-le eresul în favorul industriei, îi primise și-i căsnicise în Moldova ¹¹.

Fugarii își aleseseră un cuib care să le poată aminti perduta patrie ; dealurile și pădurile Hușului reproduc pînă acum imaginațiunii călătorului pitoreștele situri de lîngă Carlsbad.

Pînă a sosi momentul oportun, această fortăreață firească era, pentru eroul nostru, cel mai nemerit și, putem zice, unicul punct de așteptare.

Pozițiunea Hușului prezinta următoarele avantaje principale :

1. Înlesnire pentru hrană și pentru recrutațiuni din interiorul Moldovei ;

3. Apropiare de la fruntaria polonă, de unde Ioan Vodă tot încă nu despera de a căpăta ajutoare mai serioase ;

3. Localitate retransată prin însăși natura și în care nu putea fi forțat într-un caz de năvală neprevăzută ;

4. Facultatea de a porni, într-un moment, sau la Nistru contra tătarilor sau la Dunăre contra turcilor...

§ 7. — Aci Ioan Vodă congedie toată infanteria, compusă numai din țărani.

Fiecare pedestraș fu însărcinat de a zbura la satul său, de a aduce brînză și făină pentru mai multe zile, de a răspîndi în țară dulcea poveste despre victoriile deja obținute și de a înrola pe acei ce ar voi să ia parte la gloria și cîștigul victoriilor viitoare.

Apoi dede poruncă la cei 600 de cozaci marinari, cari arseseră Akkermanul, să se tot plimbe cu luntrile lor pe Nistru, pe Marea Neagră și pe Dunăre, în

¹¹ Timon, *Additamentum ad imagines Hungariae* (Cassovia, 1735, in-16), p. 27—29.

linia dintre Bender și Brăila, pîndind mișcările și intențiunile turce și tătare.

Celelalte centurii cozace, ecvestre, fură rînduite în altă parte, autorizați de a cutriera Budjacul în toate direcțiunile, tăind, arzînd și apucînd tot ce le va sta în cale.

În fine, rămînînd în tabăra de la Huși deocamdată numai cu garda personală sau curtenii, toată cavaleria moldovenească Ioan Vodă o expedi la Dunăre, cu misiunea de a opri pe otomani.

§ 8. — Operînd în unire cu tătarii, turcii nu se puteau transporta în Moldova decît prin un singur punct, între Prut și Marca Neagră, pe la cetatea Isakcea, numită în vechile noastre cîntece istorice : „Vad[ul] de la Obluciță”.¹²

Ceva mai sus, Dunărea, lărgită prin numeroasele-iguri, nu mai prezintă nici o puțință de trecere ; ceva mai jos, începîndu-se Prutul, turcii nu puteau trece fără a cădea în imposibilitatea de a se întîlni cu tătarii.

Astfel, stînd zid în fața Isakcei, mai fiind susținută și prin cele 25 lunturi ale cozacului Pokotilo, cavaleria noastră fără greutate putea să apere trecătoarea Dunării în curs de mai multe zile, respingînd cu succes toate încercările turcilor.

§ 9. — Pe cînd Ahmed Pașa cu otomanii ar fi stătut în nemișcare pe țărmul opus al Dunării, Adel-Ghirai cu tătarii ar fi trecut Nistrul lîngă Bender sau lîngă Akkerman, unde nemic nu-l putea împedeca, fiind protegeat de artileria cetăților.

În acel interval Ioan Vodă, concentrîndu-și toată infanteria, garda personală și cavaleria cozăcească, s-ar fi răpezeit cu furie asupra tătărimii, ar fi zdro-

¹² Cantemir, *Chronicul*, t. 1, p. 332 : „din pomenirea moșilor strămoșilor auzim, precum unde acum este Oblucița, căriia turcii îi zic Isakcea, să fie chemat vadul Dunării... încă și în cîntecele prostesti pe la domnia lui Petru Vodă vadul Obluciței se pomeneste”.

bit-o și apoi, cu o oaste deja înaripată prin victorie, s-ar fi întors cu iușeală la Dunăre contra turcilor...

Această măreață combinațiune era de felul acelor cari, cu un secol mai în urmă, ilustrară pe mareșalul de Luxembourg în bătălia de la Fleurus și pe celebrul Turenne în bătălia de la Sintzheim.

A preveni unirea duor armate inamice, bătînd denții pe cea mai slabă și apoi pe cea mai tare, este una din operațiunile cele mai frumoase în arta militară ¹³.

§ 10. — Astfel, toată reușita campaniei depindea de la detașamentul trimis la Vad[ul] de la Oblucița.

În fruntea lui fu pus părcălabul Ieremia Golia, care, precum văzurăm, se distinsese prin bravură în bătălia de la Jiliște.

El era cel mai intim amic al lui Ioan Vodă ;

El însoțise pe Ioan Vodă în străinătate ;

El intrigase pentru a procura lui Ioan Vodă coroana Moldovei ;

Lui îi încredințase Ioan Vodă fortăreața Hotinului, una din cheile țării ;

Lui, deja în timpul războiului, Ioan Vodă îi dăruia două mari moșii ¹⁴ ;

Lui îi scăpă Ioan Vodă viața în focul unei bătălii, cu pericolul propriei vieți ;

Înainte de a pleca la Dunăre, el jură lui Ioan Vodă pe sînta Cruce și pe sîntul *Evangeliiu* de a fi credincios pînă la moarte...

Garanțiile erau oare destule ? ¹⁵

¹³ Santa-Cruz, reprodus în *Encyclopédie méthodique ; Art militaire* (Paris, 1784, in-4), t. 1, p. 16 : „Si deux corps de vos ennemis doivent se joindre, marchez au plus proche avant leur jonction, comme Turenne a Sitzheim, et Luxembourg a Fleurus...”

¹⁴ Actul de donație e publicat în *Zapiski Odeskago Obščestva*, t. 3, p. 254.

¹⁵ Cuvintele lui Ioan Vodă, în Gorecki, p. 87 : „Nec ego tantam rem cuivis commisi, sed huic, cuius mihi fides semper in dubiis ac difficillimis rebus perspecta est ; quem comitem tot peregrinationum mearum, prope modumque exilii habui...”

Ei bine ! pentru treizeci pungi cu aur, al doilea Iuda, părcalabul Ieremia Golia vîndu o suvenir, un amic, o patrie, o religiune ! ¹⁶

§ 11. — Turcii trecură Dunărea. Trădătorul înștiință pe Ioan Vodă cum că ajunsese prea tîrziu pentru ca să-i fi putut opri ; dar că forța dușmanilor nu se ridică peste 30.000 de oaste nedesciplinată ¹⁷.

Planul primitiv e răsturnat : domnul se vede silit a bate dentii nu pe tătari, ci pe turci.

Fiecare minută e prețioasă.

El trece Prutul și zboară spre gura Dunării.

§ 12. — Cu toate astea, veselia și speranța domnea în oastea eroului.

Cu cîteva zile mai-nainte, la 2 iuniu, ea serbase în fecundele podgorii ale Hușului o zi mare, națională, de bun ogur : ziua Sfîntului Ioan de la Suceava, patronul Moldovei și totodată patron al viteazului principe.

Acum ea pășea la luptă cu voioase cîntece : zgomotoasa muzică de tobe, trîmbițe, surle, fluiere ¹⁸, o ducea la cununie... cu moartea !

§ 13. — Apropiindu-se de tabăra turcă, Ioan Vodă trimise pe hatmanul Slăvilă, cu cozacii și cîteva mii de cavalerie moldovenească, să afle numărul precis și dispozițiunile inamicului.

Ei dederă peste 4.000, ce formau avantposturile armatei dușmane ; dar fugărindu-i, nu putură prinde decît un singur turc, greu rănit și carele expiră mai

¹⁶ Camerarius. *Operae horarum subcisivarum sive meditationes historicae* (Francofurti, 1658, în-4), t. 1, p. 253—261, pune pe părcalabul Ieremia între trădători celebri.

¹⁷ Cronica tureă, ap. Mignot, t. 2, p. 212 : „ce perfide manda à Ivan que les Turcs avaient passé le Danube avant qu'il eut pu atteindre les rives de ce fleuve ; qu'au reste leur armée montoit au plus à trente mille hommes de mauvaises troupes...” Cf. Fredro, p. 114.

¹⁸ Paprocky, în *Tesaur*, t. 3, p. 281 : „zog auff die Feinde zu, lies Trompeten, Paucken und Trommeln schlagen, zogen also fort mit lust...” — Gorecki : „cum cantu cornicinum tubicinumque pervenit”.

înainte de a fi putut răspunde la întrebările hatmanului.

Atunci însuși Ioan Vodă, luînd cu sine 500 călăreți, cari erau garda-i personală, se sui pe o înălțime, sperînd a putea judeca de cifra inamicilor după spațiul ce va fi ocupat armata lor.

Dar nu văzu nimic, afară de vro patru cete, cari păzeau în diferite direcțiuni intrarea taberei păgîne.

Astfel, pentru prima oară, îi lipsea acum neapărata prefață a unei bătălii : să afle puterea, situațiunea și planul adversarului.

Norocul începu a-și schimba pasul.

Dar însăși fatalitatea dede astă dată peste un Prometeu gata a provoca la luptă toate fulgerele Olimpului !

§ 14. — Cînd ostașii, turburați prin fel de fel de șoapte, citînd nedomerire pe frunțile căpitanilor și silabisînd în propriile lor inimi presimțimîntul catastrofei, veniră să întrebe pe Ioan Vodă de numărul păgînilor — „Îi vom socoti în luptă !“ le răspunse eroul ¹⁹.

§ 15. — Mai rămîne la mijloc o noapte !

A doua zi se va dezbate cestiunea emancipării creștinilor de sub jugul Turciei.

Pînă acum stăpîn al Moldovei, cuceritor al Țării Românești, dezrobitor al Basarabiei, Ioan Vodă... mîne peri-va ?

Mai rămîne la mijloc o noapte !

Să aromim în așteptarea zilei.

Ioan Vodă mîne va trece Dunărea, al cărei gemet răsună deja pînă la tabăra moldovenească ; va în-arma brațele vînoșilor bulgari și, înălțînd pe culmea Balcanilor steagul libertății, va striga : „După mine la Constantinopole !“

Mai rămîne la mijloc o noapte.

¹⁹ Fredro, *op. laud.*, p. 117 : „gdy nieprzijacieł wystąpi, niezbe jego poznamy...“

§ 16. — Când se luminează de zi, trei boieri mari lipseau din tabăra moldovenească.

Le punem aci numele pentru a rămînea în vecii vecilor stigmatizate în memoria strănepoților.

Fu vornicul Murgu, stolnicul Bilăe și hatmanul Slăvilă.

În cursul nopții, ei fugiră la turci.

Cronicarul Urechia se încearcă a-i scuza, zicînd : „Se temeau să nu cază în primejdie.“

Curios !

Cronicarul trebuia să fi fost boier pentru a scuza pe alți boieri cu atîta naivitate.

§ 17. — Cu toate dezavantajele sale, ba să mai fi fost altele și mai mari, Ioan Vodă fu nevoit de a grăbi cu orice preț bătălia, din următoarele cauze :

1. Pentru a preveni sosirea lui Adel-Ghirai cu tătarii ;

2. Pentru a profita de prima ardoare a ostașilor ;

3. Pentru a curma calea dezertîunii...

§ 18. — În fața cetății Isakcea, din astă parte a Dunării, se lungește, perpendicular fluviului, lacul numit Cahul, ale cărui maluri despre răsărit, unde se petrece scena, prezintă un creștet rădicat cu mai multe ramuri lăturale, formînd văi și vâlcele, sau mai bine amfiteatruri închise fiecare prin cîte trei pereți de pămînt.

Mai înainte de a deveni celebră în analele românilor, această localitate își cîștigase deja un nume istoric din timpii cei mai depărtați : ea se deprinsese a vedea catastroafe !

Aci undeva în apropiere se afla într-o vreme un oraș dacic, dărîmat de macedonii lui Alexandru cel Mare în expedițiunea lor dincoace de Dunăre ;

Aci perșii lui Dariu Istasp trecură și retrecură Istrul în nefericitul lor război cu nomazii sciți ;

Aci, mai tîrziu, împăratul roman Valinte o pățise azardîndu-se contra goților ;

Aci, pînă astăzi, în preajma satului Cartal, se dezgroapă în toți anii din misterul țărînei prețioase anticități grece și latine, testamente ale unei lumi perdate.²⁰

§ 19. — La dreapta moldovenilor se întindea în lungime lacul, lat de peste 2.000 de stînji și fără vaduri ; în centru terenul era foarte accidentat ; la stînga se desfășura un șes ; la spate — o terasă naturală.

Din partea turcilor lacul era la stînga ; iar la dreapta și în centrul terenul, formînd o rădicătură cam paralelă cu frontul moldovenilor, se pogora înapoi pînă la țărîmul Dunării.

Armata noastră avea peste vro cîteva mii de gloată sau recruți ; peste 20.000 de infanterie, peste 10.000 de cavalerie, peste 1.000 de cozaci, 80 obuziere și 60 tunuri de cîmp de cele mici moldovenești, pe cari le-am descris cu o altă ocaziune ; adică peste tot pînă la 35.000 de oameni și 140 piese de artilerie.

Turcii erau peste 130.000 de oameni, cei mai mulți, după obiceiul lor, cavalerie ; și 120 gure de foc²¹.

Fiecare moldovean cîta a se lupta, el singur, cîte cu patru păgîni ; dar Ioan Vodă, ca un general ade-vărat modern, își asigurase un mare avantaj prin infanterie și artilerie, mai ales avînd a face pe un cîmp undoiș, precum sînt totdeauna țărîmii lacurilor.

²⁰ Brunn. *Notices sur la topographie ancienne de la Bessarabie* (Odesa, 1857, in-8), p. 43.

²¹ Cifra turcilor se poate cunoaște făcînd o proporțiune între cifra unei aripi a lor, adică în prima linie 20 000, și cea a unei aripi moldovene, adică maximum în prima linie 5 000 ; încît toată armata moldoveană fiind aproape 35 000, cea turcă caudruplă, este minimum 130 000, ceea ce se potrivește și cu terme[n]ele mediu tras din diferitele cifre, prezintate de istorici, anume 90 000 în Mignot, t. 2, p. 211 ; 100 000 în Baudier, *loco supra* ; 200 000 în Paprocki, Gorecki, De Thou, etc. ; căci suma totală 390 000, împărțită pe 3, dă 130 000. — Despre cifra tunurilor, vezi Engel, t. 2, p. 224.

Pe lingă astea, fiecare călăraș moldovenesc avea cîte un cal de rezervă, pentru a înlocui pe cel trudit sau ucis.

Parcul abunda în arme : săgeți pentru infanterie, pentru cavalerie sulite...

Acestea erau mijloacele respective ale ambelor armate.

§ 20. — Despre ordinea turcilor avem prea puține indici, după cari să ne putem orienta.

Istoricii o laudă : cu atît mai rău trebuia să fi fost pentru Ioan Vodă.

Tot ce se știe este că :

1. Linia lor de bătaie avea la aripa stîngă 20.000 de luptători :

2. Artileria nu se afla denaintea frontului, ci la dosul lui, după coline ;

3. Armata avea multe linii, lungite, una după alta, pînă la țarmul Dunării ;

4. Batalioanele și escadroanele erau profunde...

§ 21. — Ordinea de bătaie a lui Ioan Vodă se poate desfășura cu destulă claritate.

În România, ca și în Franța²², armata națională se împărțea în pîlcuri sau regimente cîte de 1.000 de oameni sub cîte un căpitan, subdivise în despărțiri cîte de 500 de oameni, sub hodnogi, vatavi sau locotenenți.

Ioan Vodă conservă această divizune, afară numai de cozaci, al căror număr nu se putea tăia decît cel mult în centurii ; afară de gloată, care nu avea nici o organizațiune regulată și afară de garda personală, o mică unitate excepțională.

²² Du Bellay, *op. cit.*, p. 501 : „Et afin que soudain il eust les hommes à son premier mandement, ordonna (François I) avec ceux de son conseil de dresser, à l'exemple des Romains, en chaque province de son royaume, une légion de six mille hommes de pied, dont il bailleroit la charge à six gentils-hommes, les quels auroient pour chaque mille hommes deux lieutenans, et sous chacune enseigne cinq cens hommes...”.

Pe această bază, principele își împărți acum armata moldovenească proprie în 30 de regimente. 20 de infanterie și 10 de cavalerie ; căută a da celei una mie de cozaci o așa pozițiune, încît fiecare centurie a lor să aibe efectul unui regiment românesc ; iar gloata o lăsă a fi deocamdată numai spectatrice, călindu-se încet și de departe. ca într-o școală, pentru ocaziuni viitoare, cu focul luptei.

Formațiunea tactică a acestor unități prezintă trei linii, compuse fiecare, în proporțiuni diferite, din cîte trei elemente separate : în centru stetea infanteria, la aripa stîngă — cavaleria, la aripa dreaptă — cozacii.

Toate aceste elemente speciale erau provăzute fiecare cu un element comun : artilerie.

Prin cîteștrele liniile treceau trei intervaluri de o lărgime egală : unul despărțind cavaleria de infanterie sau aripa stîngă de centru, un altul tăind infanteria sau centrul în două jumătăți, un al treilea despărțind infanteria de cozaci sau centrul de aripa dreaptă.

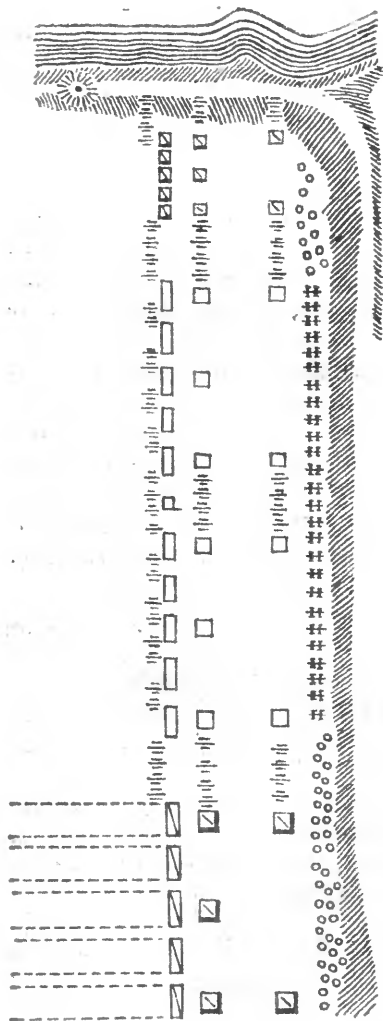
În intervalul din mijlocul infanteriei, între prima și secunda linie, stetea principele, încongiurat de garda personală, 500 voinici aleși din toată armata ²³.

Acolo, la văzul oștii întregi, se înălța steagul cel mare al țării ²⁴, cu capul unui zîmbu înstelat pe o parte, și o cruce pe revers ²⁵.

²³ Urechia, *Letop.*, t. 1, p. 165, pune garda princiară 600 ; Bielski, *Kronika*, p. 718, pune 300 ; noi preferim 500, nu numai ca un term[e]n mediu, ci mai cu seamă ca cifra regulamentară a unei vătăvii de curteni domnești la români.

²⁴ Neagoie Basaraba, *Învățăture către fiu-său Teodosie Vodă* (Copia din 1654, ms. în Biblioteca din București, in-4), p. 196 : „Steagul stă în mijlocul războiului și caută toată oastea la steag...”

²⁵ Vezi *Planul bătăliei de la Obertin*.

Ordinea primitivă a armatei lui Ioan Vodă în bătălia de la Cahul :

Explicațiunea semnelor :

	cavaleria moldovenească dezvălăită :		artileria :
	idem în coloane :		parc :
	infanteria dezvălăită :		direcțiunea de atac :
	idem în coloane :		curtea lui Ioan Vodă :
	centurile cozace dezvălăite :		rădicătura țărânului :
	idem în coloane :		jacul Cahul :
	oaste de adunătură		înălțimea predominantă :

Compozițiunea fiecărei linii diferea de celelalte două prin putere, fiind cu atât mai tare în toate, cu cît mai mult se apropia de sfera acțiunii inamice : cei mai mulți oameni și cele mai multe tunuri se îndesau în prima linie, linia secundă era mai puțină și mai rară ; proporțiunea mai scădea încă în linia a treia.

Astfel :

Prima linie număra 16.000 luptători, anume 10.000 infanterie, 5.000 cavalerie, 500 cozaci și 500 garda personală ;

Secunda linie număra ca la 9.300 luptători, anume 6.000 infanterie, 3.000 cavalerie, 300 cozaci.

A treia linie număra ca la 6.200 luptători, anume 4.000 infanterie, 2.000 cavalerie, 200 cozaci ;

Prima linie avea 30 tunuri de câmp, secunda — 18, a treia — 12²⁶ ;

Dispozițiunea precisă a celor 80 obuziere e necunoscută, fiind însă mai mult decît probabil cum că o parte ocupa înălțimea predominitoare ce se ridică pe țărmul lacului, la dreapta armatei moldovene, adică din partea cozacilor ; iar rămășița va fi fost distribuită, ca și tunurile de câmp, în calcul de cîte două pe regiment.

Prima linie era menită a inaugura lupta ; secunda trebuia să receapă pe prima la caz de retragere, sau s-o susțină la caz de debilitate ; a treia forma rezervă²⁷.

Această caracteristică a fiecărei linii îndeosebi implica luarea următoarelor măsuri necesare :

1. Prima linie fu dezvălită în lungime, pentru a avea un front egal frontului inamic²⁸ ;

²⁶ Bielski, *Kronika*, p. 714 : „Kazdy ufiec mial dwa dziala, bylo y mozdierzow 80 miedzy nimi...”

²⁷ Fredro, p. 117 : „jednym powierzajac główna bitwe, drugim posilkowanie...”

²⁸ Cf. planșa *Bătăliei de la Obertin*.

2. Prima linie avea între regimente și între centurii intervaluri foarte mici, pentru a prezenta o rezistență compactă ²⁹ ;

3. Liniile a doua și a treia fură formate în coloane³⁰, pentru a putea păși mai în ordine la ajutorul liniei precedinți respective ;

4. Secunda linie avea între regimente și între centurii intervaluri mari, în cari să se poată încadra la nevoie prima linie ³¹.

5. Linia a treia avea între regimente și între centurii intervaluri și mai mari, în cari să se poată încadra la nevoie prima și secunda ;

6. Distanța dintre prima și secunda era mică, pentru ca sprijinul să poată fi mai grabnic ;

7. Distanța dintre secunda și a treia era mare, pentru a păstra rezerva intactă de lovirile proiectilelor vrăjmașe pînă la momentul trebuinței extreme.

În fine, afară de cele trei linii de mai sus, mai era o a patra linie, suplimentară, îndată la spatele rezervei, în care se afla parcul, cai, munițiuni, etc., avînd la dos un lung brîu de coline, iar gloata la flancuri.

§ 22. — Această ordine primitivă de bătaie ni se pare a fi un cap d-operă de bun simț militar : nu era cu puțință a profita mai bine de toate condițiunile terenului și de marcata specialitate a diferitelor arme.

²⁹ Fredro, *loco supra* : „*W niewielkich odstepach...*”

³⁰ Cf. *Bătălia de la Obertin*.

³¹ Macchiavelli, *op. cit*, lib. 3 : „la seconda schiera, perche ha prima a ricevere gli amici che a sostenere il nimico, convienne che habbia gli intervalli grandi, et per questa convienne che sia di minor numero che la prima...” — Cf. Neagoie Basaraba, *op. cit.*, p. 179 : „și de se va întîmpla vreo întîmplare străjei cei dentîi, ea să vie să se amestece în cea de a doua...” „Neagoie Basaraba este anterior lui Macchiavelli.

În privința terenului :

1. Un lac apărînd într-un mod inaccesibil aripa dreaptă a oștii moldovene, Ioan Vodă, după un principiu foarte vechi în tactică³², putu să-și strămute toată cavaleria la aripa stîngă ; unde, pe lîngă forța-i numerică aglomerată ea devenea groaznică iarăși prin un alt avantajiu natural, prețios anume pentru acțiunea călărimii : șes.

2. La aripa dreaptă, asigurată prin pozițiunea locului și prin o înălțime garnită de artilerie grea, Ioan Vodă crezu prea de ajuns a lăsa numai o mîină de cozaci, voinici devotați și cari, fiind călări sau pedestri, după trebuință, lesne se acomodau cu tot felul de teren.

3. Știind că tătarii vor putea supraveni chiar în cursul bătăliei, lovindu-l din spate, Ioan Vodă și-l acoperi prin căruțele parcului și prin o ridicătură de teren, lăsînd, din necesitate, mai descoperită numai cavaleria din aripa stîngă, care însă, precum veți vedea, era să aibă un rol mai important numai la începutul luptei.

În privința armelor :

1. Ioan Vodă știu a se feri de o greșală comună generalilor europeni din secolul XVI, și chiar mai tîrziu lui Gustav-Adolf, cari toți obicinuiau a amesteca armele la un loc, făcînd monstruoase batalioane ecvestropedestre : în armata eroului nostru, din contra, cavaleria stetea la o parte, infanteria la o parte, cozacii — un fel de dragoni³³ — iarăși la o parte.

2. Deși în Europa nu se stinsese încă uzul feudal din evul mediu de a planta în centrul armatei ca-

³² Vegetius, lib. III, cap. 26 : „Qui pauciores, infirmioresque habere se novit, septimo modo ex uno latere, aut montem, aut mare, aut fluvium, aut aliquod debet habere subsidium...”

³³ Cît de greșită dară e opiniunea lui Melzo, *Regole militare sopra il governo della cavalleria* : „l'uso degli Archibugieri a cavallo fu inventato da Francesi...”

valeria, în care servea mîndra nobilime și pentru care mojiica pedestrimă abia avea dreptul de a forma aripe ; deși o asemenea ordine se perpetuase, mai cu seamă, la vecinii noștri unguri și poloni ; totuși Ioan Vodă, ghicind prin geniul său toate misterele artei militare moderne³⁴, nu se sfîi a aborda o cale de tot opusă obiceiului : el puse infanteria în centru și cavaleria la aripe.

§ 23. — Studiind acum în chintesență întregul ordin de bătaie al armatei moldovene, lesne deducem următoarele trei puncturi principale :

1. Aripa dreaptă — cozacii — prin lac și prin tunuri era tare în privința defensivă ;

2. Aripa stîngă — cavaleria — prin șes și prin număr era tare în privința ofensivă ;

3. Centrul — infanteria — așezat pe terenul accidentat cel mai propriu pentru această armă, era gata a susține, ofensiv sau defensiv, pe oricare din aripele sale.

§ 24. — Mai-nainte de a începe bătălia, Ioan Vodă mai urcă, pentru a doua oară, piscul de pe malul lacului și văzu, astă dată, toată armata turcă ieșind în ordine din văi.

Era o mulțime spăimîntătoare !

Eroului tot însă nu-i venea a-și închipui că l-a trădat părcalabul Ieremia Golia, acela căruia, — după sublima expresiune a lui Tacit, — el îi dase tot ce poate primi un supus !³⁵

În loc de a aresta pe criminalul, el se mulțumi cu scuzele sale ; în loc de a-i tăia capul, el îi lăsă cea mai importantă operațiune a bătăliei.

³⁴ De la Barre Duparcq, p. 279 : „La cavalerie ne saurait former le centre de la ligne de bataille, parce que toute sa force réside dans le mouvement et que dans cette position elle ne pourrait se mouvoir, soit en avant, soit en arrière, sans désunir la ligne“.

³⁵ *Annales*, lib. XIV, 54 : „uterque mensuram implevimus, et tu, quantum princeps tribuere amico posset, et ego, quantum amicus a principe accipere...“.

La Waterloo Napoleon cel Mare crezu pe Grouchy !

§ 25. — Buciumii începură a cînta.

Răsună fiorosul răcnet „Ucide ! ucide !”³⁶, rămas nouă, ca moștenire, de la vechii romani, cari strigau în momentul atacului : „*Feri ! fer !*”³⁷

§ 26. — Planul lui Ioan Vodă, precum se putea judeca din însăși dispozițiunea armatei sale, în care una din aripele, acea stîngă, concentrase în sine toată forța ofensivă, era de a începe bătălia în așa numită *ordine oblică*, ca Epaminonda la Mantinea, Cezar la Farsale, Gustav-Adolf la Leipzig, Bonaparte la Marengo.

Admirat deja în antichitate³⁸, acest gen de atac căpătă nește sufragii și mai ponderoase³⁹, și se sancționează prin nește exemple și mai strălucite în timpii moderni.

Frederic cel Mare rezumă prețioasele avantaje ale ordinii oblice în următoarele cîteva cuvinte :

1. Cu o oaste mică înfrîngi o oaste mare ;
2. Lovești pe dușmani din partea, de unde însuși te știi a fi mai tare ;

³⁶ Lasicki, p. 147 : „Tollitur clamor Turcice, gaur, gaur, vur, vur, Valachice autem, Ocide, ocide...” — Românește, în limba veche, „a ucide” însemna „a lovi” precum vezi în *Biblia* și în *Pravila lui Vasile Vodă*.

³⁷ Lipsius, *De militia romana* (Antverpiae, 1595, in-4), t. 2, p. 289 : „In eodem (Plutarchus in Mario) lego, Romanos etiam usurpasse crebro illud *Feri in acie*, et cum sese mutuo adhortarentur...”

³⁸ Vegetius, lib. 3, cap. 26 : „Qui imparem se iudicat, dextro cornu suo sinistrum cornu pellat inimici... qui sinistram alam fortissimam habere se noverit, dextram alam hostis invadat...”

³⁹ *Encyclopédie méthodique ; Art militaire*, t. 3, p. 290 : „Cet ordre de bataille est regardé par tous les auteurs militaires comme un des meilleurs moyens de s'assurer de la victoire. C'est dit M. le chevalier de Folard, tout ce qu'il y a de plus à craindre et de plus rusé dans la Tactique...”

3. Expui pericolului numai o porțiune din armată, restul conservându-se proaspăt..."⁴⁰

Ar putea crede oricine cum că eroul prusian justifică aci anume motivele eroului românesc !

§ 27. — Ioan Vodă comanda centrul.

Swierczewski — dreapta.

Stînga... părcălabul Ieremia Golia.

§ 28. — Precum văzurăm, această din urmă trebuia să înceapă atacul.

Cele cinci regimente de cavalerie se aruncară asupra aripei drepte a turcilor.

Învecinatele cinci regimente de infanterie se mișcară înainte pentru a sprijini lovirea, ameninșind centrul inamicului.

Dar, vai !

Ioan Vodă vede infanteria retrogradînd, iar cavaleria plecînd steagul, ridicînd cușmele pe sulite și trecînd la dușmani.

În capul acelei cavalerii, — o mai repetăm o dată, — fu mascatul pînă atunci trădător, care, după ce vînduse păgînului trecătoarea Dunării, se grăbea acum a cîștiga deplin prețul patricidului : fu părcălabul Ieremia Golia.

§ 29. — Secolul XVI fuse fecund în cruzimi : Sînt-Bartelemi, domnia lui Ivan cel Groaznic, furiile Inchizițiunii îl împestrîtează ca nește pete de tigru.

⁴⁰ *Mélanges en vers et en prose* (Sine loco, 1792, in-8), t. 3. *Instruction militaire du roi de Prusse pour ses généraux*, p. 213 : „C'est ici où l'on peut faire une application utile de mon ordre de bataille oblique. Car on refuse une aile à l'ennemi, et on renforce celle qui doit faire l'attaque. Par là vous portez toutes vos forces sur l'aile de l'ennemi, que vous voulez prendre en flanc... Par cette disposition vous aurez l'avantage : 1) de faire tête avec un petit nombre de troupes à un corps supérieur ; 2) d'attaquer l'ennemi d'un côté où l'affaire sera décisive ; et 3) votre aile ayant été battue, il n'y aura qu'une partie de votre armée d'entamée...”

Varietățile de pedepse, întrebuințate atunci mai la toate popoarele Europei, îți ridică părul, îți încrețesc fruntea și-ți încheagă sîngele ⁴¹.

Dar nu fu, nu este, nu poate fi nici o penalitate destul de crudă pentru a corespunde cu fapta unui vinzător de patrie !

A împinge milioane de frați pentru secolii în abisul sclaviei este un atentat nu contra unui om, nici chiar contra unei singure națiuni, ci contra a zece, a douăzeci de popoare, ce se nasc unul după altul și se numesc generațiuni.

Crima este atît de monstruoasă, încît imaginațiunea se refuză a-i inventa o pedeapsă analoagă : penalitatea cea mai potrivită ar fi de a da mizerabilului viața Jidovului Rătăcitor, pentru ca să auză și să simță în curs de o miriadă de ani necurmatele blăsteme ale posterității.

Cain fusese sînt alături cu părcălabul Ieremia Golia !

§ 30. — O descuragiare generală cuprinse pe moldoveni.

Numai Ioan Vodă conservă o frunte senină : el devenea cu atît mai mare, cu cît mai mare devenea furtuna.

Turcii așezară pe trădători denaintea liniei lor de bătaie.

„Iată vînzătorii noștri !“ strigă Ioan Vodă, poruncind ca toate focurile, toate împușcăturile, toate lovirile să fie ațintate spre acea parte.

Mișei periră pînă la unul ; curagiul renăscu în pepturile celor credincioși.

Ioan Vodă înaintă cavaleria din secunda linie la locul celei trecute la dușmani, apropie cavaleria din rezervă, regulă din nou pedestrirea, restabili orînduiala în toate...

⁴¹ *Acta Tomiciana*, t. 1, p. 11.

§ 31. — Folosindu-se de momentana teroare a infanteriei moldovene și pășind pe cadavrele trădătorilor, turcii ne atacară acum în *ordine conică*, adecă mișcându-se cu centrul lor asupra centrului nostru și aținându-și aripele.

Ei sperau a rumpe armata română în două.

Ioan Vodă era gata.

Toate tunurile fiind deocamdată descărcate, el formă planul de a lua din coaste conul cel înaintat al păgînilor, poruncind cozacilor să-l lovească cu puștele din dreapta, pe cînd cavaleria cea reînnoită din stînga îl strîngea cu sulite, iar infanteria din centru ploua nouri de săgeți.

Turcii dederă dos.

Retrăgîndu-se, intențiunea lor era de a atrage pe moldoveni asupra bateriilor ascunse după coline.

Ei uitară că Ioan Vodă, fost amic al vizirului Mehmed-Sokolli, cunoștea toate finețele tacticii otomane.

După o scurtă goană, moldovenii primiră ordinul de a reveni înapoi în șiruri strînse.

Turcii nu puteau presupune că Ioan Vodă să le fi pregătit lor întocmai aceeași ambuscadă, în care ei nu reușiseră a-l ademeni pe dînsul.

Așadară, văzînd retragerea noastră, ei se aruncară din nou. Deodată șirurile moldovenilor se desfăcură în laturi și, demascînd artileria, fulgerară, amețiră, alungară pe inamic.

Două atacuri fură respinse.

Neștiind ce să mai facă, turcii năvăliră pentru a treia oară, acum cu toată linia lor de bătaie, silindu-se a încongiura mica oaste românească...

§ 32. — Zbor topoarele-aruncate

Zbîrnîi arcele-ncordate,

Și săgețile ușoare

Nourează mîndrul soare.

Căi saltă și nechează,
 Lupta urlă, se-nclăștează,
 Și barbarii toți grămadă
 Morții crude se dau pradă !
 Zece cad, o sută mor,
 Sute vin în locul lor ;
 Mii întregi se risipesc,
 Alte mii în loc sosesc !
 Dar viteazul cu-a sa pală
 Face drum pîntre năvală,
 Și pătrunde prin săgeți,
 Că-i român cu șapte vieți !
 În zadar hidra turbează,
 Trupu-i groaznic încordează,
 Geme, urlă și crîșnește,
 Și-npregiur se-ncolăcește,
 Fiul Romei se aprinde,
 Hidra-n mîne-i o cuprinde
 Ș-o sugurmă, și o sfarmă,
 Ș-o învinge, și o darmă... ⁴²

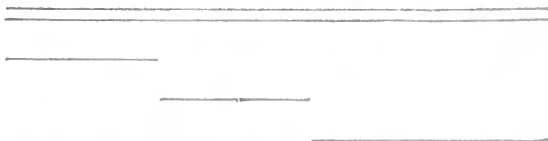
§ 33. — După un potop de sînge de îmbe părțile, turcii, respinși pentru a treia oară, fură goniți cu atîta înverșunare, încît garnizoana otomană de la Isakcea, pe malul opus al Dunării, în mică depărtare de la cîmpul luptei, văzînd neregulata lor mișcare îndărăt, crezu bătălia de tot perdută și rupse la fugă.

§ 34. — Pentru înlesnirea memoriei, rezumăm aci, prin cîteva cuvinte, într-un mod plastic, tot mersul acțiunii în această primă fază a bătăliei, rămasă în avantajul lui Ioan Vodă.

Liniile duble semnifică armata inamică ; acele simple pe ai noștri.

⁴² V. Alexandri.

1. Aripa stîngă moldovenească, susținută de jumătatea centrului, atacă aripa dreaptă a turcilor :

2. Centrul inamic, susținut de ambele sale aripe, atacă centrul moldovenilor :

3. Ambele aripe moldovene atacă din coaste centrul turcilor :

4. Ambele aripe turce atacă pe ambele moldovene :

5. Toată linia de bătaie a turcilor atacă pe cea a moldovenilor :

§ 35. — Apoi, analizînd în detaliu muvamentul corpurilor moldovene pe cîmpul bătăliei, noi admîrăm, mai ales, preciziunea și apropositul momentu-

lui cînd, după al doilea atac din partea turcilor, aripele noastre, precum arătarăm, își despicară șirurile, golind focul artileriei : o evoluțiune foarte grea în genere, iar mai cu seamă în retragerea unei caverii.

Pînă atunci turcii se credeau oarecum numai ei singuri capabili de a opera această artistică mișcare, pentru care se exercitau în specie din timpii cei mai depărtați, socotind-o ca pe unul din principalele re-soarte ale propriei lor tactice, prin care cîștigaseră mai multe victorii strălucite asupra creștinilor, între altele pe aceea de la Mohacs ⁴³.

Văzurăți cum că moldovenii lui Ioan Vodă îi întrecură pînă și în această privință !

§ 36. — După ultimul atac și dezordinata respingere a păgînului, să fi avut eroul nostru o călărime proaspătă, adecă să nu-l fi părăsit la începutul bătăliei, prin trădarea părcălabului Ieremia Golia, cele mai alese cinci regimente de cavalerie, victoria era completă.

Odată întorși la fugă, turcii trebuiau goniți fără un minut de zăbavă : linia lor de bătaie, alungată și tot lovită cu furie, s-ar fi răsturnat peste celelalte linii, deja descuragiate ; iar neputința de a scăpa peste Dunăre ar fi topit într-o clipă toată armata, prin ferul românilor și prin undele fluviului.

Dar lipsit de floarea și cea mai mare parte a caveriei sale, mica rămășiță fiind stoarsă de obo-seală, ce oare putea face marele erou al Moldovei ?

§ 37. — Și cu toate astea, oricare va fi de aci înainte rezultatul final al bătăliei, analele militare trebuie să admire cu entuziasm pe acela care, înfruntînd o armată de trei ori mai numeroasă, fiind în trei

⁴³ Bielski, *Sprawa rycerska*, p. 55 : „tym hakiem ida, ustepuja sie nazad potrosze broniac sie niebroniac na dziala, a gdy im najbardziej przypra, rozstapia sie w strony, odkryja dziala, strzelbe puszcza na niaprzyjaciela, sbija tak, by najwietszy lud, iako uczynili u Mochacza Wegrom...”

rînduri vîndut, după ce susținuse trei atacuri teribile, tot încă părea a fi el învingător.

§ 38. — Obosiți de crîncena luptă turcii se opriră ; moldovenii se puseră la repaos din dosul tunurilor.

„Și așa stînd și privind unii la alții, — zice cronicarul Urechia, — a dat o ploaie mare de a muiat praful cel de pușcă, de unde aveau moldovenii nădejde de ajutor.“⁴⁴

Precum văzurăm, numai prin infanterie și, mai ales, prin artilerie Ioan Vodă întrecea pe turci, contrabalanșînd grozava disproporțiune a forței numerice.

Infanteria era ostenită ; artileria fu abimată.

Elementele se uniră cu trădătorii !

§ 39. — Ploaia domolind praful și împrăștiind fumul ce s-au fost rădicat de sub picioarele luptătorilor, cai și oameni, și din detunetele artileriei, turcii se încredințară acum limpede de toată puținătatea armatei lui Ioan Vodă.

La aripa dreaptă, ei văzură o adevărată miniatură : numai vro cîteva sute de cozaci, pe cari îi apăraseră pînă atunci formidabile baterii, dar în urma ploaiei nu-i mai apăra nimica.

Astfel, cei 20.000 de turci, cari formau aripa stîngă a păgînilor, se grăbiră a se azvîrli cu toată furia siguranței asupra vitejilor aliați ai lui Ioan Vodă.

Contra acestei inundațiuni de brațe steteau peste tot 300 de cozaci : 900 căzuseră morți mai-nainte în cursul bătăliei.

Erau 70 de turci pe un singur cozac.

⁴⁴ Un caz de același gen raportează Frontinus, lib. IV, cap. 7, ex. 30 : „P. Scipio in Lydia, quum die ac nocte imbre continuo vexatum exercitum Antiochi videret ; nec homines tantum aut equos deficere, verum arcus quoque madentibus nervis inhabiles factos, exhortatus est fratrem ut postero, quamvis religioso, die committeretur proelium ; quam sententiam secuta victoria est...“

§ 40. Spre culmea fatalității, sosește în același moment Adel-Ghirai cu 100.000 de tătari, realizându-se nenorocirea, pentru a cărei înlăturare Ioan Vodă pripise a da bătălia cu o oră mai-nainte.

Pe când aripa dreaptă a armatei turce năvălește din față asupra restului cavaleriei noastre din stînga, tătarii trec terasa din dosul moldovenilor și lovesc dindărăt.

Nu aveam în totul nici 5.000 de călărași, cari, puși între două focuri, simțiră acum o sută de brațe rădicate asupra fiecărui cap !

§ 41. — Cozacii aveau puște, se sprijineau de o parte de țărmul lacului, de cealaltă de infanterie, și erau atacați numai din față : ei rezistară contra aripei stîngi a păgînilor ;

Cavaleria moldovenească, lipsită de armă de foc, avînd o coastă descoperită, și fiind atacată totodată din față și din dos, de tătari și de aripa dreaptă a turcilor, nu era chip a rămînea pe loc.

§ 42. — Infanteria se conservă pînă acum din trei cauze :

1. Prin pozițiunea-i centrală, care nu permitea inamicului a o distruge mai-nainte de a fi nimicit aripele ;

2. Prin parcul ce-i acoperea dosul, apărînd-o de năvala tătarimii ;

3. Prin naturala-i stabilitate în comparațiune cu esențiala mobilitate a unei cavalerii.

§ 43. — Gloata scăpă furișîndu-se printre căruțe...

§ 44. — Rămas numai cu infanteria, cozacii și gloata ; perzînd o aripă întreagă ; părăsindu-l orice speranță, orice posibilitate de victorie, ce oare mai putea întreprinde Ioan Vodă ?

În acest moment i se arată la lumină toată mărirea de suflet.

El ar fi putut să-și scape propria sa viață.

Străvestit într-o haină țărănească, încălecînd pe un mîndru cursier domnesc, nimic nu era mai lesne

decît a ieși pe din dosul armatei, a ocoli lacul Cahulului în direcțiunea Prutului, pe unde nu pătrunseră încă inamicii, a trece în Moldova și a fugi d-aci în Polonia, recurgînd acolo la ospitalitatea lui Laski sau a principelui Ostrogski.

Cine știe dacă, în cursul timpului, el nu se va fi reconciliat cu Poarta otomană ?

Cine știe dacă nu va fi adus din Polonia, ca Lăpușneanul sau ca Despota, o nouă armată, cu care să-și recucerească țara...

Ei bine ! aceste impulsuri egoistice, deși au putut străbate în peptul unui Pompei sau Carol XII, totuși nu-și găsiră loc în sublimul cuget al lui Ioan Vodă.

A scăpa rămășițele armatei moldovene, fără a se gîndi un minut la sine însuși ; sau dacă nu, apoi cel puțin a peri cu glorie dempreună cu iubită patrie... numai una din aceste două putea alege răstrănepotul mumei lui Ștefan cel Mare, care învăța pe fiii săi că : *paserea în cuibul său pere* ! ⁴⁵

§ 45. — Tătarii, împinși de neînfrînata lor lăcomie, purceseră în goană după înprăștiata cavalerie, compusă din boieri și boiernași, adică, mai bine zicînd, din blăni de samur, din săbii cu petre scumpe, din lanțuri de aur.

Această capitală imprudență eliberînd deocamdată spatele armatei moldovene, Ioan Vodă — minte limpede în împregiurări turburi ⁴⁶ — se grăbi a profita de greșeala vrăjmașului.

El descalcă de pe cal, pedestrește pe cozaci, grupează gloata cu infanteria și, strigînd cătră eroicele resturi ale oștirii sale : „Fraților ! cază capul meu unde vor cădea capetele voastre !“ — face un atac atît de furibund, încît apucă de la turci artileria lor, o strică pentru ca să nu le mai poată servi, și-i lasă înlemniți de ameteală și uimiți de admirațiune !

⁴⁵ Neculcea, *Letopis.*, t. 2, p. 198.

⁴⁶ Tacitus, *Hist.*, lib. IV, 77 : „turbidis rebus intrepidus“.

Cu propriile sale mâini, în furia acelui moment suprem, el trase din mijlocul păgînilor un tun de cele mari : atît de colosală era puterea fizică a acestui Ercule român. ⁴⁷

Apoi formînd o compactă, nestrăbătută coloană, moldovenii se retraseră pînă la apropiatul munte, pe vîrfurile căruia fumegau ruinele satului Roșcanii, ars cu cîteva minute mai-nainte de către urdiile tătare.

§ 46. — Ultimul atac, mai-nainte de a se retrage, ca și toate celelalte manevre ale acestei memorabile bătălii, este un strălucit testimoniu de știința militară.

Mult mai în urmă, ilustrul Montecuculli zise :

„Cată să ataci pe dușmani cu o violență extraordinară mai cu seamă atunci cînd voiești a te retrage.“ ⁴⁸

Plecați dară fruntea denaintea lui Ioan Vodă, care înțelesese aceasta la 1574 în momentul cel mai desperat al unei bătălii deja pierdute, nu denaintea lui Montecuculli, care rumega cu un secol mai tîrziu în liniștea cabinetului !

§ 47. — Din aproape 35.000 de oaste, eroul rămase abia cu 7.000 ⁴⁹.

Cel puțin 20.000 de români au căzut într-o jumătate de zi, apărîndu-și cele trei idoluri, pe cari le recomandasese odată marele Ștefan în instrucțiunile sale militare : Crucea, Țara și Steagul ! ⁵⁰

§ 48. — Scriind aceste rînduri în singurătatea nopții, cînd misterul naturii și tăcerea oamenilor duc imaginațiunea departe-depart, la ceea ce nu mai este sau ceea ce nu este încă, uitînd prezentul și

⁴⁷ Un alt exemplu contimpuran de asemenea forță vezi la Camerarius, *Operae horarum*, t. 1, p. 380 : „Baro a Fronsberg tormentum murale solus innitens humero, quo vellet, propelleret“.

⁴⁸ *Mémoires*, p. 168, „ne charger jamais plus fortement l'ennemi que quand on se veut retirer...“

⁴⁹ Fredro, p. 121 : „niewiećj nad 7.000 rozbitków...“

⁵⁰ Vezi un articol al meu în *Buciumul*, 1864, nr. 214.

confundînd într-o rază trecutul și viitorul, mă cutremură bătaia inimei, mă arde focul capului, mă furcă prin sînge fluvii de forță, mă electrizează o șoaptă ce vine nu știu de unde, din mine sau dinafară : „Mare e Românul !“

Dar deodată se aude troscotul une birje zdrobind pavelele stradei ; mă arunc la fereastră ; luna întinde o melancolică lumină ; un june cu mînuși albe, cu geam la ochi, cu havana în gură, se întoarce palid de oboseală după o petrecere nocturnă...

§ 49. — Așezîndu-se printre dărămături, Ioan Vodă ocoli cu șanțuri platoul muntelui⁵¹ ; puse în fața inamicului, în giurul așa-numitei „creste militare“ (*crête militaire*), adecă pe linia cea mai înălțată a pogorișului, pe cei mai buni arcași și pușcași ; îi întări prin o secundă linie ; și, în fine, formă o rezervă, pentru a susține la caz de trebuință puncturile cele mai amenințate.

Cu apropierea nopții turcii și tătarii, unii revenind din zăpăceală, ceilalți din goană după fugărita cavalerie, blocară noua tabără a lui Ioan Vodă.

Războaiele franceze în Algeria probează pînă astăzi cît de greu este a ataca o înălțime chiar lipsită de fortificațiuni și apărată de un mic număr de beduini ; cu cît dară mai tare era pozițiunea moldovenilor, plantați pe un munte șanțuit, grupați în număr de mai multe mii de cei mai bravi, și unind avantajele înălțimii cu niște avantaje nu mai puțin prețioase ale ruinelor : „Atacul unui sat coastă prea mulți oameni !“ zicea Frederic cel Mare.

Mai adăugați că Ioan Vodă, în ultimul său atac, stricase o mare parte din artileria turcă ; iar cîte tunuri le mai rămîneau bune, toate își perdeau în zadar gloanțele printre zigzagurile ruinelor, fără a nemeri pe moldoveni, pe cînd aceștia, din contra, țintind

⁵¹ Urechia numește satul fără detalii topografice, cari găsim numai în cronica turcă ap. Mignot, t. 2. p. 213 : „une montagne sur laquelle il se retrancha“.

dintr-ascuns și în liniște, trimiteau păgînilor cu fiecare descărcătură un sigur mesagiu de moarte.

§ 50. Istoricii acuză pe Ioan Vodă de a-și fi ales o pozițiune fără apă și de a nu fi luat nici o măsură pentru a și-o procura prin mijloace artificiale⁵².

Acuzațiunea e bazată pe necunoștința localității :

1. În tot cuprinsul Budjacului apa e aproape tot atît de rară ca și în centrul Africei ;

2. Căutînd izvoare pe vîrfurile unui munte, trebuia săpat pămîntul pînă la o adîncime foarte mare ;

3. Chiar răușind în asemenea azardoasă și grea operațiune, o fîntînă n-ar fi ajuns pentru îndestularea a 7.000 de oameni...

§ 51. — În curs de trei zile și trei nopți Ioan Vodă respinse toate atacurile a 200.000 de păgîni.

Lipsiți de o picătură de apă, moldovenii așteptau venirea nopții pentru a întinde petice de pînză asupra ierburilor : ei își ungeau buzele cu rouă !⁵³

Adesea, cu Ioan Vodă în frunte, o seamă ieșeau din șanțuri, se repezeau cu turbare asupra celor mai expuse posturi inamice, tăiau, măcelăreau, doborau toate dinaintea lor, și apoi, crunți de sînge, se întorceau cu mulțumirea lui Ugolino din *Infernul* lui Dante, cînd roade capul vrăjmașului său Ruggieri !

§ 52. — În cursul acelor trei zile și trei nopți, demne de timpul lui Orațiu Cokes, Ioan Vodă, să se fi gîndit el cît de puțin la propria-i siguranță, scăpa.

Vorbînd turcește ca un turc, el putea trece în crepuscula serei chiar prin mijlocul păgînilor, precum deja făcuse odată Tepeș.

Dar toate demonstrează că eroul nostru, groază numai pentru păgîni, pentru ciocoi, pentru călugări, își iubea țara mai mult decît pe sine însuși.

⁵² Fredro, p. 121 : „zamiast próznych ubolevan, zdolalby snadź zaradzić złemu, gdyby, rozdzieliwszy robote pomiędzy zastery, ial wspólnemi siłami kopac studnie...”

⁵³ *Ibid.*, p. 122.

§ 53. — În a patra zi turcii încep a parlamenta.

Ioan Vodă arată celor trimiși tăria pozițiunii sale și numărul vitejilor ce-i mai rămîn.

„Precum vedeți — le zice el — sînt în stare de a mai susține lupta.“

Apoi le propune următoarele trei condițiuni :

1. Mîna dușmanilor să nu se atingă de ostașii moldoveni, cari să fie liberi a merge pe la casele lor, fără a fi prigoniți vreodată pentru trecut de către viitorul domn al Moldovei ⁵⁴ ;

2. Cozacii să fie lăsați a se întoarce la țara lor ;

3. Însuși principele să fie trimis, viu și nevătămat, d-a dreptul la sultanul Selim...

§ 54. — Păgînii primiră tractatul.

Condițiunile fură jurate de șapte ori de către beglerbeiu Ahmed Pașa și de șapte ori de către Petru cel Șchiop, devenit, în fine, în realitate domn al Moldovei :

Ahmed Pașa le jură de șapte ori pe Cartea lui Mahomed ;

Petru cel Șchiop le jură de șapte ori pe Cartea lui Crist... ⁵⁵

§ 55. — Cu lacrimi în ochi, fără a putea vorbi de emoțiune, Ioan Vodă se despărți de credincioșii săi tovarăși.

Cozacilor, oameni străini, veniți a servi pentru plată, el le lăasă toate sculele ce avea lîngă sine ;

⁵⁴ *Cronica turcă*, ap. Mignot, t. 2, p. 214 : „Il offrit au Beglierbeg de se rendre à lui à condition qu'on le conduiroit à Constantinople, où il jouiroit de sa liberté et d'une pension proportionnée à la dignité qu'il perdoit ; qu'on laisseroit tous les siens retourner chez eux, sans attenter ni à leur vie, ni à leur liberté, ni à leurs biens, et que le nouveau Voïvode de Moldavie accorderoit une amnistie générale pour tout le passé“.

⁵⁵ *Ibid.* : „Ces conditions furent jurées solennellement jusqu'à sept fois différentes par le Beglierbeg sur le *Koran* et sur la tête de l'Empereur ; par Pierre nouveau Voïvode, sur l'*Evangile*...“ Toate acestea sînt desnaturate în relațiunea lui Paprocki și a celorlalți.

Moldovenilor, frați ai săi, cari se luptau pentru libertatea patriei, le lăsă suvenirul de a le fi fost un mare domn și vaga speranță de întoarcerea sa la domnie...

Eroul era convins că va reuși prin profunda-i diplomatie a recâștiga grațiile sultanului Selim, precum altădată, tot într-o asemenea situațiune, Petru Rareș, numai prin bărbăteasca-i elocință, reușise a îmblânzi mînia sultanului Suleiman.⁵⁶

Oamenii mari nu desperă nici chiar pe insula Elba !
Pînă atunci — adio !

Cozacii plîngeau ; moldovenii nu puteau plînge : excesul durerii seca izvorul plînsului.

§ 56. — Capitulațiunea de la Roșcani amintește o altă, încheiată tot cu turcii, nu mai departe decît cu vro trei ani mai-nainte, pe cînd însuși Ioan Vodă petrecea încă în Constantinople.

După o eroică apărare a cetății Famagusta în Chipru, comandantul Bragadino, redus nu prin arme, ci prin foamete, impusese păgînilor condițiunea de a permite garnizoanei o liberă retragere.

Seraskirul turc iscălise fără greutate, și tot fără greutate se grăbi a-și călca iscălitura : după deșertarea cetății, viteazul Bragadino și floarea juneței venețiane periră în torture.

Cunoscînd dară perfidia otomană, Ioan Vodă nu se mulțumi cu o simplă iscălitură a pașalelor : el ceru și dobîndi, ca garanție, un septuplu jurămînt, mähometan și creștin, din partea lui Ahmed Pașa și

⁵⁶ Giovio, *La seconda parte dell'istorie del suo tempo* (Venetia, 1560, in-4), p. 693 : „havendo egli racconte le cagioni et i successi delle guerre mosse da lui, la poverta del suo erario, il caso del Gritti, gl'inganni del fratello et de Baroni, et le ragioni antiche de suoi confini co poloni, et umilmente hebbe dimandato perdono, parve che e'fosse stato indegnamente trattato dalla Fortuna di maniera, che i Bassa, ancor che non fossero stati corrotti con alcun dono, havrebbero in ogni modo difeso questo valoroso huomo illustre per tanti casi, il qual con animo invitto non cedeva punto all'insolente Fortuna...”

din aceea a lui Petru cel Șchiop, de la inamic și de la rival...

Ei bine ! prin aceasta tractatul deveni el oare mai sacru ?

§ 57. — Povestirăm trădarea, să povestim sperjuriul.

§ 58. — Pe lângă persoana lui Petru cel Șchiop, pentru a-l instala cu firman, — o inovațiune nepilduită pînă atunci în Moldova⁵⁷ — se afla capigibaș sau prim-ușierul Porții otomane, un personagiu deja important, dar care mai în urmă ajunse și mai sus, vizir, ginere și cumnat al sultanilor...

Era Scipione Cigala, dintr-o familie aristocratică neapolitană, renegat sub numele de Djigala-zade⁵⁸ : un june moale, desfrînat, nestatornic, mîncăcios, bețiv... dar cu atît și mai puternic la curtea unui sultan ca Selim II.

Cînd Ioan Vodă intră în cortul beglerbeiului, Ahmed Pașa era încongiurat de ieniceri, agale, bei, sangiaci, cari toți se îmbulzeau să vază pe teribilul erou de la Jiliște, Brăila, Lopușna, Bender...

Seraskirul începînd cu muștrări, Ioan Vodă îi răspunse cu toată demnitatea unui principe, că, pe baza capitulațiunii sale, el nu are a da seamă decît numai cînd îl va fi întrebat însuși sultanul.

Mîndria viteazului înfioră pe musulmani ; dar grandoarea-i se părea a fi înlănțuit brațele lor : ei se uitau nedomeriți unul la altul, îndemnîndu-se care de care a da prima lovitură, și nemine nu cu-

⁵⁷ *Analele turce*, ap. Ricaut, p. 113 : „Jean le Vaïvoda ayant esté tué en trahison, cette Province fut entièrement soumise à la puissance du Turc et réunie à cet Empire en l'année 1574...”

⁵⁸ Rym, *Bericht v. j. 1574*, ap. Hammer, t. 3, p. 608 : „Zum Voivoden der Moldau ward Peter ernannt, und durch den Kapidschibaschi Dschigala-sade, den Sohn des in der Schlacht vor Dscherbe gefangenen Cicala, installiert...” — Despre origina-i vezi Moréri, *Le Grand Dictionnaire historique* (Paris, 1712, in-f), t. 2 p. 306—7.

teza... trebuia un apostat ; trebuia un om îndobitocit prin excesul banchetelor și un dobitoc amețit prin furia opiului ; trebuia un monstru pentru a face un asemenea pas contra onorii și contra jurământului.

Acel monstru fu capigibaș Djigala-zade.⁵⁹

§ 59. — Munteanul Petru cel Șchiop aduse armele păgînilor asupra eroului Moldovei ;

Italianul Scipione Cigala îi infipse cuțitul în inimă.

Un muntean, un italian, un moldovean.

Se sfîșiau frații : rîdea Otomanul, zîmbea Neamțul, se pregătea a rînji Muscalul.

§ 60. — Cînd gigantul fu căzut sub perfidul pumnar al neapolitanului Cigala, ienicerii, îmbărbătați prin inițiativă, se azvîrliră asupra victimei, tăiară majestosul cap ce-i speria mai deunăzi pînă și-n taina visurilor, și-l înălțară pe o sulită.

Apoi temîndu-se, poate, ca un al doilea cap să nu răsară cumva pe desfiguratul corp, ei legară trunchiul martirului de coadele a două cămile, cari, gonite în direcțiuni opuse, îl rupseră în hidoase fragmente.

§ 61. — După ce finitul spectacolului le răcise mințile, păgînii nu putură a nu recunoaște propria lor nulitate în alăturare cu sublimul eroism al mortului.

Crezînd că virtutea lui Ioan Vodă își va fi avut izvorul în oasele din cari fusese țesut și în sîngele ce-i circulase prin vine, ei își împărțiră între sine, ca moaștii, fărîmăturile acelor oase, și-și încruntară săbiile în acel sînge, rugîndu-se lui Allah ca să le dea și lor tuturor inima principelui român !

Calii purtau pizmă jertfei lor.

§ 62. — Cît timp a trăit Ioan Vodă, turcii, boierii și călugării nu-l sufereau deopotrivă.

După ce murise, inamicii străini se arătară mai generoși decît inamicii casnici.

⁵⁹ Gorecki, p. 108—9 : „Ibi Bassa Capucius stricto gladio ventrem faciemque ejus discidit...”.

Pe cînd ienicerii se puseră a adora rămășițele viteazului, ciocoi cei cu ișlice și cu comanace crezură sosit momentul de a-și bate în fine joc de acela, de-naintea căruia ei nu îndrăzneau pînă atunce să rădice ochii de la pămînt.

Pentru a-i răpi chiar gloria postumă, ei răspindeau acum în popor odioasa anecdotă, cum că în momentul cînd îl rumpeau cămilele, Ioan Vodă să fi zis : „Ah ! caută că eu multe feluri de morți groaznice am făcut, iar caznă ca aceasta n-am știut să fac !“⁶⁰

Dar cine oare să fi putut rosti această barbară și atroce glumă : capul cel lipsit de trunchiu ? sau trunchiul cel lipsit de cap ?

Nu pentru prima și nu pentru ultima oară o nepuțincoasă ură inventa absurdități !

§ 63. — Cronicarul Urechia — o mai ziserăm deja nu o dată — este un echo al partidului aristocratic.

Așadar, el nu numai profanează prin satiră ultimele divine momente ale lui Ioan Vodă, ci încă se încearcă a scuza mîrșava trădare națională a părcălabului Ieremia Golia.

Cînd vine vorba de vînzarea trecătorii Dunării, analistul-cocon declamă cu un aer de criminală inocință : „Cu greu este celor puțini a opri pe cei mulți și celor slabi pe cei tari ; căci trecînd întii puștele cu ieniceri și cu pedestrimea să apere vasele, aci și toată alaltă oaste turcească a sosit, unde văzînd Ieremia părcălabul că nu-i poate opri, s-a întors...”

Cînd ajunge la defecțiunea celor cinci regimente de cavalerie, el se ferește măcar de a menționa numele părcălabului Ieremia Golia, alunecînd numai în treacăt următoarea frază obscură și diminutivă : „La începutul războiului zic că o seamă de moldoveni să se fi închinat la turci...”

Înșiși cronicarii otomani sînt îhail români !

⁶⁰ *Lctop.*, t. 1, p. 196.

§ 64. — După măcelul de la Roșcani, Petru Șchiopul se grăbi a trimite caimacam la Iași, ca să-i păzească tronul, pe unul din mizerabilii vânzători ai lui Ioan Vodă, stolnicul Bilăe, înălțat acum la demnitatea de mare vornic al Țării-de-Jos, ocupată pînă atunci de bravul Dumbravă.

§ 65. — Nu numai vitejii de la Cahul, nu numai „frații de cruce“ ai lui Ioan Vodă, dezarmați prin jurămînt și măcelăriți prin sperjuriu, avură soarta de a peri, ca tîlharii cei osîndiți la moarte, fără a se putea apăra ; nu ! nu numai pe țarmii Cahulului și pe ruinele Roșcanilor curse cel mai pur sînge și căzură cele mai nobile capete ale Moldovei ; nu ! „s-au pornit tătarii în pradă peste toată țara — zice cronica — cît n-a fost niciodată mai mare pustietate decît atunci ; că pre toți i-au cuprins pe la casele lor fără grijă, unde pînă astăzi între Prut și între Nistru de atunci a rămas pustietate, de nu s-a mai împlut de oameni...”

Petru cel Șchiop, în fruntea urdiilor păgîne, privea cu o sacrilegă nepăsare cum inamicii românilor și ai Crucii îi așterneau pînă la Iași o cale domnească de purpură din sînge și arcuri triumfale din capetele moldovenilor.

§ 66. — Moartea lui Ioan Vodă fu semnal de peire pentru trei miniștri, credincioși pînă în fine luceafărului libertății naționale :

Vintilă Vodă,

Vornicul Dumbravă,

Episcopul Isaia Radouțeanul...

§ 67. — Fostul principe muntenesc, alungat dimpreună cu frate-său Petru cel Șchiop, expedi acum o armată turcă să cuprinză Bucureștiul.

Deși Vintilă Vodă nu avea pe lîngă sine decît pe viteazul vornic Dumbravă cu o mîină de moldoveni, totuși lupta, încinsă pe cîmpia unde este astăzi monastirea Radu Vodă, fu atît de cruntă, încît învingă-

torul crezu de cuviință a-i eterniza memoria, zidind o biserică pe locul bătăliei și înființind o serbare anuală, rămasă pînă astăzi sub numele de „Moși”.

O victorie, o biserică, o serbare, cari ne aduc aminte de rușinea discordiilor române !

§ 68. — Vornicul Dumbravă reușise a scăpa în Transilvania, avînd nobleța de a căuta refugiu la generozitatea unui inamic, ale cărui oști se luptară contra moldovenilor în bătălia de la Jiliște.

Un erou muntean fu trimis pentru a cere moartea unui erou moldovean : Ivașco Goleșcu mijloci extra-dițiunea vornicului Dumbravă.

Ce infamie, ce timpuri, o Doamne !

Călcînd acele legi, cari prin sublimul lor meritară ca oamenii să le numească divine, Ștefan Batori, beiful transilvan, dede pe Dumbravă, legat la mîni și la picioare, în dispozițiunea ambasadorului muntenesc.⁶¹

Sosind la București, demnul tovarăș al lui Ioan Vodă fu descapitat.

§ 69. — Vlădica Isaia Radouțeanul nu întîrzie a fi scos din scaunul episcopal de cătră Petru cel Șchiop⁶² : de atunci încoace numele său, ilustrat un moment prin negociațiuni diplomatice cu Polonia și cu Moscovia, despare pentru totdeauna din analele țării...

§ 70. — Nu putem trece cu tăcerea, în acest duros martirologiu, pe bravul Swierczewski.

Fără a fi fost român, el merită să-l punem și pe el în numărul *Sînților* ; epitet ce poporul nostru îl dedea în vechime nu ipocriziei ascetice, ci numai apărătorilor țării⁶³.

⁶¹ *Condica ms. de la Vieroși*, p. 102.

⁶² În locu-i urmă George Movilă, precum se vede din documentele episcopiei de Rădăuți.

⁶³ *Letop.*, t. 1, p. 145 : „după moartea lui fi zicea Sfîntul Ștefan Vodă, nu pentru sufletul, ci pentru lucrurile sale cele vitejești...”.

După bătălia de la Cahul, Swierczewski nu mai apare pe scena istoriei : product al geniului lui Ioan Vodă, el se stinse odată cu creatorul său...⁶⁴

§ 71. — Cellalt cozac, marinarul Pokotilo, învingătorul de la Akkerman, după ce se văzuse în imposibilitate de a apăra el singur trecerea Dunării contra colosalei armate otomane, lasă portul Galațului, unde se ținuse în ambuscadă, și... nu-i găsim urme în istorie !

§ 72. — Mai peri atunci, peri fără de veste, o ființă gingașă, de care n-am vorbit nimic în tot cursul acestei tragedii, pline de caractere sau prea mari, sau prea mici, dar numai bărbătești : îi rezervam pateticul finalului.

Era o femeie, care iubea atât de mult pe Ioan Vodă, încât îl întovărășea în toate bătăliile sale, dempreună cu un prunc de țîță...

Nu vă mîndriți, româncelor : era o străină, o să-soaică, un blond și melancolic căpșor german din Transilvania.

În focul ultimei lupte, cuprinsă de acel presimțimînt profetic ce însoțește totdeauna un amor profund și pur, — fie acel amor pentru un bărbat, pentru o patrie, sau pentru însuși Dumnezeu ! — „ea nu lăsa pe Ioan Vodă — zice cronica țării — să stea între oastea cea călăreață, temîndu-se să nu-l viclenească boierii !“⁶⁵

Căzînd prizonieră, văduvă a fericirii sale, condusă în robie la Constantinopole, ea se evaporază din istorie, după expresiunea poetului :

„Ca o fantasmă dragă, ce-n vise lungi și rele,
Trecînd printre morminte, șoptește : am trăit !...“⁶⁶

⁶⁴ După Paprocki, *Tesaur*, t. 3, p. 286, el scăpa mai în urmă din robie ; după poezia națională cozacă, peri în bătălia de la Cahul „aproape de crașul Kilia, de unde șoimii și vulturii înștiințară în zbor Țara Căzăcească că hatmanul său nu mai este.“ Vezi Sreznewskii, *Zaporozskaia starina*, t. 1, p. 31.

⁶⁵ Miron Costin, *Letop.*, t. 1, apendice, p. 91.

⁶⁶ Bolintineanu.

Sugarul său, născut așa-zicînd pe un cîmp de bătaie, crescú în haremul unui pașă.

Peste douăzeci și cinci de ani Turcia, sigură că natura părinților degenerase cu desăvîrșire în această rămurea transplantată a unui neam eroic, îl trimise domn în Țara Românească.

El domni ceva peste un an, nu făcu nemic, și abia figurează în cronice sub porecla de „cel Surd“⁶⁷.

În adevăr surd, surd la vocea măreței sale origini : fiu deznaturat al unui tată erou și al unei mame eroine, mai purtînd spre deriziune numele strămoșesc al marelui Ștefan !

Brama sclaviei ucide în rădăcină chiar florile cele mai alese.

§ 73. — De la amorul nelegitim, dar pasionat și poetic al junei germane, să trecem la călduța proză a căsătoriei lui Ioan Vodă cu fata marelui boier Lupea Huru.

Văzurăm că Doamna, denpreună cu fiu-său Petru, declarat prin votul țării moștean al tronului moldovenesc, refugise contra neliniștii războiului la marginea Poloniei, după mureii formidabilului Hotin.

Însuși socrul princiar comanda cetatea, ca unul ce avea un interes personal în mîntuirea fiicei sale și a coronatului său nepotel.

Familiile celor mai însemnați boieri căutară siguranța lor pe lîngă familia domnească.

Ajungînd știrea despre calamitatea de la Cahul, ei cu toții trecură Nistrul, ducînd cu sine tezaurul prin-

⁶⁷ Cronica muntenească, în *Magazin istoric*, t. 4, p. 276 : „Ștefan Vodă Surdul a venit domn de la Poartă cu steag, și a domnit ani unu și jumătate...” — *Chronicon Fuchsio-Oltardinum*, p. 37, anno 1591 : „mittitur Stephanus, filius Voyvodae quondam Moldaviae Ivan, quem ante annos 26 camelis alligatum pedibus et manibus discerpserat Princeps militiae Turcicae, ut et supra anno 1574. Hic tandem regnum occupat die 23 Iulii...” Documentul din București 1591, oct. 1, la Venelin, p. 231 : „Ioan Ștefan voevoda i gospodin vsoi zemli ungrovlahiiskoe, sin velikago i predobrago Ioanna voevodi...”

ciar, însoțiți de 200 nobili poloni, cari se grăbiră a forma o frumoasă escortă în giurul nefericitei românce, și familia domnească se retrase la moșia unui magnat, vechi amic al lui Ioan Vodă.

În zadar Turcia ceruse în mai multe rînduri extradițiunea fugarilor, mai ales a principesei cu copilul și cu bogățiile lui Ioan Vodă : ospitalierul magnat, credincios suvenirului amicitiei, respinse toate stăruințele Porții otomane și chiar ale regelui polon, pînă ce în fine, fiind amenințat, el se căsătorî cu văduva eroului moldovenesc, și numai așa o putu scăpa de robia păgînă.

Doamna Moldovei deveni soția lui Cristof Strus.⁶⁸

Pe lîngă prestigiul său de mîntuitor, noul bărbat al văduvei lui Ioan Vodă avea o calitate ce-l făcea demn de o asemenea însoțire : el se trăgea dintr-o familie atît de eroică, încît în Polonia devenise proverbial că fiecare Strus moare pe cîmpul bătăliei.⁶⁹

Douăzeci și patru din acest neam periră în lupte cu păgînii.⁷⁰

Peste treizeci de ani, fiastrul lui Cristof Strus, eredele lui Ioan Vodă, strîngînd o mînă de cozaci, năvăli

⁶⁸ Orzelski, p. 102. „Interea temporis Ivani Satrapae Valachiae conjux vidua Christoforo Strussio nuptura, curae Palatini Podoliae una cum Thesauris cum ea ablatis mandata est.” — Așadară e greșită aserțiunea lui Heidenstein, p. 64 : „Uxor Chroscovam ad Strussios confugit, postea per Czaussium repetita deditur.”

⁶⁹ Potocki ap. Niesiecki, *Herbarz Polski* (Lipsk, 1841, in-8), t. 8, p. 538 : „Ex Strussia gente raro aliquis integrum corpus sepulchro intulit.” — Starowolski, *Sarmatiae bellatores*, în *Tractatus tres* (Vratislaviae, 1734, in-4), p. 147 : „Multa claritudine generis et veteri origine conspicua Strussorum domus, improspera semper fuit. Nullusque sane illorum aut pauci sua morte perierunt, sed in acie quilibet et pro tuitione patriae libertatis, a barbaris interempti propemodum omnes.” Warszewicki, *Turcicae Quatuordecim* (Cracoviae, 1595, in, f.), p. 139 : „sic ut unos illos in Polonia Strussos, a quarta aut quinta iam progenie, non nisi in patentibus contra Tartaros campis in acie cecidisse constiterit.”

⁷⁰ Paprocki, ap. Niesiecki, *loco supra*.

în Moldova ca să cuprinză tronul părintesc, pe cînd domnul Aron Vodă se afla atunci dus la Constantinopole : după o domnie de două luni, neputînd să reziste unor forțe centuple, el fu silit a se întoarce în Polonia, fu arestat și trimis în exiliu la fortăreața Marienburg.

Prin un azard curios, tot acolo în exiliu și-a fost petrecut junețea un strămoș și omonim al său, faimosul Petru Rareș.⁷¹

§ 74. — Așa finiră cele două femei și cei doi fii ai lui Ioan Vodă.

§ 75. — Voind a încheia acest registru mortuar, îmi tremură mîna, ca și cînd prin descrierea crimelor aș resimți eu, în locul ucigașilor, remușcările conștiinței !

Puțin în urma bătăliei de la Cahul, un străin vizită Bucureștiul.

Pe poarta palatului domnesc el văzu expuse două domnești capete.

Unul, de curînd secerat, conserva încă ceva suflătesc, asemenea undei de care atingîndu-se în zbor aripa unei pascri, întipărise în ea pentru o clipă o vagă mișcare.

Cellalt, cosit de demult și adus de departe, livid, fix, speria prin un aer de ironie mortală, nu din astă lume, ci din nește sfere superioare : teribila expresiune a capetelor moarte pe pînzele lui Caravaggio !

Acele două infernale trofeuri era capul lui Vintilă Vodă, domnul Țării Muntenesti, și capul lui Ioan cel Cumplit, domnul Moldovei...⁷²

Frați pînă la moarte, frați după moarte : adevăratul simbol de Unire !

⁷¹ Despre acest fact vezi o sumă de documente în *Acta Tomiciana* passim, necunoscute istoricilor precedinți.

⁷² Strykowski : „Ivonie Woloskiego hospodara glow na bramie w Bukorestu stolecznym dworze i miescie multanskim, i Drakulina podle niego, ktorego byl wsadzil Iwonja na hospodarstwo multanskie wygnawszy Alexandra...”

V

DUPĂ EL...

*Tak stróny lutni od tengiego ciosu
Zabrzmia i penkna : zmieszanemi dzwienki
Zdaja sie glosic poczatek piosenki,
Ale jēj konca nikt sie nie spodziewa.*

Astfel coardele alăutei, lovite
prea tare, răsună și pleznesc : con-
fuzul son se pare a promite abia
începutul cîntecului, dar nimeni nu
se mai așteaptă a-i auzi sfîrșitul !...

MICKIEWICZ, Konrad Wallenrod

§ 1. — Era anul 1577 : trei ani de la peirea lui
Ioan Vodă.

Pe tronul Moldovei, după ce și-l cumpărase cu un
tribut îndoit și cu părăte de sînge românesc, domnea
în liniște, ca într-un cimitir, Petru cel Șchiop, în-
cungiurat de ciocoi, cari îl numeau „matcă fără
ac”¹, și de călugări, cari îi admirau cunoștințele în
astronomie și în muzică².

Țăranii nu aveau ce mînea.

¹ Urechia, t. 1, p. 205.

² Dorotheos, *op. laud.*, p. 455.

Visteria era seacă³.

Ienicerii, cari formau garda princiară, erau stăpîni prin orașe și prin sate⁴:

Deodată sosește un curier: cozacii se pregătesc a trece Nistrul, avînd în fruntea lor pe un frate al lui Ioan Vodă..

§ 2. — Mult poate un nume !

La Roma era de ajuns ca un Commod sau un Eligabal să se numească Antonin pentru ca pe dată, tot imperiul să-i aclame cu entuziasm, aducîndu-și aminte de fericirii timpilor sub Antonin cel Piu și sub Marc-Aureliu Antonin !

În ochii francezilor, unul din cele mai mari merite ale lui Napoleon III fu calitatea sa de nepot al lui Napoleon I.

Judecați dară de impresiunea produsă asupra moldovenilor prin vestea venirii unui frate al neuitatului martir de la Cahul !

§ 3. — Pretendintele era fiul armencei, mumei lui Ioan Vodă ; însă fiu din un alt tată, un tată ne-domn și chiar neromân.

Dacă boierii și călugării imputau ca o crimă originea armenească numai maternă a lui Ioan Vodă, apoi cu cît mai pronunțată cată să fi fost aversiunea lor pentru acest frate, nu fiu domnesc, armean și de pe tată și de pe mamă !

Prima așezare a armenilor în Moldova fuse anterioară descălecării așa-numitului Dragoș Vodă⁵ ;

³ Languet, *op. laud.*, p. 169, o epistolă din 1576 : „tantum ibi esse rerum omnium peruriam, ut ipsi (Bathorei) per Moldaviam facienti iter Voivoda (Petrus) cui erat notus, miserit panem hordeaceum pro eximio munere.“

⁴ Paszkowski, *Kronika* (Krakow, 1611, in-f), t. 3, p. 35 : „skarzac sie przy tym na Piotra Woiewode swego, iz od niego wiele krzywdy nieznośnych cierpiełi, takze i od Turków, w których sie on kochał, i na dworze swym miał...“

⁵ Soutzo, *Notions statistiques sur la Moldavie* (Lassy, 1844, in-8), p. 52-3 : „Dès le XIe siècle des Arméniens abandon-

dar în curs de trei secolii de emigrațiune mica lor colonie nu știu a se întruni cu românii : ea rămase diferită prin religione, prin limbă, prin obiceiuri, prin ocupațiuni, prin încuscriri.

Din această cauză, moldovenii priveau totdeauna cu un despreț suprem pe laborioșii armeni. acufundați cu totul în negoțul lor, numindu-i *păgini* și bisericeii lor zicându-i *capîște*.

Ei bine ! un armean, un paria al societății moldovene, fu primit acum cu brațele deschise, numai pentru că avuse aceeași mumă cu nemuritorul erou al României !

§ 4. — Carabied Serbega — așa-i era numele armenesc — e cunoscut în cronicile noastre sub porecla de Ioan Crețul, după caracterul părului, iar în analele cozace sub acea de Ivan Potcoavă, fiindcă frîngea între degete potcoava de cal.

Nalt, bine făcut, avînd o forță extraordinară, brav pînă la temeritate, acest domn, adevărat frate cu Ioan Vodă, fugind în urma catastrofei de la Cahul, își găsise un refugiu peste Nistru.

Antipatiile sale și ale cozacilor erau comune : îi însuflețea deopotrivă același simț de răzbunare contra păgînilor.

Așadară, în curînd Potcoavă își cîștigă un renume teribil, care răsuna pînă-n fundul Moscoviei ⁶, și pînă la haremurile Stambulului : vitejiile sale contra turcilor din Budjac și a tătarilor din Crîm îl făcură

nant leurs foyers envahis par les Perses se réfugièrent en Pologne et en Moldavie. Des émigrations subséquentes eurent lieu en 1342 et en 1606... Ils ont huit églises en Moldavie, dont les plus anciennes sont celle de Botochany bâtie en 1350 et celle d'Iassi qui date de 1395..."

* Un document la Karamzin, t. 10, nota 193 „takova rytzaria Podkova, kakova u vas i ne byvalo...” adică : „un viteaz ca Potcoavă nici n-au avut vreodată polonii”, ziceau ambasadorii moscoviți regelui Ștefan Batori.

groaza mahometanilor ⁷ și „Roland“ al poeziei slavo-orientale ! ⁸

Născut și crescut în Moldova, frate al unui mare domn moldovenesc, el se scîrbea de numele de armean și se fălea cu acela de român, pe temei că e român oricine voiește și simte românește : la anticii noștri străbuni doi împărați din cei maieminenți, Traian și Alexandru Sever, a fost unul — barbar din Spania, cellalt — barbar din Siria...

Astfel, gloria personală a lui Potcoavă măgulea amorul propriu național al moldovenilor, cari își atribuibau și aveau cuvînt de a-și atribui loru-și cu mîndrie victoriile înstrăinatului viteaz, și figura lui apărea cu atît mai mare, cu cît mai mult o exagera fama depărtării și cu cît mai mică se vedea de aproape caricatura domnească a lui Petru cel Șchiop...

§ 5. — După fatala bătălie de la Cahul reușise a scăpa în patrie căpitanul cozacesc Kopycki ⁹, păstrînd în inimă un devotament postum și religios pentru memoria lui Ioan Vodă.

Tot atunci se retrăsese peste Nistru, de frica persecuțiunii lui Petru cel Șchiop, fostul părcălab de Roman, Țopa ¹⁰ ; își cumpărase o bucată de pămînt la

⁷ *Lvovskaia russkaia letopis*, reproducă în *Ruskii istoriczeskii sbornik* (Moskva, 1839, in-8), t. 3, sub anul 1578 : „Batoryi kazal kozaka Podkovu stiati, bo posol turetzkii skarzil na nego szco Tataruv bil...“

⁸ Kostomarov, *O znaczenii russkoi narodnoi poezii* (Harkov, 1843, in-8), p. 94—95. — În poeziile cozace Potcoavă conservă numele său armenesc Serpega sau Serbega.

⁹ Paprocki, în *Tesaur*, t. 3, p. 286 : „Die Polaken aber so von Tuercken lebendig gefangen wurden, waren diese... Kopytski... Diese allen wurden von iren Herrn vider ausgeloeset und erkaufft.“ — Istoricii lui Potcoavă scăpară din vedere această legătură a lui Kopycki cu reposatul Ioan Vodă.

¹⁰ Documentele din 1572, decembre 13, și din același an, decembre 20, ambele în *Condica Ms. moldovenească*, sub nr. 1015, în Arhiva Statului, p. 119, 130, unde el este spe-

hotarul Moldovei ; se însurase cu o femeie cozacă ¹¹ și, privind cu dor de pe țărmul fluviului la părăsita țară, gema după un trecut, ofta după un viitor.

Acești doi, Kopycki și Țopa, întreprinseră acum a da lui Potcoavă coroana frăține-său, lui Ioan Vodă, veștejită de trei ani pe fruntea unui trîndav cirac al Porții otomane.

Pe de o parte ei își formară un puternic partid în interiorul țării, pentru vechile slugi ale glorioasei domnii trecute ; pe de altă parte, prin bani și promisiuni, adunară cîteva centurii de cozaci ; în fine, arătînd lui Potcoavă scrisorile moldovenilor, cari îi propuneau cu stăruință tronul fratern, îl îndemnară a profita de ocaziune.

§ 6. — Aflînd despre mișcarea periculosului rival, Petru cel Șchiop începu a-și organiza armata, rugînd totodată pe comandantii poloni de pe la frunta-riile Moldovei ca să oprească cozăcimea de a călca tratatul de pace dintre Polonia și Imperiul otoman.

Potcoavă, Kopycki și Țopa, neavînd încă sub arme mai mult de 300 de voinici, crezură de cuviință a mai amîna întreprinderea pînă la un moment mai oportun, se retraseră de la hotarul Moldovei și se

cificat ca unul din părcălabii de Roman, cellalt fiind un Toader. Un portret antic pe pînză al acestui strămoș al familiei Hasdeu se află în județul Hotinului, Basarabia, în satul Cristineștii, moșia părintelui meu. Întrucît îmi aduc aminte, este o figură foarte brună, cu ochi mari și cu o manta roșie. Vechea genealogie a familiei Hasdeu, depusă din parte-mi la Biblioteca din București, și pe care, confruntînd-o cu documente originale, a confirmat-o guvernul moscovit, îl numește : Gavrilă Hăjdeu poroclit „Ciampa“ — La Engel, t. 2, p. 228, stă „Țampa“. — Urechia, t. 1, p. 197 îi zice „Cepla“. — Noi însă preferim forma Țopa care ne întîmpină în toate documentele și pe care o adoptase și Miron Costin, *Letop.*, t. 1, apendice, p. 96.

¹¹ Paszkowski, *op. laud.*, t. 3, p. 35-6 : „Czapa Wołoszyn ieden, ktory sie tu byl ozenil, y w Braclawskiey wlosci mieszkal.“

împrăștiară cu scop de a recruta mai multe forțe : Kopycki merse la cetatea Bar, Țopa la orașul Bratslaw, însuși Potcoavă se așează în târgușorul cozacesc Nemirov.

În acest interval, guvernul polon, strimtorat de cererile unui ceauș turcesc venit din partea lui Petru cel Șchiop, se văzu silit a aresta pe turburători : un căpitan fu expedit la Nemirov cu trei escadroane pentru a pune mîna pe Potcoavă.

Viteazul avea pe lîngă sine numai 50 de cozaci pedestri cu puște ; dar în peptul său bătea inima unui frate al lui Ioan Vodă ¹² : el nu se înfricoșă a ieși în cîmp întru întîmpinarea unui detașament de șase ori mai numeros, înfruntînd Polonia în mijlocul Poloniei.

Pentru a putea intra în Nemirov, căpitanul polon trebuia să treacă un rîuleț : Potcoavă se puse în cale-i, vîrîndu-se cu ai săi în apă pînă la brîu, cu puște ațintate.

Renumele adversarului și tăria pozițiunii ce-și alesese speriară pe trimisul regal : el se retrase cu cele trei escadroane fără a fi slobozit un singur foc ; Potcoavă se întoarse liniștit în târgușor ¹³.

Dar orizontul său se posomorîse : el nu mai putea rămînea în Polonia.

În acest moment hatmanul cozăcesc Șah îi propuse serviciile sale, cari, unite cu ale lui Țopa și Kopycki, se rădicau în totul pînă la o mie de ostași de frunte.

Nu era timp de a se mai gîndi.

¹² Espresiunea lui Titus-Livius, I, 47 : „fratri similior quam patri“.

¹³ Paszkowski, t. 3, p. 36 : „Alesie Podkova w czas postrzegł, y wyjachał z miasta, mając przy sobie 50 pieszych z rusznicami, przyjechał na jeden brod, w który webrnawszy koniem do brzucha, postawił strzelce przed sobą na czolo. Gdy Bobolecki w on brod przyjechał, obaczywszy lud sprawiony w miejscu dobrym a trudnym do potkania, wrocil sie nazad...“.

Tobele răsunară ; Potcoavă trecu Nistrul, lăsînd la spate răzbunarea guvernului polon și privind în față armata lui Petru cel Șchiop...

§ 7. — Invaziunea cozacilor în Moldova se operă prin județul Soroca.

Poporațiunea acestui district, o amestecătură de români cu tătarii-pecenegi din secolul XIII¹⁴ și cu o colonie de genovezi din secolul XIV¹⁵, se distingea prin spiritul său războinic.

Așezați la hotarul țării, ei știau totdeauna a-l apăra cu peptul lor, cînd contra polonilor, cînd contra tătarilor : abia se arăta inamicul pe sacrul țărm al Nistrului, în clipă Sorocenii se strîngeau grămadă, îl respingeau, și-l goneau adesea chiar dencolo de fluviu¹⁶.

Înșiși cozacii o pățiseră nu o dată, și o pățiseră foarte rău, cu *hînsarii*, — așa se numea brava miliție districtuală, comandată de părcălabul Sorocei¹⁷.

Prin urmare, să fi fost iubit sau, cel puțin, să fi fost respectat Petru cel Șchiop, Potcoavă cu o mie de aventurieri cu greu străbătea prin războinicele mări ale Nistrului.

¹⁴ Constantin Porfirogeneta, *De administrando imperio*, 37, menționează între orașe pecenege Krakna sau Sracna-katai, poate orașul Soroca, finalul katai însemnînd *locuință* în limbile mongole.

¹⁵ Brunn, *op. laud.*, p. 54.

¹⁶ Bielski, *Sprawa rycerska*, p. 138 : „lecz na tym porzadek dobry iz sie predko na nie zbiora y nie dadza sobie szkod czynic.“

¹⁷ Urechia, t. 1, p. 204 : „În anul 7095, genariu 8, rădicatu-s-au o seamă de cozaci ca nește lupi învățați de pururea la pradă, și au intrat în țară și multe bucate din ținutul Sorocei au luat ; iară Pîrvu. părcălabul de Soroca, s-a îndemnat cu hînsari și cu alții cîți au vrut de bună voie, de a mers după cozaci și i-au ajuns la Periaslav ; acolo cozacii vrînd să nu dea dobînda, iar moldovenii să scoată al său, tare război s-a făcut, și în două zile bătîndu-se abia au spart pe cozaci ; și dacă i-au biruit, pre toți i-au tăiat, numai unul zic să fi scăpat.“ — Acest pasagiu poate servi de lecțiune istoricilor poloni, cari exagerează în toate importanța specială a cozacilor.

Dar soroceni, ca și toată țara, urînd și desprețuind pe necapabilul lor domn, cozacii fură primiți ca nește amici, Potcoavă — ca un mîntuitor...

„Acolo mulți i s-au închinat“, zise cronicarul Urechia.

§ 8. — Apropiîndu-se de Iași, eroul nostru fu oprit de armata lui Petru cel Șchiop, care puse în prima-i linie 500 de turci, dîndu-le ordinul de a trage dentîi din tunuri și apoi a se arunca în atac cu armă albă ¹⁸.

Dar Potcoavă moștenise o scînteie din acel geniu militar, care caracteriza într-un grad suprem pe răposatul Ioan Vodă, făcîndu-l să prevadă și să preîntîmpine toate planurile inamicilor.

Înțelegînd gîndul lui Petru cel Șchiop, el porunci cozacilor a se culca jos la pămînt, pînă ce gloanțele tunurilor vor trece dasupra capetelor.

Atunci, sărînd pe neașteptate în picioare, ei descărcară în turci toate puștele : trei sute de otomani căzură morți.

Petru cel Șchiop crezu totul pierdut și rupse la fugă.

Victorie, goană, măcel..

§ 9. — Moldovenii nu luară deloc parte la bătălie.

Toată acțiunea se petrecuse numai între cei 500 turci din prima linie și între cozaci.

Dîndată ce otomanii fură bătuți oastea cea curat moldovenească a lui Petru cel Șchiop se grăbi a trece la Potcoavă, pe care-l dorea mai denainte.

§ 10. — Prin o singură victorie Potcoavă luă acel tron pe care Petru cel Șchiop nu-l putuse lua cu toată armata turcă-maghiară-munteană decît cu ajutorul celei mai mîrșave trădări, după trei luni de o luptă necurmată, unde fusese bătut și tot bătut în zece

¹⁸ Paskowski, t. 3, p. 37 : „wyciagnal z ludem, ktorego przy sobie mial niemalo, i naprzod Turki, ktorych bylo piecset, przy stazelbie na czolo uszykowal“.

rînduri : acel tron, pe care încă mai-nainte Ioan Vodă, el însuși, l-a fost luat de la Bogdan Vodă fără a vărsa o picătură de sînge !

În această cronologie se cuprinde o profundă lecțiune filosofică, la care cată să se gîndească mult, foarte mult, toți domnii de pe fața pămîntului : tronurile se dobîndesc lesne și se perd cu greu de cătră acei ce-i vrea țara, se dobîndesc cu greu și se perd lesne de cătră acei ce țara nu-i vrea.

Așa fu, așa este, așa va fi totdeauna.

§ 11. — Intrînd în Iași, Potcoavă fu coronat sub memorabilul nume de Ioan Vodă.

Dar domnia-i fu atît de scurtă, încît nu e chip a ne pronunța asupra capacității administrative și diplomatice a acestui mare ostaș.

Prima-i grijă fu de a trimite ambasadori la Constantinopole, ca să cerce de nu cumva vor reuși a-i scoate investitura domnească.

Apoi eliberă de prin închisori gloate de prizonieri creștini, căzuți în trecut la mîna păgînilor și păziți în capitala Moldovei, sub prevegghiarea temnicerului turcesc — Petru cel Șchiop.

În fine, numi boieri : Topa deveni mare vornic al Țării-de-Jos, Kopycki — părcălab de Hotin, Șah — hatman...

§ 12. — Nu trecu mult timp și eternul nostru fugar, Petru cel Șchiop, reveni cu o puternică armată de munteni, tătari din Budjac, turci din Dobrogea, adunați prin firmanul imperial al lui Amurat III.. uitasem a spune că sultanul Selim II nu mai era : el murise de beție în anul morții celei vitejești a lui Ioan Vodă.

Mai mulți moldoveni, — moldoveni, vai ! de felul părcălabului Ieremia Golia, — se adauseră cătră oastea păgînă, ridicată ea singură la o cifră denaintea cării ar fi tremurat oricine afară de Potcoavă.

Fidel sistemului fratern, acesta nu aștepta a fi atacat acasă, ci cu mulți-puțini, cîți avu lîngă sine,

ieși cu semeție el însuși drept contra inamicului, ajuns deja în prejmetele Iașului.

§ 13. — Răposatul Bălcescu analiză bătălia de la satul Docolina în următoarele câteva cuvinte, pline de acea limpeziciune critică, care distingea pe nemuritorul nostru istoric :

„La 1578 vedem pe Petru cel Șchiop a întrebuița aceeași tactică ce vestitul catarginez Annibal întrebuița în bătălia de la Zama.

În lipsă de elefanți însă, el puse în fruntea liniei sale de bătălie cirezi de vaci și herghelii de cai, pentru ca să calce pedestrima lui Potcoavă.

Lui i se prileji aceeași nenorocire ce întâmpină vestitul biruitor de la Canne ; căci cozacii, stînd pe loc și lăsînd să se apropie oștirea lui Petru Vodă, deodată sloboziră focurile într-însa.

Atunci acea herghelie de cai și cireadă de boi spăimîntîndu-se, se întoarse înapoi, și, năvălind peste oastea lui Petru Vodă, o puse în neorînduială.

Cozacii se folosiră d-această împregiurare, o izbiră deodată d-a dreapta și d-a stînga, și lesne o învinsă¹⁹.

§ 14. — Ciudat lucru !

Petru cel Șchiop, carele știa bine elinește²⁰, citise pe Polybiu numai pentru a imita greșelele lui Annibal, dînd astfel lui Potcoavă o frumoasă ocaziune de a birui întocmai ca marele Scipion.

Natura, nu lectura face adevărați generali, cari sînt și ei poeți, adesea poeți sublimi prin varietatea și mărimea ideilor, prin frumusețea și armonia formei, prin ușurința concepțiunii, prin efectul finalului, prin darul de a improviza.

§ 15. — După victoria de la Docolina, Poarta otomană se sperie, întocmai ca și cînd ar fi văzut înviînd din morți pe teribilul Ioan Vodă : noi ordini

¹⁹ *Magazin istoric*, t. 2, p. 57.

²⁰ Dorotheos, p. 455.

fură expedite la munteni, la transilvani, la tătari și la beglerbeii Rumeliei, ca să intre cu toții în Moldova, reșezînd pe tron pe Petru cel Șchiop.

§ 16. — Caracterul lui Potcoavă prezintă un tip de cavalerism din evul mediu : despreț pentru foloase materiale, amor furios de renume.

Cu o mîină de oameni, el arată lumii că știe să-și cucerească o purpură.

Cu o mîină de oameni, el arată lumii că știe a învinge o hidră.

De patru ani în luptă necurmată cu păgînii, el nu fu bătut niciodată.

Ei bine ! decît să-și riște o reputațiune, cîștigată prin un șir de vitejii minunate, el preferă acuma, după o lună de domnie și după două victorii strălucite, să renunțe de bună voie la coroana fraternă, perzînd tronul, dar conservînd gloria.

Pe cînd Petru cel Șchiop fuge cu rușine și cu desperare de pe cîmpul Docolinei, Potcoavă adună divanul țării și-i declară, cu demnitatea unui învingător, că el „nu voiește a mai domni“.

Apoi ia cu sine cele 14 tunuri, cucerite în bătălia de lîngă Iași și pe cari le socotea cu tot dreptul ca un netăgăduit trofeu personal, și se retrage în liniște peste Nistru.

§ 17. — Prin capriciul azardului, guvernul polon însărcină cu arestarea lui Potcoavă tocmai pe generalul Mielecki ²¹, acela care, dacă vă mai aduceți aminte, se încercase cu cinci ani mai-nainte a restabili pe tron pe Bogdan Vodă și fuse alungat de pe teritoriul Moldovei de cătră vornicul Dumbravă.

Mielecki cunoscuse pe Ioan Vodă, auzise de Potcoavă, și pățit o dată de la unul din frați, se temea a nu mai păți o a doua oară și de la cellalt : astfel, deși avea la dispozițiune-i toate forțele armate ale rega-

²¹ Senkowski, *Collectanea z dziejopisów tureckich* (Warszawa, 1825, in-8), t. 2, p. 303.

tului contra unui singur om, totuși el crezu mai demn a birui prin trădare.

Amăgit cu promisiuni de iertare și chiar de răsplată pentru mărețele sale fapte contra vrăjmașilor numelui creștin, Poctoavă se dede el însuși, cu toată artileria și cu toate tezaurele sale în ghearele perfidiei ²² : fu ferecat la mâini și la picioare și aruncat în temniță.

§ 18. — Cozacii și moldovenii fură cuprinși de indignațiune ; dar o resimțiră mai cu seamă Kopycki și Țopa, în cari o nestinsă iubire pentru familia lui Ioan Vodă se unea cu o ură mortală contra lui Petru Șchiopul.

Hatmanul Șah și de astă dată se înțelese cu dîșii.

Potcoavă avea un frate bun, mai mic de ani, numit Alexandru ; ca și dînsul, armean prin sînge și român prin cuget ; ca și dînsul, refugit peste Nistru ; ca și dînsul, semănînd la caracter cu neuitatul Ioan Vodă.

„În lipsa potcoavei avem o talpă !“ strigară cozacii, aducînd în Moldova pe noul pretendinte ²³.

Petru cel Șchiop rămase fidel principiilor sale ! el fugi sprinten mai-nainte de a fi văzut fața inamicului ²⁴.

²² Paszkowski, t. 3, p. 39 : „iachal z woiwoda do Hetmana, ktoremu 12 dzial darowal, a Hetmanowi dwie ; takzec go Hetman Krolowi odeslal do Warszawy na Seym : wszakze go Krol nie wdziecznie przyial, y kazal go zaraz do wiezienia dac, a okowy na nogi wlozyc, y straz pilna nad nim miec...“ Miclecki înșală pe Potcoavă prin intermediul principelui Zbarski, voievodul de Braslav.

²³ *Ibid.*, t. 9, p. 27 : „powiadaiać, że choć Podkowsy niemasz, przedsie podeszwa zostala...“

²⁴ Charrière, t. 3, p. 733, nota : „Joudi dernier, 20 de ce moys (février), arriva un aillac de Moldavie despesché par le sangiac de Salistria pour donner avis qu'un frère de celui qui estoit dernièrement entré audit pays et en avoit chassé le vayvode, y estoit de nouveau entré fort acompagné, et avoit contrainit ledit vayvode de quitter sa demeure et se retirer, ensemble ledit sangiac qui estoit près de luy, bien blessé, et

Alexandru Vodă intră în Iași și primi coroana țării.

§ 19. — Această domnie, ca și a lui Potcoavă, ținut abia o lună.

Noul principe nu avuse încă timpul de a-și organiza o armată, când iată o puternică oaste turcă, transilvană și muntenească cotopește țara.

Alexandru Vodă, cu vro câțiva cozaci, se închide în palatul domnesc, decis a susține un asediu.

§ 20. — Pentru un Ioan Vodă fu de ajuns o zi, o noapte, să ia o cetate ca Brăila sau ca Benderul.

Petru cel Șchiop perdu un șir de zile și de nopți fără a putea reduce o casă !

„A bătut pregiur curtea din Cîșlegi pînă la mezi-Părăsimi“, zice cronica țării.

Lipsit de praf de pușcă și de proviziuni, Alexandru Vodă tot însă nu capitulă.

Ieșind cu ai săi din palat, el străbătu în întunericul nopții prin posturile armatei inamice, și fugi în direcțiunea lacului care scaldă o coastă a capitalei.

Aci însă îl ajunseră gonașii.

După o luptă furioasă, puiul de erou fu prins și — oroare ! — deja pe jumătate mort din rănilor primite în bătălie ²⁵, el expiră în țepă.

§ 21. — Aproape de locul bătăii, Petru cel Șchiop zidi monastirea Galata, precum frate-său domnul

plusieurs de siens, et quelque nombre de janissaires tués. Le premier bassa fut si fasché de ceste nouvelle etc.. L'on a nouvelles certaines à ceste Porte que le Tartare est party, quarante jours a, avec plus de 100 000 chevaux pour aller faire une autre course audit Polloigne, et se dit publiquement que c'est pour chastier ceux qui ont donné passage et favory ces deux frères entrés en ladite Moldavie, s'assurant que les gens dudit dernier sont la pluspart Cosacques“.

²⁵ Charrière, t. 3, p. 739, nota : „ayant Pietro-Vayvoda fait journée avec son ennemy, qu'il a vaincu et prins vif, mais si fort blessé qu'il est mort“. Heidenstein, p. 125 : „Alexander enim cum vivus in hostium potestatem venisset, palo suffixus...“.

muntenesc zidise adiniori o biserică pe locul bătăliei cu vornicul Dumbravă.

Și biserica unuia, și monastirea celuilalt, încăpură amîndouă în grifele a niște greci, îmbrăcați în haine de călugări.

Iată cine trăgea foloase din sinuciderile românilor !

§ 22. — Dar pe cînd Alexandru Vodă moare în Iași din mîna unui calîu turcesc, ce oare va fi făcînd groaznicul Potcoavă, pe care îl lăsarăm în fundul unei pușcării ?

Va muri și el, nu vă îndoiti ; va muri și el tot din mîna unui calîu turcesc : căci așa fu scris în Cartea Destinului pentru cîteșitrei frații, legați prin sînge, prin eroism și prin martiriu !

§ 23. — Enric de Valois de demult nu mai domnea în Polonia.

Chiar în anul peirii lui Ioan Vodă, el fugi dintr-un regat ce nu-l meritase, alergînd la tronul Franței, rămas vacant și pe care urcîndu-se dovedi în curînd și acolo că nu merita nici pe acela.

După el polonii își aleseră rege, iarăși și iarăși din îndemnul Turciei, pe Ștefan Batori... acel bei transilvan, carele dintîi trimisese oști contra lui Ioan Vodă, și apoi extradase muntenilor pe vornicul Dumbravă.

§ 24. — Cu cîteva zile mai-nainte de oribila peire a lui Alexandru Vodă, regele polon primi de la sultan următoarea epistolă, reproducă aci după original ²⁶ :

„Etern victoriosul fiu al lui Selim Han, nepot al lui Suleiman Han, Amurat Han.

Lăudatule între cei mai aleși monarhi creștini ! cîrmaciule popoarelor lui Isus ! tu, carele tîrîi după tine poalele generozității și ale venerațiunii ! maiestosule

²⁶ Textul turcesc și o traducțiune polonă sînt publicate în Senkowski, *op. laud.*, p. 302—308.

și respectabilule stăpîn al țărilor polone ! rege Ștefan Batori ! — a cărui viață dea Allah să se sfîrșească pe calea cea dreaptă !

Pe dată ce această scrisoare imperială va ajunge la mîinile tale, ia aminte ceea ce urmează :

Nu e mult timp de cînd un turburător al ordinii publice, punîndu-se în capul unei monstruoase adunături de cozaci din Mankerman, din Czerkas, din Kanev și din Braslav, dentîi cucerise Moldova și apoi, după mii de pustiiri și neorînduieli, se întoarse înapoi în regatul tău.

Deși mai în urmă hatmanul tău reuși a pune mîna pe cei vinovați, totuși, grăbindu-se a merge întru în-tîmpinarea persoanei tale, el se mulțumi a-i distribui sub pază prin felurite casteluri, odată cu turburătorul cel de frunte.

Aflînd noi toate acestea, chiar cînd ne pregăteam a cere cu stăruință extraditîiunea capului invaziunii, viu sau mort ; iată că tocmai atunci, spre mai marea noastră mirare, primim știri de la legitimul beî moldovenesc și de la preaonorabilul Daud-bei, sandjac de Silistria, cum că un alt nemernic, ce se zice a fi frate cu acela de mai-nainte, năvăli acum cu vreo 2.000 de pușcași cozaci călări și pedestri, tăind și arzînd toată Țara Moldovei și amenințînd însăși capitala Iașii.

Știi bine cum că din timpii respectabililor și onorabililor străbuni ai noștri — ale căror morminte Allah să le încunune cu o lumină eternă ! — și pînă-n ziua de astăzi, ambele noastre popoare, păzînd strict condițiunile păcii, considerau totdeauna tractatul ce ne leagă a fi un izvor de putere și o temelie de prosperitate, pentru fiecare din ele.

Dar acum, cînd un hoț netrebnic, ieșînd din hotarele Poloniei în fruntea unei bande de vagabonzi și tîlhari, cutează a inrumpe în Moldova, țară atîrnată de posesiunile noastre cele de D[umne]zeu ferite ; cînd el o pustiește în mii și mii de moduri și apoi se întoarce înapoi la hotarele Poloniei, fără a găsi acolo

pedeapsa crimelor sale ; oare unele ca acestea nu sînt ele o vederată călcare a tractatului nostru de pace ?

Mai apoi, cînd hatmanul tău, punînd mîna pe turburătorul cel dentii, îl lasă în liniște, fără a ni-l trimite nouă la fericita noastră Poartă, viu sau mort ; oare toți vagabonzii și toți trîntorii din Polonia nu sînt ei încuragiați a crede cum că nește asemenea hoții și amestecături nu numai nu vor fi pedepsite, ci încă din contra răsplătite și susținute ?

În adevăr, nepăsarea și moleciunea din parte-ți sînt singura cauză atît a cutezării primului turburător, precum iarăși a invaziunii celui de al doilea !

Adu-ți aminte că numai prin înalta noastră protecțiune urcîndu-te pe tronul regal, tu însuși ne promiteai nouă un nemărginit devotament intereselor noastre ; oare evenimentele astea din urmă, întîmplate sub regimul tău și prin negligența ta, oare ele să fie realizarea acelor promisiuni ale tale ?

Așadară, îndată ce atingerea acestei epistole îți va onora mînile, prudența ta și spiritul amicitiei ce ne unește cer deopotrivă ca să nu întîrzii a trimite la fericita noastră Poartă, viu sau mort, pe turburătorul Moldovei, care se adăpostise în hotarele Poloniei și se află pînă acum în a ta dispozițiune.

Încît privește pe secundul turburător, apoi ți se cade neapărat și nezăbovit a te pune tu însuși în capul oștilor tale, cu cari, dacă poți, prinde-l și-l pedepsește cu toți ai săi ; iar dacă alți inamici exteriori sau debilitatea forțelor tale sau vro altă împedecare te va fi oprind de la aceasta, atunci fă-ne cunoscută nouă slăbiciunea-ți, și noi înșine îți vom trimite în ajutor nenumărate armate.

Pe de altă parte, întîmplîndu-se cumva ca povătuitorul acestor nemernici să scape din mînile oștilor noastre și să fugă în Polonia, apoi vei fi dator în orice chip a-l prinde și a ni-l expedi nouă viu sau mort.

Căci îți declarăm ție că nemic nu te va putea scuza înaintea noastră, la caz de nu ne vei trimite viu sau mort pe capul primei turburări, sau de vei protege orișicum pe turburătorul ăst de al doilea : atunci pacea noastră internațională fiind săpată în cele mai profunde ale sale fundamente, războiul va sfîșia fericirea și binele popoarelor !

Prin urmare, îți mai recomandăm încă o dată de a nu cruța și a nu amîna nici unul din mijloacele, cîte se pot închipui prin energie și prin înțelepciune, pentru ca să conservi binefacerile păcii și ale legăturilor de vecinătate, de cari se bucură ambele noastre țări.

Scris în ultimele zile ale sacrei lune Zil-hidjdje, în anul hegirei nouă sute optzeci și cinci, în capitala Constantinopole.“

§ 25. — Reproduserăm textual această curioasă epistolă, sau, mai bine, această semeață poruncă, pentru a arăta deplin gradul de înjosorire vasală la care ajunse mîndra Polonie față cu Poarta otomană, prin stupiditatea unui Enric de Valois și prin slugărnicia unui Ștefan Batori.

§ 26. — Soarta grăbise finitul lui Alexandru Vodă fără participarea regelui polon.

Dar Potcoavă rămînea : așadară fostul persecutor al lui Ioan Vodă și al vornicului Dumbravă tot încă mai avea în rezervă o ocaziune de a-și demonstra acum, ca rege polon, zel și supunere la ordinele lui Amurat III, precum și le demonstrase altădată, ca bei transilvan, la ordinele lui Selim II.

§ 27. — Scena, ce o vom descrie, se petrecu în Leopole, seculara capitală a Galiției, respectată sub toate dominațiunile : ruteană, polonă, austriacă.

Acest oraș se afla totdeauna în cea mai strînsă legătură cu Moldova și chiar cu Țara Românească.

Cînd amic, cînd neamic, istoria lui adesea se confundă cu istoria română, în cît timp avuse și el o istorie a sa, și noi o istorie a noastră.

Aliată cu Alexandru cel Bun și cu Mircea cel Mare, comuna Leopoli se bucura în secolii XIV și XV de nește imense prerogative comerciale în tot cuprinsul României, de la Nistru și pînă la Severin.²⁷

Apoi Ștefan cel Mare, în războiul său cu polonii, ajunse cu fer și sabie pînă sub murii acestei capitale, pustiind într-un mod înfricoșat toate satele din pregiur și chiar mahalalele²⁸, și se zice — noi nu ne pronunțăm — se zice că în jaful palatului unui magnat galițian ar fi găsit acolo cea mai veche cronică moldovenească, descoperită — zice-se — în anii trecuți sub numele de *Cronica lui Huru*²⁹.

De aci înainte Bogdan cel Chior, pășind în urmele tătîni-său, veni și el cu o puternică armată a brava zidurile Leopoli, și se întoarse încărcat de pradă.

Ca antic și unic depozit al mărfurilor moldovene în Polonia, acest oraș se împluse în cursul timpului de neguțători români, din cari unii, ajutați dintîi de Alexandru Lăpușneanul, cel mai bigot dintre tirani, fundară aice, pe la mijlocul secolului XVI, o frumoasă biserică de rit oriental, cunoscută pînă astăzi sub numele de „Biserica Moldovenească“³⁰.

§ 28. — În 1578 petrecea din întîmplare în Leopole un italian din Florența, numit Filip Talducci.

²⁷ *Arhiva istorică a României*, t. 1, nr. 1 și 189.

²⁸ În memoria acestui eveniment pe poarta numită „Halicka“ se afla săpată pe peatră următoarea curioasă inscripție: „Nobilis, at nunquam nubilis Uirgo sum, semper Vestalis, ex quo per tria saecula mille procis exambita, omnibus casta virago, repudium feci; et armatis precibus Stephani Palatini Moldaviae, talem me praestiti; primus ille malo caduceatore cum XL M. filiorum Agar (?) paranympus, thalamos meos exambivit, sed cum omnibus abacibus, expers coronae virginialis, plenus ignominiae recessit, ac in minoribus oppidis ardorem conceptum consumpsit. Anno nati ex Virgine Dei Hominis MCCCCXCVIII.“ — Vezi Chodyncki, *Historia miasta Lwowa* (Lwów, 1829, in-8), p. 68, nota.

²⁹ Asaki, *Nouvelles historiques de la Moldo-Romanie* (Iassy, 1859, in-8), t. 1, p. 22.

³⁰ Zubrzcki, *op. laud.*, p. 192.

El lăasă în manuscrispt o narațiune, păstrată pînă astăzi în Arhivul Mediceu, și pe care o traducem aci din literă în literă, precum în tribunaluri se înregistrează fără nici o schimbare depunerile unui martur ocular.³¹

§ 29. — „Plecînd din Varșavia, regele poruncise a închide în castelul Rawa, în provincia Masovia, sub cea mai aspră pază, pe fostul domn moldovenesc Potcoavă.

Mai în urmă dede ordin a-l strămuta la Leopole, unde venise un ceaș turcesc, nu cu alt scop, precum știa toată lumea, ci numai pentru a cere capul lui Potcoavă.

Tot cu aceeași țintă sosi și un ambasador din partea lui Petru cel Șchiop, aducînd regelui peșceș 50 boi, 4 buți de tămăioasă, 2 buți de lămii sărute de cele mici, și un frumos armăsar.

De aci luni demineăța, în 16 a lui iuniu, regele se depărtă pe două zile din oraș, sub pretext de vinătoare, după ce mai întîi poruncise ca toată poliția să stea sub arme, precum și garda regală, iar porțile orașului să fie închise.

Ceașul turcesc fuse îndemnat a ieși din Leopole, atît pentru a se feri de pericol personal, cum și pentru a se masca rușinea vasalității guvernului în privința Turciei.

Toate aceste măsuri fură ocazionate prin neobiceiuitul concurs de oameni armați, veniți la Leopole sub cuvînt de a onora prezința regelui, dar în realitate, precum se vorbea, mai ales pentru a asista pe Potcoavă.

După plecarea regală și regularea celor poruncite, ceva mai-nainte de amezăi, principele prizonier fu

³¹ *Archivio Mediceo Vecchio* ; sezione Stroziana, filza 303, nr. II. — Acest manuscrispt se află și la Milan, Biblioteca Ambrosiana, Mss. R. 94. — Noi cunoaștem traducțiunea polonă, publicată de Præzdziński. *Listy Annibala z Kapui* (Warszawa, 1852, in-8), p. 253—258.

adus pe piață, fără ca să-l țină cineva, căci își ceruse această singură grație, după ce îi fusese anunțată sentința de moarte.

Scena răsuna de zgomotul oamenilor și de vuietul tobelor.

Potcoavă trecu de două ori d-a lungul pieței, netezindu-și barba și privind la public fără cel mai mic semn de frică ; apoi rugă să-l asculte și, făcându-se tăcere, rosti polonește următoarele cuvinte :

«Domnilor leși ! merg la moarte nu știu pentru ce, căci nu-mi aduc aminte să mă fi învrednicit prin faptele mele de un asemenea sfârșit.

Știu atîta că totdeauna m-am bătut bărbătește și vitejește împotriva dușmanilor numelui creștinesc, lucrînd numai pentru binele și folosul țării mele, cu hotărîre de a-i fi ca un zid pentru ca păgînii să nu poată trece Dunărea.

D[umne]zeu știe de ce nu putui izbuti în această dorință ; pricina cea de căpitenie este trădătorul, care prin înșelăciune mă aduse în starea în care mă aflui.

Dar bun e D[umne]zeu ! și cînele cel vînzător curînd își va primi plata pentru nevinovatul meu sînge.

Atîta știu ; ba mai știu încă, mai știu că trebuie să mor acuma din mîna acestui călîu creștin ; — arată la acela — căci acestuia îi porunci așa craiul vostru, iar craiului vostru așa îi porunci stăpînul său Turcul, cînele de păgîn !

Mie unuia puțin îmi pasă de viața mea ; dar țineți minte, că peste puțin timp vă așteaptă și pe voi înșivă aceași soartă : de cîte ori va vrea cînele de păgîn capetele și averile voastre, ba și capetele și averile craiilor voștri vor fi trimise la Țarigrad !»³²

³² Przewdziecki ; p. 254—5 : „Panowie Polacy, idę nie smierć ; nie pamiętam abym w życiu mojem uczynił co zasługującego na taki koniec. To wiem że zawsze bilem się meźnie i po rycku przeciwko nieprzyjaciółom imienia Chrześcijańskiego. I zem pracowałem zawsze na pożytek i dobro kraju, z mocnym postanowieniem być dla niego murem i warownią przeciw niewiernym ; tak aby oni w granicach swoich pozostali, i nie

§ 30. — Ne întrerupem aci, neputînd a nu ne întrerupe.

Ultimele cuvinte din energicul discurs al lui Potcoavă erau nu numai o prorocie, ci chiar un fel de a doua vedere ; căci aproape în același moment în care fură rostite, un nobil polon, amic personal al lui Ștefan Batori, fiind trimis din parte-i în Turcia pentru a cumpăra cai orientali, fu ucis din porunca sultanului și banii săi încăpură în tezaurul otoman ³³.

Aflînd mai în urmă această flagrantă călcare a dreptului ginților, începutul realizării predicțiunii lui Potcoavă, Polonia pufni de mînie și... tăcu !

Revenim la narațiunea lui Talducci.

§ 31. — „Apoi după o scurtă pauză, arătînd la opt oameni ce-l însoțeau, Potcoavă zise :

«Acești slujbași și tovarăși ai mei fiind tot atît de ispravă ca și mine însumi, oameni cinstiți și vrednici prin niște slujbe făcute crăiei voastre ; așadară vă rog ca, după moartea mea, nu numai să nu fie bîn-

mogli przebyc Dunaju. Ten dobry zamiar nie przyszedł de skutku ; Bogu to wiadomo dla czego ; ale najbardziej przeskodził temu ten, na dobra wiare którego dalem sie przywiesc do tego kraju. Ale w Bogu mam nadzieje, ze wkrótce jako pies zdradziecki odniesie kare za moja krew niewinnie pszelana. Nic wiecéj nie wiem, tylko ze mam umierac z reki tego ; poniewaz Turek, pies poganin, roskazal to waszemu Królowi, a swojemu poddanemu ; a wasz Król, temu roskazal. Nareszcie dla mnie jednego, to nie wiele znaczy ; ale miejcie w pamieci ze nie zadlugo, to co ze mna sie dzieje, i wam sie przytrafi, i ze waszé majatki, wasze glowy, i waszych królow, ile razy ten pies poganin roskarze, do Carogrodu zawieziona beda.“

³³ Bulengerius, *op. cit.*, p. 230 : „Dum in Belgio dubio marte res cernitur, per summam injuriam a Stephano rege Poloniae Potcova Casacchorum dux fortissimus, qui Tartaros et Turcos bello saepe fregerat, Amurathi per clarigatorem deposcenti traditus est (?), in quem omni supplicio saevitum. Mox Podolovius Stephani cubicularius, qui Amurathis voluntate XX equos Turcicos pecunia mercatus erat, ejusdem jussu per clarigatorem ex misidiis obtruncatus est, equi ad Amurathem deducti, quod Stephanus tam dolenter accepit, ut de bello Turcis inferendo cogitaret...“.

tuiți, ci încă dinpotrivă răsplătiți după vrednicia lor.»³⁴

Apoi adaoase :

«Vă mai rog ca pe acest om lipsit de cinste — ară-tă la calfu — carele nu e vrednic a se atinge de tru-pul meu cât timp sînt viu, să nu-l lăsați a mă pîngări cu mîna-i nici după moarte ; ci îngăduiți această sar-cină oamenilor mei, cari numai pentru astă de pe urmă slujbă mă însoțiră pînă aice.»³⁵

De aci tăcu.

Tot poporul plîngea ; mai cu seamă plîngeau o mulțime de ostași, veniți la Leopole numai pentru Potcoavă, dar pe cari marea forță de rezistență din partea guvernului îi împedica de a scăpa pe erou.

Pe fețele lor se citeau durerile sufletești.

Unul din ei — se zice că după rugămîntea lui în-suși Potcoavă — îl abordă cu o mare cupă de vin.

Principele îi mulțumi, luă cupa, o deșertă fără a răsufla și, uitîndu-se în ochii aceluia ce-i dase, îi zise, după obicei, că bea pentru sănătatea lui și a tuturor tovarășilor lui.

Apoi iară trecu de două ori de-a lungul piaței și, în ajunul momentului fatal, zărind o legătură de paie pe care trebuia să îngenunchie, strigă cu indigna-țiune :

«O Doamne ! oare să nu fiu vrednic de a îngenun-chea pe ceva mai bun decît asta !»³⁶

³⁴ Przedziecki, p. 255 : „Prosze was, aby tym slugom i to-warzyszom moim, którzy sa tak zacni jak ja sam, po mojej smierci nic zlego sie niestalo ; poniewaz przedewszystkiem sa to poczciwi ludzie, a potem dobrze zaslugeni tej Rzeczypospo-litej, a zatem nietylko wypada, aby zadnej krzywdy nie doz-nali, ale nawet aby dostali nagrode wedlug zaslug swoich.“

³⁵ *Ib.*, p. 256 : „O to jezce was prosze, abyscie temu czlo-wiekowi bez czci jako niegodnemu dotknac sie mego ciala za zycia, nie pozwolili dotykac sie go i po smierci mojej, ale zeby to zostawione bylo tym moim ludziom, ktorzy dla tego je-dynie tu sa, aby mi te ostatnia przysluge oddac“.

³⁶ *Ib.* : „O Boze mój, czyliz nie godzien jestem ukleknac na czems lepszem od tego !“

Și adresându-se către oamenii săi, le zise :
«Aduceți covorul ce-mi mai rămase din lucrurile mele !» ³⁷

Cînd tapetul fu adus, Potcoavă se puse în genuchi cu demnitate, recită rugăciunea, făcu cruce după modelul grecesc și închise ochii, în așteptarea lovirii mortale ; dar cînd simți că gîdele nu se mișcă, se întoarse către el cu întrebarea :

«— Ce mai stai ?» ³⁸

Căliul răspunse :

«— Stăpîne ! mai întâi haina trebuie așezată astfel încît să nu mă împedece.»

«— Bine, bine» ³⁹, zise principele.

Atunci el singur își așază haina, invocă numele lui D[umne]zeu și, poruncind căliului să-și împlinească datoria, muri cu liniștea cea mai senină.

Unul din oamenii guvernului, voind a arăta că totul e sfîrșit, rădică de trei ori în sus, în spectacol, des-trunchiatul cap al eroului.

În acest moment din toate gurile izbucni un singur țipăt de durere.

Indignațiunea poporului fu atît de mare, încît garda regală apucă puștele, temîndu-se de o revoltă...”

§ 32. — Capul lui Potcoavă fu al doilea cap princiar din Moldova rostogolit pe piața Leopoli din mîna unui gîde, într-un scurt interval de 14 ani.

În 1564 fuse descapitat tot acolo, din ordinea regelui Sigismund-August, Ștefan Vodă Tomșa, fugit de-naintea lui Alexandru Lăpușneanul : testamentul său ⁴⁰ și un petic de catifea din mantaua domnească ⁴¹ se păstrează pînă astăzi în capitala Galîției.

³⁷ *Ib.*, p. 257 : „Idzcie do moich rzeczy i przyniescie mi dywan co mi ieszcze pozostal.”

³⁸ *Ib.* : „Co ty robisz ?”

³⁹ *Ib.* : „Bardzo dobrze.”

⁴⁰ *Liber Testamentorum* (Mss. in Tabula Magistratului de Lemberg, in-f), t. 2, p. 225, feria 6 post festum Inventionis S. Crucis 1564.

⁴¹ Chodynski, *op. laud.*, p. 91, nota.

Dar între Ștefan Tomșa și Potcoavă, între Sigismund-August și Batori, între anul 1564 și anul 1578, este un abis de diferență.

Ștefan Tomșa, în domnia sa cea de câteva luni, făcea paradă de o antipatie febrilă contra Poloniei, mergînd cu extravaganța-i pînă la aceea, încît pe neguțitorii din Galiția, abătuți din împlinire la Suceava, porunca armașilor să-i înece în rîu ⁴². Descapitînd pe un asemenea vrăjmaș al numelui polon, regele Sigismund-August executa o răzbunare națională.

Batori avu el oare vreo umbră de scuză măcelărind pe Potcoavă ?

§ 33. — Arhiepiscop catolic al Leopoli era pe atunci, sau cu vro cinci ani mai tîrziu, învățatul Solikowski, carele ne lăsă o interesantă istorie a timpului său.

Deși inamic declarat al ortodocșilor și, prin urmare, al tuturor românilor ⁴³, totuși el nu se sfiește a mărturisi în gura mare o profundă indignațiune în privința morții lui Potcoavă.

„Aproape toți cetățenii — zice el — plîneră peirea acestui viteaz moldovean ; și nu puțin perdu regele chiar în stima popoarelor străine...” ⁴⁴

⁴² *Notabilia ex Actis Leopoliensibus* (Mss., nr. 1076 în Arhivul Municipal din Lemberg, in-f), p. 673 : „Stephanus Tomsa in locum Despoti ad Palatinum Moldaviae suffectus et Mocruc gentis primas praedas agebant, et mercatores spoliabant aquisque submergebant...”

⁴³ Zubrzycki, p. 109.

⁴⁴ *Commentarius rerum Polonicarum a morte Sigismundi Augusti* (Dantisci, 1647, in-4), p. 105 : „Advectus erat Varsaviam Ivan quidam Podkova Moldavus... (rex) iratus Podkovam supplicio afficiendum decrevit. Quod cum in Comitibus facere non posset, propter crebras et vehementes Nuntiorum Equestris Ordinis pro illo intercessiones, quae tamen apud eum locum non habuerunt, demum illum Leopolum vinctum remisit, ubi postea jussu ejus capite plexus est, omnium fere hominum dolore et non exiguo apud externos existimationis Regiae detrimento, erat enim Vir procerus, bene formato corpore, et tantis viribus corporis praeditus, ut inter digitos equorum ferreas soleas frangeret...”

Atare testimoniu este de o greutate extremă.

§ 34. — Depus într-un coșciug împodobit cu cununi de trandafiri, cadavrul lui Potcoavă fu înmormântat în biserica cea românească... ⁴⁵

Despre Kopycki nu se mai aude nemica ; Topa abia peste cincisprezece ani cuteză a se întoarce în Moldova ⁴⁶ ; Șah se călugări și muri într-o monăstire ⁴⁷.

§ 35. — Petru cel Șchiop, afară de o scurtă înterrumpere, își conservă letargica domnie pînă la anul 1591.

Atunci începu a crește în grațiile Porții otomane, refugit la Constantinople, un frate mai mic al celui Vintilă, care a fost împărțit în bine și în rău toată soarta lui Ioan Vodă : era famosul Mihai, cunoscut dentii sub titlul de „Mare ban“, apoi sub porecla domnească de „cel Viteaz“.

Și ca fiu al lui Petrașcu cel Bun, și ca frate al nenorocitului Vintilă Vodă, urînd cu înverșunare tot neamul lui Petru cel Șchiop, acest nou personagiu nu contenea a-l săpa mereu în opiniunea Turciei, pînă ce, în fine, reuși a face să se numească un alt domn în Moldova.

Aflîndu-se acum în starea în care pusese altădată pe nemuritorul Ioan Vodă, Petru cel Șchiop avu el oare inima de a imita pe predecesorul său ? chemă oare la arme pe toți fiii țării ? stete oare în fruntea vitejilor ? zbură să apere cu peptul hotarele Moldovei ? umplu lumea de fala izbînzilor sale și pe păgîni de teroare ?... nu ; el își strînse catrafusele și plecă în Germania ! ⁴⁸

⁴⁵ Chodynieski, p. 95 : „Zwłoki Podkowoy, Bractwo ruskie do cerkwi swojej zanoslo, i tam w grobie przybraném w wience rozane, pochowalo...“

⁴⁶ *Documente de familie*.

⁴⁷ Koniskii, *Istoriia Russov* (Moskva, 1864, in-8), p. 30—31.

⁴⁸ *Cronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 88. — Cf. Simon Massa, ap. Wolf, *Beitræge zu einer Beschreibung der Moldau* (Hermannstadt, 1805, in-8), t. 2, p. 107 : „allein um diese Zeit befand sich der tyrannische krayowaer Ban Michael in Kon-

Suflet slab și minte mică, om născut nu pentru grandoarea purpurei, ci pentru a se supune orbește astăzi la ordinele Turcului, mîni la șoaptele iezuiților — pe cari el cel dentii se încercase a-i introduce chiar în Moldova ⁴⁹, — acest principe tirîtor muri peste puțin timp în exil, devenind catolic și tocmai atunci cînd mergea la Roma să sărute papucul Papei !⁵⁰

Aci apune secolul lui *Ioan cel Cumplit* și răsare secolul lui *Mihai cel Viteaz* ; două sărbători române atît de înrudite, încît istoricii cei vechi, cari descriseră pe una din ele, credeau de datorie a descrie tot ei și pe cealaltă geamănă ⁵¹.

stantinopol, wo er bei dem Sultan Murat eine so hohe Gnade sich erworben hatte, dass der walachische und moldauische Voivode wegen seiner grosse Furcht gerieten. Als dieser von der erhabenen Pforte zurueck kam, verliess Peter mit seinem Sohn die Moldau..."

⁴⁹ *Arhiva istorică a României*, t. 1, nr. 257.

⁵⁰ Soranzo, *Ottomanus sive de Imperio Turcico*, reproduc în Conring, *De bello contra Turcas gerendo libri varii* (Helmestadi, 1664, in-4), p. 127 : „Petrus Moldaviae Vaivoda, qui anno 1594 in montibus Rhaeticis prope Balzanum mortuus est, cum Romam ad osculandos Beato Pontifici pedes, quamvis religione Graeca imbutus, veniret ; de quo ego mandatu ejus, apud Pontificem egeram”.

⁵¹ Paprocki scrie despre Mihai în *Ogród Krolewski* (Praga, 1599, in-f). — Gorecki în cartea perdută, cunoscută numai după titlul *Historia de bello Hungarico-Valachico 1598*, și despre care vorbește Wiszniewski, *Historia literatury polskiej* (Kraków, 1851, in-8), t. 8, p. 71.

EPILOG

*Aşa, drumaşul serei, în cîmp vrînd să se culce,
E fericit cînd pleacă p-o floare fruntea sa...*

BOLINTINEANU

§ 1. — Pînă acum Ioan Vodă jucă un rol secundar în analele române şi forma o lipsă în istoria universală.

§ 2. — Nu vorbim nimic despre periodul cel aventuros al vieţii sale, sau de tot necunoscut, ori în totul desfigurat la Engel, Wolf, Şincai, Photinos, Vailant, Laurian şi la toţi ceilalţi, cîţi crezură de ajuns o pagină sau două pentru a cuprinde un om pe care nu-l putuse cuprinde o ţară ; ne vom pironi toată atenţiunea noastră asupra altor elemente, prin cari persoana individuală a lui Ioan Vodă se contopeşte cu persoana cea colectivă a României şi atinge colosul umanităţii.

§ 3. — Ca domn, el fu judecat pînă astăzi numai de pre înveninatele spuse ale vrăjmaşilor săi : ciocoi, farisei şi străini.

Astfel marele Iulian Apostatul, unul din cei mai sublimi împăraţi ai Romei deja căzute, zăcea osîndit fără rezervă în cursul secolilor, pînă ce, în fine, tre-

buia să vină un Bayle și un Voltaire pentru ca să întoarcă Cezarului ceea ce este a lui Cezar.

Astfel, de asemenea, uriașul Napoleon apare și mai puțin decît mic în pamfletul lui Victor Hugo ; dar nu Victor Hugo este istoricul lui Napoleon.

§ 4. — Ca ostaș, Ioan Vodă fu micșorat pînă astăzi după viclenele relațiuni ale polonilor, cînd dușmani neputincioși, cînd aliați perfizi, cari, în ambele cazurile, voiau a-i răpi, sau toată gloria, sau partea-icea mai frumoasă, împăunîndu-se ei înșiși cu mizerabilul plagiat de pene strălucite.

Această soartă o avură, vai ! toți eroii României.

Maghiarii oare nu-și atribuiiau ei lor-și, în fața nedomeritei Europe, cele mai falnice și mai legitime victorii ale lui Mircea, Țepeș, Ștefan și Mihai ?

§ 5. — Numai un democrat poate înțelege domnia lui Ioan Vodă, a cărui toată administrațiunea fuse ca o luminoasă presimțire a cuvintelor lui Saint-Simon :

„Nu lăsați ca cei săraci, despoindându-se de puținul ce au, să mai adaugă la prisosul celor avuți :

Nu lăsați ca hoții cei de frunte să fie puși judecători peste greșelele cele mici ;

Nu lăsați ca neștiința, superstițiunea, lenea și desfrînarea, născute pe puful saloanelor, să calce în picioare capacitatea și moralitatea, ieșite din întunericul unui bordei...”

§ 6. — Numai un soldat poate înțelege războaiele lui Ioan Vodă, cari se povesteau pînă acum ca un lung „înșiră-te-mărgărite” fără plan și fără succesiune ; dar în cări arta militară descopere cu uimire o prodigioasă diversitate de mijloace, cîrmuită de o minunată unitate de direcțiune.

§ 7. — Ce e dreptul, ca domn, Ioan Vodă se arată cîteodată prea crud ; dar Mircea, Ștefan, Mihai, fost-au ei oare mai blînzi ? dar secolul al șasesprezecelea întreg nu fu el oare unul din secolii cei mai în-cruntați în toate țările lumii, în Spania, în Francia, în

Anglia ? dar pînă și capii bisericilor, pînă și predicatorii păcii evangelice, pînă și Luther și papa Piu V, nu strigau ei oare atunci cu furie : „Tăiați ! tăiați ! tăiați mereu !“.

§ 8. — Ce e dreptul, ca ostaș, Ioan Vodă, după ce făcuse miracole, căzu ; dar nu uitați cuvintele lui Frederic : „Nici un geniu militar nu poate ține contra trădării“ ; dar nu uitați moartea lui Cezar, Enric IV, Gustav-Adolf, și chiar pe a lui Mihai ; dar nu uitați Waterloo !...

Nu totdeauna succesul este ceea ce distinge pe oamenii cei mari ; căci adesea sînt foarte mari tocmai nenorociții, cari mor semănînd, pentru ca mediocra posteritate să aibă fericirea de a culege mai tîrziu rodul cel ce se coace cu greu.

§ 9. — Mircea domnise aproape 40 de ani ;

Ștefan — de asemenea ;

Mihai tot încă — cu bine, cu rău — își trăgăna pînă la 9 ani eroica-i domnie...

Mircea, Ștefan, Mihai, avînd puternici dușmani, avură însă și puternici amici, regi și împărați.

Dar căutați cu lumînarea, ca Diogen, nu numai în România, ci căutați în toată istoria universală, un singur principe, carele cu mai puține mijloace să fi executat în pace și în război, ca domn și ca ostaș, într-un interval de douăzeci și opt de luni, niște lucruri mai gigantice decît reformele administrative și bătăliile lui Ioan Vodă !

§ 10. — Fiecare fact istoric este o învățătură, adresată la un moment oarecare ce se va ivi cîndva în viitor, precum în poezia lui Heine cedrul Livanului se gîndește la depărtatul brad din codrii Scandinaviei.

Zilele noastre mi se par a fi anume oara care răspunde la vechea lecțiune a lui Ioan Vodă : sîntem slabi și dezorganizați, nu avem amici, dușmanii ne împresoară, ne amenință, ne năbușesc din toate părțile.

Dar trebuie oare să desperăm... ? Lipsească un părcălab Ieremia Golia, lipsească niște vornici Bilăe și Murgu, lipsească un hatman Slăvilă, lipsească negrul stol de lacomi vânzători ; și atunci, sub un alt Ioan Vodă, ne vor ajunge doi ani, numai doi ani, fraților români ! pentru a răsădi în scumpa noastră țărișoară un paradis, păzit la hotarele sale de mii de îngeri cu săbii înflăcărate.

§ 11. — *Pentru cine vrea, în puțin timp și din nemica se fac multe și mari.*

NOTE

I

ORIGINEA LUI IOAN VODĂ

Engel zice : „Wer war dieser Ivonia ? Er selbst gab sich fuer einen mit einer Beyschlaeferin erzeugten Son des Voivoden Stephan, aus. Nach einer in Pohlen verbreiteten Sage aber war er ein geborner Grosspohle aus Masovien. Der Mold. Geschichtschreiber Ureke heiss ihn einen Armenier. Fredro hat das Geruecht, dass er aus Reussen gebuertig gewesen.“

Aici sînt adunate toate opiniunile despre originea lui Ioan Vodă, și anume : 1) fu bastard al unui Ștefan Vodă ; 2) fu polon din Masovia ; 3) fu polon din Galiția ; 4) fu armean.

Să analizăm cîteșipatru părerile.

Toate fîntînele, Forgacs, Gorecki, Lasicki, Paprocki, De Thou, Bielski, Isthuanfi, Urechia etc. recunosc cum că moldovenii își aduseră domn pe Ioan Vodă din cauză că predecesorul său, Bogdan, iubea pe poloni, pe cari ai noștri deloc nu-i puteau suferi.

Apoi este oare vreo umbră de probabilitate că alungînd pe un polonofil, moldovenii să fi chemat și îmbrățișat pe un altul chiar polon ?

Să vedem însă de unde își are începutul această absurdă afirmațiune.

1. Despre polono-masovismul lui Ioan Vodă :

Tot, dar tot ce s-a spus în această privință decurge din următoarele cuvinte ale lui Gorecki, care însuși recunoaște

că nu crede în ceea ce relatează : „Erat Ivonia, quem quidam Polonum fuisse in Masovia natum dicunt, stirpis Valachicae...“, ceea ce însemnează : „Ion, pe care unii îl fac polon născut în Masovia, era de neam moldovenesc“.

Slabă temelie pentru a poloniza pe eroul nostru ! Dar de unde derivă ea oare, așa cum este ? Izvorul îl găsim în Lasicki, care zice că în 1561 Ioan Vodă se afla la Lublin, pe lângă magnatul Ioan Firlei. Orașul Lublin fiind în Masovia, iată de unde se născoci ridicola poveste de masovismul lui Ioan Vodă, ca și când ar fi turc cine petrece la Constantinopole sau neamț în Viena.

2. Despre polono-galișismul lui Ioan Vodă :

De aceasta vorbește numai Fredro, înțelegînd rău un pagiu din Bielski, unde cronicarul polon numește Pocuția *patrimoniu*, iar nu *patrie*, al lui Ioan Vodă : Pocuția fiind o parte din Galiția, iată de unde se născoci și acea a doua ridicolă poveste, despre originea cea galițiană.

Ambele aceste fabule se păreau unora cu atît mai de crezut, că Ioan Vodă vorbea polonește ca un polon ; dar el vorbea și turcește ca un turc...

Deci, originea polonă, fie masoviană, fie galițiană, a principelui nostru este o imposibilitate pe de o parte și un *quiproquo* pe de altă parte : nește asemeni fantazii nu merită a figura în istorie ; și cu toate astea le îmbrățișară Miron Costin, Wolf, Șincai. Palauzov și alții.

Rămîn celelalte două aserțiuni : 1) fu bastard al unui Ștefan Vodă ; 2) fu armean.

Originea moldovenească a lui Ioan Vodă o atestă cronicile turce la Mignot și la Ricaut, Isthuanfi, cronicile cozace, Forgacs, Bullenger, Gorecki etc. ; Lasicki și Loewenklaus¹ mai adaugă anume cum că era bastard al unui Ștefan Vodă ; tot așa se intitula el însuși în toate crisoavele sale ; și tot așa îl recunoscuseră și toți moldovenii, chemîndu-l la domnie, ceea ce este de o greutate covîrșitoare.

Dar al cărui dintre Ștefani să fi fost bastard ? căci de la Ștefan cel Mare pînă la 1564 istoria Moldovei număra patru

¹ *Annales sultanorum Othmanidarum* (Francofurti, 1596, in-f), p. 59.

principi de acest nume ; 1) Ștefan cel Tânăr, fiul lui Bogdan cel Chior ; 2) Ștefan Locustă, fiul unui Alexandru Vodă ; 3) Ștefan fiul lui Petru Rareș ; 4) Ștefan Tomșa.

Care anume din aceștia să fi fost tată lui Ioan Vodă ? Până acuma istoricii nu știură a se pronunța asupra acestui punct ; și eu însumi, sînt patru ani, greșisem într-un articol, scris în răpezițiune și mai mult din memorie pentru ziarul *Tribuna română*, unde l-am numit bastard al lui Ștefan Rareș.

De curînd avui ocaziunea a descoperi în Arhiva Statului, *Condica Moldovenească* nr. 1015, pag. 132—34, următorul document al monăstirii Golia, din 1573, martie 6, ce-l reproducem textual în transcripțiunea latină :

„Milostiiu bozieiu Ion voevoda, syn Stefana voevodi, gospodar zemli moldavskoi. Oze priidosza pred nami i pred naszimi moldavskimi bolieri Sofiica doczka Iurii, i vnutzi ei Ion Tzogoe i brat ego Alexa, i sestri ich Annuska i Fedia i Nastia dieti Marini, i plemenitzi ich Ilia syn Kobaku tiz vnuk Iurii... i prosili sebe ot nas urik na ich pravoju otninu i diedninu i daanie szco bil dal diedu ich Iurii ot dieda naszego Bogdana voevodi na edno miesto ot pustini na Veliki Czuluk szco sia teper imienuet selo Kobiaczanii ; i privilegie szco imal died ich Iurii za-danie ot Bogdana voevodi na togo viszepisanago sela na imia Kobiaczanii u Velikii Czuluk, on bil zakopal u zemli kolj przšli Tatari u zemli s Alexandru voevoda, ta pognil i takmo... my i s naszimi bolieri iskachom i obrietochom s naszimi duszami oze est im prava otnina i diednina... i dadochom im i utverdichom im naszim znamenitom listom, kako da est im i ot nas urik iakoz i prezde s vsem dochodom, im i dieti ich i vnuczatom i pravnuczatom i praszczoriatom i vsemu rodu ich kto sia im izberet naibliznij neporuszeno nicoliz na vieki ; a chotar toe predreczenoe selo na imia Kobaczanii da est ot vsech storon po staromu chotaru pokuda iz vieka ozivali ; a na to est viera gospodstva viszépisanago Ion voevoda syn Stefana voevodi, viera prevozliublenago syna gospodstva-mi Petra Voevodi, viera boiar naszich : viera pana Dumbravy dvornika dolniei zemli, viera pana Pakuraria dvornika gornei zemli, viera pana Kosmi Murgu, viera pana Ion Karaghiuzele i pana Lupe Huru prakalabove chotinskich, viera pana Maxima i pana Romaszka praka-

labove niemetzkih, viera pana Toadera.. prakalabi romanski, viera pana Gyrli portar suczavski, viera pana Krysti i pana Danczula prakalabi orcheiski, viera pana Malai... viera pana Grigorie spatar, viera pana Iani.., viera pana Buczuma czasznika, viera pana Bilye stolnika, viera pana Nikoari komisa, viera vseh boiar naszich velikich i malich ; a po naszym zivotie Ktobudet gospodar ot dietei naszich ili ot naszego roda il pak... izberet gospodarem naszei moldavstiei zemli, tot bi... naszego daania i potvrezdenia, ale bi dal i ukriepil zaneze... i dali i potvredili.. est im prava diednima ; a na bolszii kriepost i potvrezdenie tiem vsem viszepisanim velieli esmi naszemu viernomu i pocztenomu bolierinu panu Ion Golie logofet pisati czto ta viszepisana peczat ot dieda naszego Bogdana voevodi, priviesiti... nasze peczat k semu istinomu listu naszemu. Pisal, Kristia Michaileskul.“

Precum vedeți, în acest prețios document Ioan Vodă în două rînduri se numește lămurit „fiu al lui Ștefan Vodă fiul lui Bogdan Vodă“, adică al lui Ștefan cel Tânăr, și, prin urmare, strănepot al lui Ștefan cel Mare.

Cum dară cronicarul Urechia îl numește „armean“ ? și nu numai cronicarul Urechia, ci încă și un alt contimpuran, francezul Languet, un diplomat prea bine informat asupra evenimentelor Moldovei ? aceste două mărturii atît de peneroase, cum oare să le împăcăm cu originea cea domnească a lui Ioan Vodă ?

Credem a fi găsit o cheie pentru a descifra cimilitura.

Concubina lui Ștefan cel Tânăr, care dede naștere bastardă eroului nostru, mai avu un bărbat legitim, cu care făcu alți doi fii : Potcoavă și Alexandru, frați buni între ei, dar pe cari istoricii de atunci, Bielski, Paszkowski etc. îi numesc numai frați de mumă sau uterini — *bracia przyrodzoni* — cu Ioan Vodă.

În poezia națională cozacă, unul și cel mai celebru din acei doi frați, viteazul Potcoavă, e numit Serpega : nume neslavon, netătăresc și neromân, ci pur armenesc², în care e mai cu seamă caracteristic finalul gutural *eg* sau *ag* pre-

² Eugène Boré ap. Barancz, *Zywoty sławnych Ormian w Polsce* (Lwów, 1856, in-8), p. 410.

cum este în cele mai multe numiri armene : Kakeg, Armenag. Arpeg, Havanag, Vashdag, Haigag, Ampeg, Arhneg, Korhneg, Endsag, Kelag, Pazug, Huseg, Farnag, Gornhag, Nerseh, Zareh, Sanadrug, Sahag, Vasag, etc. Asemenea numi le poți vedea la tot pasul în istoria armenească a lui *Serpos*³, al cărui însuși numele ne dovedește și mai limpede decât toate armenismul familie *Serpega*.

Deci, e clar și decisiv cum că muma lui Ioan Vodă fu armeană.

Recitește acum, drept verificațiune, cele zise asupra fizionomiei acestui principe, și mai studiază și însuși portretul său ; căci în istorie se cere, mai pe sus de toate, o armonie de probe.

II

IOAN VODĂ ÎN LUBLIN

În Lasicki întâmpinăm următoarea frază : „Ivonnia... anno salutiferi partus 1561, rege Sigismundo Augusto comitia Lublini agente, Iohannis Firlei... minister fuit“.

D. Papiu traduce așa : „Ioan... pe la anul mîntuirii 1561, cînd regele Sigismund August celebra comițiile în Lublin, era *servitorul* lui Ioan Firlei...“

Astfel pentru d. Papiu, a fi „*minister*“ e a fi „*servitor*“ ; de asemenea îl tradusese și Engel prin „*Diener*“.

Dar oare puternicul Laski și, mai ales, ilustrul principe Constantin Ostrogski, „le plus riche et plus puissant Prince du Royaume“⁴ ; oare ei, floarea Poloniei, să fi putut deveni amici personali cu o fostă slugă polonă ?

Dar oare Bogdan Vodă, gonit din Moldova, n-ar fi muștrat pe fericitul său rival de a fi fost ciocoi mai-nainte de a preținde la domnie ?

E prea vederat cum că *minister* al lui Lasicki nu e nici *servitor* al d-lui Papiu, nici *Diener* al lui Engel, cari amîndoi

³ *Compendio storico sopra la nazione Armena* (Venezia, 1786, in-8).

⁴ Du Fossé, *Trésor politique reveu et augmenté* (Paris, 1611, in-8, p. 181).

nu aprofundară organizațiunea curților boierești polone din secolul XVI.

Fiecare din acele curți se compunea din juni din familiile cele mai nobile, dar cari sau căzuseră în sărăcie, ori căutau prețiosul sprijin al unui patron cu multă influență, și care se întâmpla uneori ca el însuși să-și fi început cariera în același mod. Ei erau „clienți, nu *servitori*, nu „*Diener*“...

Asupra acestei remarcabile instituțiuni naționale polonul Golembiowski scrisese un volum întreg⁵, fără care cu greu s-ar putea înțelege cum se cade pozițiunea lui Ioan Vodă față cu magnatul Firlei.

III

IOAN VODĂ ÎN 1564—1565

Până acum se știa numai atîta cum că Ioan Vodă trecu din Polonia în Turcia și de aci la insula Rodos ; despre trecerea din Polonia în Turcia vorbesc mai toți autorii, despre trecerea la insula Rodos numai cronicarul Urechia.

Actele diplomatice ale ambasadei franceze în Constantinopole, publicate din manuscripte oficiale de cătră Charrière, aruncă o nouă lumină asupra acestei faze din viața lui Ioan Vodă : extragem toate pasagele relative la cestiu.

1. La 29 iuliu 1564 agentul Petremol scrie din Constantinopole : „Il court aussy un bruit, de par deça, que le frère de Tumpcha, celui qui avoit occupé la Moldavie l'année passée, estoit en armes avec sept ou huit mil hommes, sous la faveur, aide et protection de Maximilian, roy des Romains, pour entrer en ladicté Moldavie et vanger la mort de son frère...”

2. La 23 ianuaru 1565 el scrie iarăși : „Les Moldaves se plaignent dudit empereur (Maximilian), disant que le frère d'un certain Dimitrasco, qui fut l'année passée executé en ceste ville, est en armes soubz sa faveur et protection pour assaillir et occuper la Moldavie, et en déchasser Alexandre,

⁵ *Domy i dwory* (Warszawa, 1830, în-8).

que le Grand-Seigneur y a constitué après la fuite et mort de Tumpcha..“

3. O altă scrisoare din 7 aprilie 1565 : „Le chaoux qui a apporté les nouvelles de Bude a amené avec soy le frère du Despot qui régnoit en Moldavie, lequel s'est retiré et fuy de l'armée de Maximilian, et le bassa l'avant cogneu luy a faict beaucoup de faveur, en attendant qu'il face entendre son affaire au Grand-Seigneur...”

4. În fine, scrisoarea din 23 mai 1565 : „le frère du Despot s'estoit retiré vers le Grand-Seigneur, lequel Sa Haultesse à envoyé en gardes à Rhodes avec douze aspres, monnoie de ce pays, de paye par jour, qui sont dix ou onze sols de France ; où au contraire le pauvre homme pensoit à son arrivée que le Grand-Seigneur le deust faire tout d'or, et qui le deust remettre en la Moldavie et en déchasser Alexandre..“

E vederat că, în cîteșipatru epistolele, Petremol vorbește de unul și același personagiu, deși denții îl numește frate cu Tomșa, de aci frate cu cneazul Dimitrie Wiszniewiecki, apoi frate cu Despota.

Tomșa fu moldovean, Wiszniewiecki — polon. Despota — serb ; Tomșa ucisese pe Despota și trimise pe Wiszniewiecki la peire la Constantinopole... vă puteți dară închipui galimatia genealogică în care cade diplomatul francez, făcînd pe un cineva frate cu trei personaje atît de diferite !

Cum că vorba e anume despre Ioan Vodă o probează :

1. Cronologia, pe baza cării reconstituim următoarea armonioasă serie de evenimente : în 1561 Ioan Vodă petrece în Masovia ; în 1562 trece în Crîm ; în 1563 se întoarce în Polonia ; în 1564 apare în Austria ; în 1565 fuge la Constantinopole și se trimite surgun la Rodos.

2. Împregiurarea exiliului la Rodos, despre care vorbește în unire Petremol și Urechia, și care, sub anii în cestiune, nu se poate aplica fără numai cătră Ioan Vodă, de vreme ce turcii, din politică, nu surguneau niciodată doi principii moldoveni, prin urmare rivali, în aceeași localitate.

3. Despota nu avu nici un frate, precum mărturisește el însuși în genealogia sa, publicată de Sommer ; Wiszniewiecki nu avu nici un frate, precum arată Niesiecki ; Tomșa să fi

avut vreun frate, ar fi fugit dempreună cu el în Polonia de-naintea lui Alexandru Lăpuşneanul, ceea ce nu fu.

E remarcabil că fiul cel legitim al lui Ioan Vodă, Petru, pe care Urechia îl pune la anul 1593 sub numele de Petru Cozacul, şi despre care Heidenstein zice sub acelaşi an : „Sub hoc tempus fictum aliquem Palatinum Valachiae, qui se Ivoniae posteritatem esse praedicabat, sub patrocinium Cosaci receperant... quem Marienburgum carceri perpetuo adjudicavit Rex.“ Iar tot aşa se exprimă şi Ioachim Bielski⁶, amîndoi contimpurani : e remarcabil că *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum* îl face pe acel Petru fiu al lui Despota, întocmai precum pe Ioan Vodă Petremol îl făcea frate cu Despota : atît de confuze sînt, în genere, noţiunile autorilor asupra genealogiei principilor români !

IV

CĂTRA CAPITOLUL I § 12

Photinos zice : „Istoricul Guagnini la cronologia Poloniei, cartea XXI, spune că el (Ioan Vodă) e de viţă polonă, şi că ar fi fost chiar în serviciul voivodului Cracoviei. Cunoscător de mai multe limbi, s-a dus pe lingă ambasadorul Poloniei ca dragoman la Constantinopole. Acolo petrecînd mai mult timp, a intrat cu încetul în dragostea oamenilor influinţi şi a ajuns să se facă mare dragoman al Porţii otomane ; dar fiind intrigant şi amestecîndu-se în trebile Moldovei, l-a exilat la insula Rodos...“⁷

Toate aceste sînt un şir de neadevăruri :

1. Noi cunoaştem toate scrierile lui Guagnini, şi nu numai n-am descoperit în ele ceva analog, dar chiar o mărturie opusă, şi anume : „Tot ce vorbesc despre Ioan Vodă — zice Guagnini — am prescurtat din alte cronice, căci eu însumi mă aflam atunci departe de la hotarele Moldovei, tocmai la graniţa Moscoviei, servind în curs de 18 ani în garnizoana de la Witebsk.“⁸

⁶ *Dalszy ciąg kroniki polskiej* (Warszawa, 1851, in-8), p. 146.

⁷ Trad. lui Sion, t. 3, p. 55.

⁸ Ap. Paszkowski. t. 1, p. 189.

2. Toți dragomanii cei mari ai Porții otomane dintre anii 1560—1572 sînt cunoscuți din Hammer ; încît despre Ioan Vodă, noi nu găsim acolo, iar aiurea și mai puțin, nici cea mai mică aluziune.

De unde dară să fie aceste curiozități d-ale lui Photinos ? Știm numai atîta cum că ele nu sînt din Guagnini.

La Cantemir ne întîmpină ceva și mai curios : el confundă pe Ioan Vodă cu Despota, reproducînd, în loc de a corege, un pasagiu din *Turco-Graecia* lui Crusius, precum am arătat într-o altă scriere a noastră.⁹

Nu este nici o îndoială cum că Ioan Vodă știuse mai multe limbi : crescut între armeni, el vorbea turcește și poate tătarește ; în Polonia învățase polonește și, petrecînd cu aristocrați ca Firlei, Laski, Ostrogski, desigur că nu era străin nici limbii latine... dar cu toate astea n-a fost niciodată nici mare dragoman al Porții otomane, precum vrea Photinos, nici elev al lui Lascaris, precum pretinde Crusius și Cantemir.

Așadară, fideli sistemii noastre, noi ne-am ferit de orice incertitudine, mulțumindu-ne a invoca numai faptul cel mai presus de bănuială : cum că eroul nostru se ocupase în Constantinopole cu negoșitoria petrelor scumpe și deveni mahometan.

Se prea poate să mai fi avut și vreo funcțiune publică ; dar nu știm.

V

UN DOCUMENT IMPORTANT

Între documentele monastirii Golia din Iași se află în original următorul crisov, care fu reprodus și în *Žapiski Odesskago Obsczestva Istorii i Drevnostei*, dar cu cîteva greșeli neiertate, precum de pildă „10 mai“ în loc de „10 martie“ etc., și care e cuprins într-o copie ceva mai exactă în *Condica moldovenească* nr. 1015 din Arhiva Statului.

⁹ *Analise literarie esterne* (București, 1864. în-16).

„Milostiiu boziiu Ion voevoda syn Stefana voevodi, gospodar zemli moldavskoi. Oze tot istinni nasz viernii i poczteni bolarin pan Ion Golia velikii logofet i sluga nasz viernii Eremiia prakalab i zena ego Tudora, dali i potvredili esmy im ot nas u naszei zemli moldavskoi dvie miesta ot pustini, edin na Dnistru gdie sia imenuet Oxentiiia mezdo Molovata i mezdo Moksziia i s miesto za czetiri mlini ot toe strani Nistra u pototzi ustie Ichorlikul, gdie upadaet u Nestru, a drugoe miesto na konetz pesczeram povisze Starago Orchiia gdie upadaet doroga Starago Orchiia u Revtia u brud povisze Kiszinevie pod stienku po toe strani Revtia ot k Nestru i s dva mlini u Revtia ; iako da usadiat sobi tamo dvie sela, poczto oni sobi kupili ot samomu gospodstvu-mi, i dali nam osem koni dobri i czetiristia zlat tatarskych piniazi gotovich u nasz vistiar ; i dadochom im i utverdishom s sim naszim znamenitom listom, kako da est im ot nas urik i otninu i vikuplenie s vsem dochodom, im i dietem ich i unuczatom i preunuczatom ich i praszoriatom i vsemu rodu ich, kto sia im izberet naibliznii neporuszeno nikolize na vieky ; a chotar tiem viszepisannim dvom miestovom ot pustini na imia Oxentiiia mezdo Molovata i mezdo Moksziia i s miesto za czetiri mlini ot toe stranu Nestru u ustie Ichorliku gdie upadaet u Nestru i drugoe miesto na konetz pesczeram povisze Starago Orcheia, gdie upadaet doroga Starago Orgheia u Revtia u brud povisze Kiszinevie pod stienku po toe strani Revtia, da est k Nestru abi sia dosiagal chotar obom miestom, i da est eliko mozet ozivati dvie sela dosit. A na to est viera naszego gospodstva viszepisanago Ion voevoda syn Stefana voivodi, i viera prevosliublennago syna gospodstva mi Petra voevodi, i viera vseh boiar naszich moldavskich : viera pana Kozmi Murgu, viera pana Lupe Huru prakalab chotinski, viera pana Toadera prakalab nemetzki, viera pana Ion Karaghiuze prakalab novogradskii, viera pana Eremiia portara suczavskago, viera pana Danczula prakalab orcheiskii, viera pana Malai Petru postelnik, viera pana Gligorie spatar, viera pana Iani vistiarunik, viera pana Buczuma czasnik, viera pana Bilyi stolnik, viera pana Nekoara komis, i

viera vseh boiar naszich moldavskich velikich i malich ; a po naszem zivotie.. budet... ot naszego rodu ili pak bud kogo Bog izberet gospodar biti naszei moldavstiei zemli, tot bi im neporuszil etc. (*blăstem ordinar*) pisal Kristia Michailleskul u Iasoch v lieto 7082 miesitza mart 10 den. Ia Ion voevoda i syn nasz Petru“.

Acest document, dat deja după declararea războiului și numai cu două săptămîni mai-nainte de începerea primelor ostilități, limpezește următoarele interesante cestiuni din istoria lui Ioan Vodă :

1. Trădătorul părcălab Ieremia, cunoscut pînă acum numai sub porecla locală de Cernăuțeanul, era frate mai mic al marelui logofăt Ioan Golia, și, prin urmare, cată să-l numim după familia sa proprie Ieremia Golia, iar nu Cernăuțeanul, după numele districtului în care se pare că acest neam se conservă pînă astăzi printre moșneni. Această descoperire ne conduce la o altă, și anume, că Ioan Vodă fu binefăcător nu numai pentru Ieremia, ci și pentru fratele acestuia, pe care, numindu-l mare-logofăt, îl înălță la prima demnitate a țării și de cătră care de asemenea fu trădat mai apoi în favoarea lui Petru cel Șchiop.

2. În ajunul luptei cu turcii, țara declară pe fiul lui Ioan Vodă nu numai erede, ci chiar putem zice colegă al tronului ; „Eu Ioan Vodă și fiul nostru Petru“, ceea ce nu ne în-tîmpină niciodată în crisoavele altor domni, și nici chiar în acele anterioare ale lui însuși Ioan Vodă, în cari toate numele fiului domnesc figurează numai între „marturi“ mai sus de nomenclatura boierilor.

3. În fine, acest document ne mai arată compozițiunea consiliului domnesc în momentul decisiv...

VI

PORTRETUL LUI IOAN VODĂ

Primul portret cunoscut al lui Ioan Vodă este acela ce l-am descoperit și cumpărat noi la 1862 drept 25 fiorini în Lemberg, la buchinstul Igel senior, printre mai multe alte

carloane vechi ; căci imaginea de pe moneda cea de aramă a acestui principe fiind prea ştearsă pe toate exemplarele publicate pînă acum, se suplinea prin pura fantazie a editorilor, precum probează chiar diferenţa dintre facsimile cel executat de Săulescu şi acel scos de d. Papiu, între cari amîndouă nu există nici o asemănare.

Portretul lui Ioan Vodă e colorat *guaccio* pe o foaie de pergamenă în lungime de 15 şi în lăţime de 11 centimetri ; hainele şi penele cuşmei sînt albastre, mantaua roşie. După opiniunea cunoscutului nostru pictor d. C. Stăncescu, căruia i-l supusesem spre examinare, ar fi o copie făcută pe la 1800 de pe un original după natură. Cum că e o copie de pe la 1800, dovadă este că culoarea cea albastră a penelor şi a hainei, precum şi culoarea cea albă a cacomului, nu îngălbeniră deloc, ceea ce nu putea să nu se întîmple cu o copie mai veche. Cum că e de pe un original după natură, dovadă este caracteristica figurei, în care lipseşte orice preocupăţiune artistică.

Dar acest portret să fie el oare, în adevăr, nu al altuia, ci anume al lui Ioan Vodă ? Răspundem prin următoarele argumente : 1) Inscripţiunea : *Io. V.* făcută la margini cu litere de aur, şi care se citeşte : *Ioannes Vaivoda* ; 2) Costumul care e tocmai din acea epocă, fiind în mare parte identic cu al lui Alexandru Lăpuşneanul pe portretul cel conservat la mănăstirea Slatina ; 3) Pasagele din Gorecki şi din Paprocki despre expresiunea fizionomiei şi mai ales a ochilor lui Ioan Vodă ; 4) Tipul armenesc al nasului şi al frunţii...

Poza principelui, la prima vedere, se pare a fi cam curioasă, umărul drept fiind rădăcat prea sus ; dar această acuzaţiune va dispărea dîndată ce, în loc de simplul bust, veţi imagina o statură întreagă, făcută în *trei* *cuarturi* şi cu *piciorul drept înainte*, adică în *atitudinea unui om ce scoate sabia pentru a merge la atac*. Astfel eu unul sînt bine încredinţat cum că acest portret nu este decît o copie pînă la brîu de pe un original în toată statura ; căci altfel nu e chip a înţelege cum portretistul ar fi adoptat pentru un bust

o asemenea poză. Tot pe această bază, noi cutezarăm a presupune că Ioan Vodă este reprezentat aci tocmai în momentul ultimului atac din bătălia de la Cahul ; de vreme ce în nici una din celelalte bătălii ale sale el nu se ştie să fi făcut un atac pedestru în persoană.

Unde să fie astăzi originalul, dacă mai este undeva ? de cătră cine fu executat ? cu ce ocaziune ? nu ştim, nu ştim, nu ştim. Tot ce putem presupune se reduce la împregiurarea măritişului văduvei lui Ioan Vodă cu polonul Cristof Strus. Oare nu cumva din această familie va fi provenit primitivul portret ? Dar neamul Strus e stins deja de doi secoli.

VII

ISTORIA MILITARĂ A LUI IOAN VODĂ DE PAPROCKI

Paprocki se născu în 1543, dintr-o familie polonă nobilă din Masovia. Îşi făcu studiile în Academia Cracoviană. În 1573 vizită Moldova şi cunoscă în persoană pe Ioan Vodă. Din numeroasele sale scrieri, noi cunoaştem în original următoarele : 1. *Cuibul virtuţii, din care derivă stematele nobiliare ale gloriosului regat polon* ; 2) *Stemate nobiliare polone, împărţite în 5 cărţi* ; 3) *Grădina regală, în care se vorbeşte de generaţiunea împăraţilor romani, arhiducilor austriaci, regilor poloni etc.* ; 4) *Hatmanul sau despre purtarea războaielor.*

În prima din aceste cărţi, publicată în Cracovia numai patru ani după moartea lui Ioan Vodă, Paprocki ne înştiinţează cum că scosese deja la lumină un opuscol deosebit, poloneşte şi latineşte, asupra războaielor eroului nostru. Astfel, vorbind de lupta lui Ioan Vodă cu polonii la 1572, el se grăbeşte a adăoga : „*coc tez y Historia przedtym napisana polskim y lacinskim iezykiem powiada.*“ Mai departe, menţionînd războiul lui Ioan Vodă cu turcii din 1574, zice iarăşi : „*ia-*

koz tez Historia krotko o tym napisana polskim i lacinskim ięzykiem opowiada.“¹⁰ Unde oare să fie acea prețioasă istorioară militară a lui Ioan Vodă ?

Originalul polon dispăru cu desăvîrșire. Edițiunea latină, făcută de doi nobili poloni, Gorecki și Lasicki, din cari primul traduse și amplifică cele despre războiul turc din 1574, iar secundul pe acelea privitoare la invaziunea polonă din 1572, fu publicată pentru prima oară la Frankfort în 1578. Traducțiunea germană, tipărită fără arătarea locului în 1576, cuprinde numai istoria anului 1574, dar e foarte prețioasă, fiind literală, cea mai veche, și, pe lângă acestea, mai lămurindu-ne numai ea singură cum că originalul polon fu publicat la Cracovia anume în 1575. Această rarisimă edițiune a cunoscut-o cel dintîi Gebhardi¹¹ ; apoi Engel o confruntă cu acea latină.

Așadară, bazîndu-se pe Gorecki, pe Lasicki, pe menționata edițiune germană și pe celelalte patru scrieri polone ale lui Paprocki, să ne încercăm acum a analiza pe acest autor, pe care predecesorii noștri obicinuiău a-l crede prea orbește, luînd toate cuvintele și toate virgulele sale drept dogme religioase.

Ca introducțiune, să stabilim însă din capul locului următoarele trei criterii, cari ne vor ajuta la tot pasul în ulterioara critică :

1. Paprocki fu polon, adică dintr-o națiune pe care cronicarii noștri, cunoscînd-o de aproape, o numesc totdeauna „lăudăroasă“ ;

2. Paprocki își vindea pana pe bani : astfel, bunăoară, plătit de guvernul austriac, el mușca cu un fel de turbare pe celebrul Ion Zamojski și pe alți magnați poloni cîți se păreau a fi contrari Curții de la Viena ; ba încă nu se rușina de a se și intitula „Stipendiar cezaro-regal.“¹² ;

¹⁰ *Gniazdo cnoty* (Krakow, 1578, in-f), p. 1238—1239.

¹¹ *Algemeine Weltgeschichte* (Leipzig, 1782, in-8), t. 35, p. 665, nota.

¹² Maciejowski, *Pismiennictwo polskie* (Warszawa, 1851, in-8), t. 1, p. 584.

3. Paprocki nu avea nici o idee de arta militară, precum demonstră, mai bine decît orice, însuși opul său despre „Hatman“, în care se mărginește a perifraza pe *Strategicul* lui Onosander, fără a pune de la sine măcar o nuanță proprie.

Era polon, era vîndut, era nemilitar... prin aceste trei defecte personale se explică toate defectele obiective ale monografiei sale despre Ioan Vodă ; dintre cari vom specifica aci numai pe cele principale.

Paprocki zice cum că Ioan Vodă, intrînd în Moldova contra lui Bogdan, ar fi avut cu sine o oaste de 20.000 de turci. Totodată el nu uită a ne spune că sultanul se scuza înaintea guvernului polon cum că nu trimise pe Ioan Vodă pentru a cuceri Moldova, ci simplu numai pentru nește treburi neguțitorești. Între aceste două aserțiuni noi credem a vedea o neiertată contrazicere. Escorta unui comerciant, să fi fost el chiar un Fugger, adică un Rothschild din acel secol, putea ea oare a se rădica pînă la [un] număr de 20.000 de oameni armați ?

Pentru a descoperi adevărul, am putea procede pe calea analogiei. La 1541, trimițînd pe Petru Rareș domn în Moldova, unde domnea atunci Alexandru Cornea, sultanul îi dade, în loc de oaste, o escortă de 200 călăreți, tătari, greci, români...¹³ Escorta lui Ioan Vodă, a unui neguțitor, să fi fost ea oare mai numeroasă ? Noi am pus cifra de 4.000, de 5.000... pare-se că am cam exagerat-o noi înșine ; dar orișicum, de la această exagerațiune a noastră e prea departe pînă la 20.000 ai lui Paprocki !

Cu 4 sau 5.000 de adunătură, Ioan Vodă cuprinde Moldova și alungă pe Bogdan în Polonia. Fugarul strînge acolo o oaste polonă și se întoarce în țară pentru a-și redobîndi tronul. Ioan Vodă trimite după ajutor la sangiacul de Akkerman, adună în pripă o oaste moldovenească și silește invaziunea polonă a se retrage cu umiliațiune. Dacă fuga polonofilului Bogdan nu convenea patriotismului lui Paprocki, apoi cu cît mai vîrtos nu-i venea deloc la socoteală

¹³ *Acta Tomiciana*, ap. Engel, t. 2, p. 184.

rușinea generalului Mielecki, căruia autorul nostru îi dedica cărțile sale și de la care, numindu-l mai-mai un al doilea Alexandru Machedon, primea drept recunoștință... bani ! Deci, pentru a dezvinovăți pe ai săi, Paprocki recurge și aici la obicinuitul său mijloc ce-l întrebuițase deja mai sus : el mărește forțele lui Ioan Vodă pînă la o cifră fabuloasă și micșorează oastea polonă pînă la un minimum comic.

Cîți erau polonii ? Paprocki răspunde : numai 1.300. Cîți erau moldovenii și cei turci ai sangiacului de Akkerman ? Despre numărul turcilor Paprocki tace, dar despre al moldovenilor răspunde în două scrieri, în două feluri : o dată în proză, cum că moldovenii erau peste 60.000 ; a doua oară în versuri, că erau peste 100.000 !

Iată și texturile ce le reproducem ca piese justificative :

1. Din *Gniazdo Cnoty*, pag. 1237-38 : „Za tegoz Krola slawnego za wola y rozkazaniem iego, Mikolay Mielecki Woiewoda ziem Podolskich, Nowomieyski y Grodecki Starosta, syn Jana Woiewody Podolskiego y Marszalka koronnego, czlowiek taki w ktorym to wszystko obaczyc mozem, czego Cicero w wielkim Imperatorze potrzebował, laborem in negotiis, foritudinem in periculis, industriam in agendo, celeritatem in conficiendo, consilium in providendo ; tych zacnych sztuk doznala oyczyzna w tym zacnym Senatorze, pokazala sie w nim scientia rei militaris, virtus, autoritas et foelicitas, do czego okazania, iz mu tu placu, krotkosci folguiac nie dostawa, zaniechac musze na ten czas : ten nie maiac tylko trzynascie seth ludu Rycerskiego, wiachal w ziemie Woloska z Bogdanem z synem Alexandra Woiewody Woloskiego, ktory bedac po oycu Woiewoda Woloskim, byl zegnan od Iwonie przez zdrade Wolochow, z dozwozeniem Cesarza Tureckiego Zelima. Chcac go znowu wsadzić na mieysce iego, then Woiewoda Podolski Roku 1573 (*sic*), nie spodziewaiac sie tak predkiey gotowosci Iwoniowey, szedl z onym ludem ku Iasom, trafil na lud wielki, gdzie samych Wolochow bylo 60 000, okrom Turkow, Grekow, Serbow, ktore byl z soba Iwonia przywiodl za pierwszym wesciem na to tam Państwo, z ktorymi gdy sie trafil u rzeki Pruta, obaczywszy

wielkosc ludzi, rozumieiac ze im nie mogli zdolac zwoim pocztem, obrocil sie nazad, nie pokazuiac tego nieprzyziacielowi aby sie mial wrocic, kazal szukac brodow w oney rzece iacoby do nich przeprawic sie chcial, W tym poczal lud uwodzie nazad przed ona wielkoscia, ktorzy kiedy postrzegli szli za nimi uczyniwszy postanowienie, co komu za korzysc miala byc z onego obozu, takze z wiezniow Polskich, ale kiedy do thego przyszło, ze ich chcieli brac wedlug postanowionych mysli swych, iakie szwanki brali a mezny odpor od oney garsei ludzi : o tym ci szerzey *Kronika* powie, coc tez y *Historya* przedtym napisana Polskim y Lacinskim iezykiem powiada, iako wielka szkoda w onym ogromnym woysku uczynil ten zacny a pamieci wieczney godny Hetman, lud swoy w cale uwiodl, y tego ocz sie kusil za ona swa dobra sprawa, iuzby byl dokazal, bo iuz byl Turki y Wolochy barzo potworzyl, kiedy im wodze znaczne zbito, iuz sie pokuszali po kilka razów uciekac. Ale ten zacny Senator y Hetman fortunny, baczac niechec Wolochow przeciwko Bogdanowi, ktorzy ieszcze niedoswiadczywszy srogosci Iwoniowej, nie chcieli przyiac Bogdana, on y na to sie ogladaiac, y widzac Turkow nie malo, ogladaiac sie na przymierze ktore z Turreckim Cesarzem krol Polski mial, zrozumiawszy ze tho byla wola iego aby Iwonia byl Panem tey tam ziemie, uchodzil do konca obronna reka az do Zamku Chocimia, na ktorym byl Rotmistrz Polak y maz slawny Marcin Dobrosolowski z Domu Roza, kthory potym onym spracowanym ludziem z Zamku dodal wielkiego ratunku. Gdy sie przeprawiali przez Niestr ku Kamiencu, tak sie srogi y ogromny on poczet zdal nieprzyziacielowi, iz inaczey nie powiedali przed Basza, iedno ze bylo Polakow 40 tysiecy. Sam potym Iwonia, com y uszy swe slyszal, kiedy Andrzeiowi Taranowskiemu, powiedaiac o tey swey trwodze, powiedal dziesiec tysiecy byc onego pocztu Polskiego, te trzynascie set, iesli nie ktorych nad mniej, wiecey nie bylo“.

2. Într-o scrisoare despre familiile nobile din Podolia și Galiția, pe care o cunoaștem numai în extract, Paprocki se adresează cătră însuși Mielecki în următorul mod :

Gdy sie o cie sto tysiac Wolochow kusilo
 We dnie w noce nad toba zawsze sie wieszaly,
 Ktoryches bez swey szkody zbil poczet nie maly.
 Wiele zuchwalych Turkow glow swych ostradalo.
 Serbow, innych narodow poleglo nie malo
 Ani on Hektor Grekom, Hannibal Rzymianom
 Nie byl tak nigdy srogi, iako ty poganom.
 Tego sie uszy moye dosyc nasluchaly,
 Oczy ich twarzy smetnych tez sie napatrzaly.
 Iakie ciezkie wzdychania onie s tego mieli,
 Ze od twey trochy ludu ten upad cierpieli.
 Ktory oni na swoy lup, gdy go obaczyli,
 Rozdzielali, naczym sie barzo omylili.
 Umyslili oskoczyc iako w polu ptaki,
 Tak cie zwali z ludem twym zgola nieboraki.
 Alec ono lakomstwo, ona mezna sila,
 Umysl im on hardy pretko odmienila.
 Co tuszyly z obozu twego zostac pany
 To swoy nazad wrocili bardzo oszarpany.¹⁴

Să căutăm acum adevărul. El se poate deduce din însuși Paprocki, care, din norocire pentru noi, nu se ferește de contradicțiuni. Urmărind textul narațiunii sale în traducerea latină a lui Lasicki, noi nu vedem în ea specificați decât numai 6000 de moldoveni, sub comanda lui Dumbravă. Din documente se știe că Dumbravă, după descapitarea lui Ionașcu Zbierea, fu făcut mare vornic al Țării-de-Jos. Se mai știe că județul Iașului, asupra căruia veneau polonii, era o parte din Țara-de-Jos. Prin urmare, Dumbravă comanda nu un detașament, nu niște avantposturi, ci toată armata Țării-de-Jos. Acea armată, comandată de Dumbravă, Paprocki zice, o mai repetăm, că erau 6000 de oameni. Noi îl credem astă dată și, crezându-l, cată să încheiem cum că numai 6000 de oameni compunea toată oastea moldovenească, cu

¹⁴ *Panosza, tho iest wyslawienie panow y paniat ziem Ruskich* (Krakow, 1575, in-4). — *Vezi Balinski, Studia historyczne* (Wilno, 1856, in-8), p. 334.

care Ioan Vodă respinse invaziunea polonă. În adevăr, peste doi ani de domnie, în 1574, fiind deja oarecum pregătit, și tot încă Ioan Vodă nu putu aduna în pripă contra invaziunii muntene a lui Petru cel Șchiop decât umai de la 9 pînă la 10 000 de moldoveni : cum dară să fi putut aduna el mai mult de 6 000 la începutul domnirii sale, cînd nu avuse încă timpul nici de a se așeza pe tron ?

Încît privește contingentul sangiacului de Akkerman, apoi el nu putea avea mai mult de 3 000 de oameni, de vreme ce vornicul Dumbravă îl ținea mereu în avantgardă, adecă îi dădea rolul unei treimi din totalitatea armatei.

Deci, toată oastea lui Ioan Vodă, moldoveni și turci, erau 9 000. Puneți 10 000... tot încă pînă la 60 000 în proză și pînă la 100 000 în versuri, distanța e enormă !

Abordăm acum numărul armatei polone, pe care Paprocki o reduce la 1 300 de oameni. Ne ajunge a spune că această cifră se părea ridicolă chiar traducătorului Gorecki, care pune în loc de 1 300 : „*quator milia equitum plus minus*“.

Noi echilibrăm aceste două cifre, adoptînd numărul mediu de 3 000. Erau 3 000 de „equiți“, adecă nobili ; dar în Polonia fiecare nobil ducea cu sine la război cel puțin cîte o slugă sau două, încît armata întreagă, cu buni cu răi, se putea rădica pînă la 6 000, ba și pînă la 10 000. După chiar mărturisirea lui Paprocki, în textul polon în proză, reproduș mai sus, însuși Ioan Vodă, bazat, desigur, pe raporturile spionilor săi, zicea că polonii erau în total pînă la 10 000. Acesta dară este adevărul.

Tot așa de desnaturată în opul lui Prapocki este toată expedițiunea polonilor în Moldova ; o expedițiune ciudată, despre care maghiarul Forgacs, nu numai contimpuran, nu numai om de stat bine informat, ci încă un istoric de tot imparțial, fiindcă nu era nici polon, nici moldovean, zice atîta : „*Parva praelia nequiquam tentavere, multis suorum amissis, praesertim in flumine cum fuga praecipites in undas agerentur*.“

Trecem acum la istoria războiului lui Ioan Vodă cu turcii în 1574. Din inamici polonii devenind aliați, Paprocki se

apucă a asigura cum că toate victoriile moldovenilor se operară prin vitejia polonilor.

În bătălia de la Jiliște fură bătută muntenii. Paprocki zice că în fruntea avangardei lui Ioan Vodă, adevă principalul instrument al victoriei, fuse Swierczewski. Muntenii încredințează că i-a bătut vornicul Dumbravă. Cui să credem ? Nouă ni se pare că cei bătută trebuiau să fi cunoscut mai bine decît oricine pe acela care-i bătuse și pe care apoi, prinzîndu-l, ei îl descapitară tocmai din acea cauză. În Arhiva Statului, *Condicta Mss. de la monastirea Vieroșului* p. 102-3, se află înregistrat următorul document din 1575, august 22, emanat de la chiar domnul muntenesc cel învins la Jiliște. Originalul slavon l-am publicat noi în *Arhiva istorică a României*, t. 1, nr. 53, încît ne mărginim a reproduce aici numai traducțiunea :

„Cu mila lui D[umne]zeu, Ioan Alexandru, voievod și domn a toată țara ungro-română, fiul marelui și prea bunului Mircea Vodă, nepotul lui Mihnea Vodă ; dă domnia mea această poruncă domnească respectabilului dregător domnesc jupîn Ivașcu vel-vornic și cu fiii săi cîți îi va dărui D[umne]zeu ; ca să-i fie lui grindurile cu toate siliștile și cu toate bălțile și cu toate hotarele, cari grinduri fură domnești și le hărăzise răposatul Radu Vodă vistierului Radu, tatăl respectabilului dregător domnesc jupîn Ivașcu vel-vornic, pentru a lui credincioasă și dreaptă slujbă ; iară apoi în zilele domniei-mele, prilejuindu-ni-se război și bătălie cu moldovenii, cari veniră asupra capului domniei-mele cu înșelăciunea și viclenia vornicului Dumbravă, și fugind apoi acest Dumbravă vornicul în Țara Ungurească la Bator Iștfan voievodul Ardealului, mers-a atunci respectabilul dregător domnesc jupîn Ivașcu vel-vornic la Bator Iștfan, și cu multă bătaie de cap și cheltuială a scos pe vornicul Dumbravă de l-a adus la domnia-meă legat ca pe un trădător al sultanului și al domniei-mele ; în aceeași călătorie i s-a întîmplat de a da acolo în Transilvania peste Barbu, fiul lui Benga, și l-a întors la credința domniei-mele, fă-

cîndu-ne să-l grațiem și să-i înapoim lui toate satele, proprietățile și țiganii de moștenire ; iară după aceea acel Barbu găsi într-un document al neamului său siliștile și grindurile de mai sus și le dăruî, fără nici o violență, înaintea domniei-mele, menționatului dregător domnesc drept răsplată pentru binele ce-l primise de la el cînd îl scosese din țară străină ; deci și noi am dat acest crisov menționatului boier respectabilului dregător domnesc jupîn Ivașcu vel-vornic. ca să-i fie lui, și fiilor săi, și nepoților săi, și strănepoților săi, acele grinduri și siliști cu toate bălțile și cu toate hotarele moșie ohavnică, de nime neatinsă, după deciziunea domniei-mele, care am pus și marturi : jupîn Neagoe vel-logofăt, și jupîn Stan vel-spătar, și jupîn Mitrea vel-vistier, și Brat vel-comis, și Badea vel-stolnic, și Gonțe vel-paharnic, și jupîn Stoica vel-postelnic ; și ispravnic Neagoe vel-logofăt ; și am scris eu Neagoe mic diacon în minunatul oraș București, luna august 22, de la Adam anul curgător 7083.“

Deci, Swierczewski fu o nimica toată în bătălia de la Jilîște, în care, ca și în războiul cu polonii din 1572, rolul principal îl jucă viteazul vornic Dumbravă.

Tot favoritului său Swierczewski îi atribuie Paprocki și victoria de lîngă Lopusna. Neadevărul e vederat. Însuși autorul, contrazicîndu-se necontenit, recunoaște că abia în secunda bătălie de la Bender, adică mult mai în urmă după aceea de lîngă Lopusna, Ioan Vodă se hotărî pentru prima oară a acorda lui Swierczewski un comandament superior ; ba încă și atunci cu oarecare sfială și într-o pozițiune astfel, încît să fie sub priveghiarea principelui. Mai zice Paprocki că în acea bătălie de lîngă Lopusna, afară de cozaci se mai aflau vro 8 000 de călărași moldoveni, adică toată trupa hatmanului domnesc. Ei bine ! este oare probabil ca un hatman național să fi primit fără murmur a se supune unui simplu căpitan venetic ? este oare probabil ca însuși Ioan Vodă, atît de popular și atît de diplomat, să fi cugetat măcar a manifesta un asemenea despreț pentru generalii moldoveni în favoarea unor subalterni străini ?... Mai pe scurt, în

bătaia de lingă Lopușna, ca și în aceea de la Jiliște, Swierczewski se ilustră numai în ochii lui Paprocki.

Pe cînd Ioan Vodă stetea denaintea Benderului, se petrecu un eveniment, despre care istoricul nostru vorbește așa : „Sechshundert Kosaken aus den Fussknechten, die kuene Wagehalse waren, kamen unter die Tuerkische Stad Bialogrod etc.“ Lectorul se întreabă cu mirare, de unde provin acești 600 de cozaci de cei pedestri, deoarece cei 1 200 veniți la începutul războiului în ajutorul lui Ioan Vodă erau toți călări, „Ritter“ după propria lămurită mărturisire a lui însuși Paprocki. De unde ? Istoricul polon, atît de limbut în alte ocaziuni, lăsă aci o neiertată lacună, care trebuie completată prin următoarele două autorități : 1. În scrisoarea vizirului Mehmed-Socoli, ce am publicat-o din manuscris în *Arhiva istorică a României*, t. I, nr. 47, se zice : „Cum ille iniquus et reprobus adiungeret se ad prodicionem Iwan nempe Palatinus Moldaviensis, videretque milites Caesaris esse imparatos, impetum in Tehiniensem (provinciam) faciens, agricolasque et pastores in campo trucidans ; statim poloni quoque, viginti quinque caeloces instruens, et milites imponentes, impetum in Albam-Nester fecerunt, inciderunt et devastaverunt.“ 2. O cronică cozacă arată anume că în capul acelei marine venite în sprijinul lui Ioan Vodă, pe cînd stetea lingă Bender, era anume cozacul Pokotilo¹⁵. Iată ce fel de încărcătură ne întîmpină adesea în prolixa narrațiune a prealăudatului Paprocki, care, pentru a merita numele de fîntînă istorică, trebuie mai-nainte distilat picătură cu picătură prin alambicul criticei.

Ceva mai jos, după ce povestise retragerea lui Ioan Vodă de la Bender la Huși, Paprocki zice deodată că, voind a merge acum întru întîmpinarea turcilor cari trecuseră Dunărea, principele lăsă la o parte asediul citadelei de la Bender. Dar el nu mai era lingă Bender, de vreme ce mai-nainte de trecerea turcilor se retrăsese deja la Huși ! Ş-apoi cum

¹⁵ Maciejowski, *Pamiętniki o dziejach Słowian* (Petersburg, 1839, in-8), t. 1, p. 295.

să fi putut el a mai asedia o citadelă orișicare, de vreme ce însuși Paprocki declară că, ajungînd la Huși, concediase toată infanteria, iar toată cavaleria o avea trimisă la trecătoarea Dunării ? Șezînd în Huși, fără infanterie și fără cavalerie, Ioan Vodă asedia Benderul : ce galimatie ! Cum oare să ne putem orienta pentre asemenea nonsensuri ? D. Laurian, comentînd acest pasagiu, crede că pe cînd Ioan Vodă se odihnea în Huși, cozacii ei singuri ar fi rămas denaintea citadelei de la Bender¹⁶. Dar o mie de oameni, militarește vorbind, nu e chip a asedia o fortăreață ! Așadară, unicul mod de a descurca adevărul este de a presupune că atunci cînd Ioan Vodă ședea în Huși, cînd infanteria moldovenească era concediată, cînd cavaleria stătea la Dunăre, susținută — precum arată cronicile cozace — de flotila lui Pokotilo ; tot atunci cozacii cei călări ai lui Swierczewski vor fi jefuit prejmetele Benderului, ceea ce Paprocki iperboliză sub pomposul nume de asediul citadelei. Așa cel puțin am priceput-o noi.

Nu mai limpede, ba poate și mai confuză e descripțiunea bătăliei de la Cahul. Ca și în privința acelei de la Jiliște, Paprocki nu specifică nici măcar numele localității, care în ambele cazuri ni-ar rămînea necunoscut, de n-am avea recurs la cîteva fericite documente și la cronica lui Urechia. Bătălia avu loc în fața Isakcii — zice Paprocki, adecă neapărat, pe țărmul oriental al lacului Cahul — deși o spune nu Paprocki, ci numai cartă geografică. Armata moldovenească, zice iarăși Paprocki, era împărțită în trei corpuri deosebite : cavalerie, infanterie și cozaci. Dar cine din ei ocupa stînga ? cine dreapta ? cine centrul ? Paprocki nu răspunde la aceste întrebări. Să vedem în ce chip s-ar putea completa o lipsă atît de esențială, și — observați bine — s-ar putea completa din însuși Paprocki. El zice că Ioan Vodă se ținea în persoană cu pedestrima, însă trecea cîteodată și la cozaci, dar din neîncredere nu se apropia deloc de cavalerie. Prin urmare, infanteria stătea în centru. Mai apoi Paprocki mai zice, că Ioan

¹⁶ *Istoria românilor* (Iași, 1853, in-8), t. 3, p. 80.

Vodă, mai-nainte de începerea bătăliei, urcase în două rînduri o înălțime de pe țărmul lacului, adecă la dreapta oștii. Prin urmare, la dreapta se afla cozacii, iar cavaleria la stînga ; căci să fi stătut cavaleria la dreapta, Ioan Vodă, neîncercîndu-se în ea, n-ar fi urcat acea înălțime. Iată în ce mod o analiză istorică e în stare de a străbate pînă în obscuritatea cea mai profundă. Să cercetăm acum cifra armatei moldovene. Paprocki zice că afară de cei 1.200 de cozaci, toată oastea lui Ioan Vodă era 30.000. Tot el lămurește că pedestrima era 20.000. Cum dară poate să zică tot el cum că cavalerie să fi fost 13.000 sub comanda părcălabului Ieremia, și mai mulți alți pe cari la finitul bătăliei îi împrăștie sosirea tătarilor ? Cum așa ? Deoarece toată oastea era 30.000 din care infanterie 20 000, apoi e matematiceste cert că cavalerie, peste tot, nu putea fi mai mult de 10.000, din cari părcălabul Ieremia, ca unul ce comanda numai prima linie, nu putea avea mai mult de 5.000. E de mirare cum nici unul din istoricii noștri n-a cores o eroare atît de pipăită. Dar lăsînd la o parte celelalte inexactități mărunte din descripțiunea bătăliei de la Cahul, și pe cari le-am îndreptat după puțință în însuși textul scrierii noastre, să mai notificăm aci numai pasagiul următor : „Auff der andern seiten wurden sie (die Walachen) auch von Tattern, und dem gantzen Tuerkischen Hauffen uberfallen, den als sie (die Tattern) merckten das inen das Geschuetz nicht schaden mochte, kamen sie alle aus dem Thal herfuer...” De unde veniră acești tătari ? întrebarea este : din față sau din dos ? Sensul literar al narațiunii lui Paprocki îndeamnă a crede că ei făceau parte din însăși armata turcă și, prin urmare, lovîră stînga moldovenilor anume din față. Cu toate astea, noi știm din Urechia că, după perderea bătăliei, Ioan Vodă se retrase la satul Roșcanii, ars cu cîteva momente mai nainte de cătră tătari. A se retrage poate cineva numai îndărăt : prin urmare, pentru ca să fi putut arde Roșcanii, tătarii trebuiau să fi sosit deja în cursul bătăliei lovînd stînga moldovenilor anume din dos...

Finim. Paprocki este un izvor neapărat pentru istoria militară a lui Ioan Vodă, încît, dacă noi nu-l reproducem aci întreg, cauza este că l-a retipărit deja, de curînd, nemţeşte şi în ambele traducţiuni latine, neobositul nostru biblioman d. Papiu. Cu toate astea, preţioasă pentru un istoric, opera lui Paprocki nu poate avea nici o valoare pentru un lector ordinar, care niciodată nu va fi în stare a descifra adevărul într-un nămol monstruos de minciuni.

VIII

IONAŞCU ZBIEREA, IOSIF VEVERIŢĂ, LUPE HURU

Grupăm în această notă la un loc cîteva detalii asupra tuturor acestor boieri legaţi cu istoria lui Ioan Vodă.

1. Urechia zice numai atîta că Ionaşcu Zbierea fu descapitat în ziua Paştilor îndată după încoronarea lui Ioan Vodă. Dar cine fu acest Ionaşcu Zbierea ? — cronicarul tace. Din documentele lui Bogdan, predecesorul lui Ioan Vodă, înregistrate în număr de trei în *Condica* nr. 1015 din Arhiva Statului, ne încredinţăm că acest personagiu ocupase cea mai înaltă demnitate militară în Moldova, ca „mare vornic al Țării-de-Jos“. Din documentele lui Ioan Vodă, din aceeaşi *Condică*, ne încredinţăm că îndată după descapitarea lui Zbierea îi succese în demnitate Dumbravă. Se naşte întrebarea : Din ce cauză să fi destituit şi suplicitat Ioan Vodă pe un aristocrat atît de puternic ? Răspuns, în parte, îl găsim la Forgacs : „Quibus omnibus patrat, Ioannes Regulus Turcarum exercitum dimisit, nobiliores autem praecipuae auctoritatis viros, praesertim Bogdano studiosos, more quodam gentis omnes trucidavit“. Aşadară Zbierea era un afidat al destronatului Bogdan, încît Ioan Vodă, fireşte, nu putea să-i lase în mînă cel mai înalt post al ţării, pentru care se cerea un om devotat noii stări de lucruri, precum era, bunăoară, Dumbravă. Dar destituţiunea nu era oare

de ajuns ? de ce mai trebuia descapitarea ? Această extremă măsură se explică prin împregiurarea invaziunii polonilor în Moldova. Cu câteva mii de oameni, Mielecki ar fi cutezat el oare a trece Nistrul, să nu mai fi avut alte speranțe ? Apoi trecînd Nistrul, de ce oare nu merse de-a dreptul asupra Sucevei, ci se pogori pe Prut în direcțiunea Țării-de-Jos, în care vornicise Zbierea ? E vederat că generalul polon, neștiind încă nimica de descapitarea acestui boier și de înlocuirea lui prin credinciosul Dumbravă, conta pe promisiuni ce i le-ar fi dat fostul mare vornic de a uni armata Țării-de-Jos cu oastea de invaziune...

2. Din documente se vede că Iosif Veveriță fusese dentru-ntîi mare boier la curtea fiilor lui Petru Rareș ; apoi se vîndu lui Alexandru Lăpușneanul, apoi se vîndu lui Despota, apoi trădă și pe acesta în favoarea lui Ștefan Tomșa. Cronica lui Urechia zice că, fugind cu Tomșa la Leopole, el ar fi fost descapitat acolo. Nu e adevărat, sau mai bine, este o greșeală făcută de copistul croniciei, care văzînd fraza : „Tomșa Vodă a trecut la Țara Leșească cu sfetnicii săi, cu Moțoc vornicul și cu Spancioc spatar și cu Veveriță postelnicul“, adause numele lui Veveriță și cu câteva rînduri mai jos cătră fraza : „I-a tăiat capul Tomșei, lui Moțoc vornicul și lui Spancioc spatarul“. În adevăr, din acte oficiale, se știe pozitiv că descapitați fură numai Tomșa, Moțoc și Spancioc¹⁷ ; iar următorul document de la regele Sigismund August, înregistrat în *Acte Castrensia Leopolsia*, Ms. în Arhivul din Mănăstirea Bernardinilor în Leopole, t. 334, p. 179—80, probează că Veveriță, scăpînd din Moldova în Polonia, rătăcea acolo în fruntea a niște hoți în curs de mai mulți ani :

„Oblata mandati occasione Valachorum actum in C. inf. L. feria tertia ante festum S. Bartholomej Apostoli proxima Anno Domini MDLXX.

Zygmunth Augusth z Boziy laski Krol Polski etc. Wszyt-kim w obecz y kazdemu z osobna thak duchownego iako y

¹⁷ Barancz, *Pamiętnik dziejow polskich* (Lwow, 1855, in-8), p. 25.

swieczkiego stanu przelozonium Wcevodom Casthellanom Stharosthom Podstarostom Burgrabiom Woytom Bormistrzom Raicom Kniaziom vatamanom y wszytkiego przelozentsva ludziem, takze tez y inem wszytkiem poddanim naszym pod panowaniem y rozkazaniem naszym bendacym wdziecznie y wiernie nam milym laske nasze Krolewska. Wdziecznie y wiernie nam mili. Oznaymuie nam Woiewoda, Woloski przez pisanie y posla swego, ze poddani iego zbiegowie z Woloch mianowicie Malczy, Weweriza y Haran, ktory ieszcze za oycza iego zdradi pod panem swym czynili, iako y terasz walesaiac sie po granicach wegierskich y naszych ziem ukrainnych zamyslaia cos przeciwko panu woiewodzie y zas nieiaki rozruch y niepokoy ziemi iego uczynia, to on wiedzac uczickl sie do nas z prozbami swemi abysmy go od takiego niebezpieczenstwa ochronili, a te zbiegi precz z ziemie naszej wypiedzili a niedopuszczali swawolenstwa y zdrady ym przywodzić przeciw panu swemu przezeconemu woewodzie woloskiemu, czo my widzac byc powinnościa nasza wedlia przemierza ktory mamy z panem woiewoda y z ziemia iego woloska, rozkazuiemy w. waszym iako poddanim naszym aby w. wasze pilna a bendliwa piecza o tech zbiegach mieli a wywydziawszy o nich z ziemie naszej wypiedzic rozkazali, y tak... iakoby pan woiewoda od nich tez ziem naszych zadnego niebezpieczenstwa y trudności niemial. A inak pod laska nasza aby niebylo. Roku panskiego... panowania naszego XXXX.“

Alungat din Polonia, Veveriță se întoarce în Moldova și scăpă de dizgrația lui Bogdan Vodă, făcându-se călugăr.

3. Epistola vizirului Mehmed-Sokolli, vorbind despre moldovenii cei fugiți peste Nistru în urma peirii lui Ioan Vodă, zice : „quam primum autem Ivanum esse captum decollatumque Polonis innotuit, mox ducentis militibus missis, socerum Ivani provissorem Choczimensensem, coniugem, thesaurum, bonaque universa, necnon coniuges septem boierorum, viginti septem curribus imponentes, in Poloniam abstulistis“. Deci, socrul lui Ioan Vodă fu părcălabul de Hotin, carele scăpă apoi în Polonia. Din documene se vede că, din cei doi păr-

călabi de Hotin la 1574, Ieremia Golia însoşise pe Ioan Vodă în război şi peri în bătălia de la Cahul încît numai cellalt părcălab, anume Lupea Huru, rămas în Hotin, putea fi socru al principelui şi a fugi peste Nistru.

IX

CRONICARUL URECHIA

Din vederea d-lui Kogălniceanu şi a tuturor cîţi au scris pînă acum mult-puţin asupra istoriei literaturii noastre, scăpă următorul pasagiu din *Cronicul Vlach-Moldo-Românesc* al lui Cantemir, t. 1, p. 103 : „Urechia au trăit şi au scris pe vremile lui Aron Vodă Tiranul, într-a căruia domnie şi sfîrşitul istoriei sale face.” Cine oare putea să ştie aceasta mai bine decît Cantemir, destul de apropiat prin timp de epoca lui însuşi Urechia, de la care nu trecuse atunci nici un secol, şi ca domn avînd la dispoziţiune manuscriptele cele mai corecte ale cronicei ?

Aşadară autorul cronicei fu anume Nistor Urechia, mare logofăt sub Aron Vodă, redevenit numai mare-vornic sub domnii succesivi din familia Movileştilor, precum vezi documentul ce l-am publicat în *Arhiva istorică a României*, t. 1, nr. 28.

E sigur însă că el nu avuse timp de a-şi redacta definitiv opera, lăsînd numai neşte extracte şi notiţe împrăştiate, pe cari un altul, mai probabil însuşi fiu-său Grigorie Urechia, le va fi redus mai în urmă într-o ordine sistematică. Dovada cea mai bună de redacţiunea cronicei deja după moartea lui Nistor, este următoarea : Sub domnia lui Ştefan cel Mare se narează invaziunea de peste Nistru a hatmanilor cozăceşti Loboda şi Nalivaico. Cozacii nu existau încă deloc pe cînd trăia Ştefan cel Mare ; dar cu toate astea, precum se ştie din Heidenstein, Bielski, Paprocki, din toţi istoricii poloni şi din toate cronicile cozace, Nalivaico şi Lobodă, doi hatmani cozăceşti, făcură în adevăr o invaziune în Moldova... în anul

1596. E vederat că redactorul cel posterior, găsiind o notiță fără dată despre acest eveniment, îl atribui pe ghicite timpului lui Ștefan cel Mare.

Cum că Nistor Urechia fusese în junie uricar la Curtea lui Ioan Vodă, am probat-o prin documentul publicat în *Arhiva istorică a României*, t. 1, nr. 164. Această împregiurare dă un preț special acelui capitol din cronică, unde se povestește domnia eroului nostru. Să observăm însă că aice, ca și în toată opera, textul nu e de mîna lui Nistor, ci completat și adăugat de către redactorul cel posterior, pe baza croniciei polone a lui Paszkowski. Deci, o adevărată valoare pot avea pentru noi numai acele pasage ce nu le găsim în Paszkowski și cari, prin urmare, sînt originale ale lui Urechia, precum anume despre insula Rodos, despre Ionașcu Zbiera, despre satul Roșcanii etc.

X

VINTILĂ VODĂ

Peste cîteva zile după peirea lui Ioan Vodă un celebru diplomat, francez de origine și petrecător în misiune politică la Viena, scria către un englez următoarea epistolă, necunoscută predecesorilor noștri și din care se vede, între altele, cît de mult se interesa atunci toată Europa de ceea ce se petrecea pe țărmii nordici ai Dunării :

„Quoniam vestri multa scribunt de tumultibus nuper excitatis in Moldavia, quorum pleraque sunt falsa, volo tibi indicare, quid de ea re hic habeamus. Credo te antea audivisse quendam Ioannem Armenium fretum auxiliis Turcicis ante biennium occupasse Moldaviam, pulso Vaivoda, qui in ea regnabat. Alexander Vaivoda Transalpinæ (quæ est altera pars Valachiae) egit Constantinopoli, ut hic Armenius Moldavia pelleretur, et frater ejus Petrus in ipsius locum sufficeretur : quod ubi audivit Armenius, Alexandrum repente invasit, ac profligavit, et Bucurestum ejus regiam occupavit, ibique Vaivodam constituit quemdam Ventilam Pe-

traschk. Verum Turcae collectis postea copiis, controversiam hanc dirimerunt, et miserum Armenium desertum a suis, Constantinopolim captivum abduxerunt, Moldaviae autem praefecerunt Alexandrum quendam, hominem plane senem, qui, ante multos annos ibi regnaverat : jamdudum autem a Turco asservabatur in turri, quae imminet faucibus Ponti Euxini, quam nominant turrin maris Nigri. Dicunt multas naves Germanicas ex ea classe, quam Hispani apud Cantabros instruunt, sive sua voluntate, sive disjectas tempestate appulisse in Angliam, ubi statim fuerunt ita infectae illo vestro aëre haeretico et Hispanis infesto, ut inde in Zelandiam ad Geusios navigaverint. Bene vale et amicos saluta. Viennae dec. die Julii 1574.“¹⁸

Acest document cuprinde dîntîi două detalii prea interesante și de tot necunoscute de aiurea : 1) că turcii ascundeau oribila peire a lui Ioan Vodă, o cursă contra cuprinsului capitulațiunii, prin care i se asigurase retragerea la Constantinopole ; 2) că Poarta otomană, pricepînd din experiență necapacitatea lui Petru cel Șchiop, cît p-aci era să trimită în Moldova alt domn, un bătrîn numit Alexandru, netrecut în cronicile țării, dar carele domnise în adevăr prin revoltă vro cîteva zile în Moldova tocmai în timpul lui Ștefan cel tînăr, părintelui lui Ioan Vodă, precum arată limpede un document de la Alexandru Lăpușneanul, din 1560, martie 21, în *Condica* nr. 1015 din Arhiva Statului, p. 122.

Dar partea fără îndoială cea mai importantă din scrisoarea lui Languet este mențiunea luării Bucureștiului și a instalării lui Vintilă Vodă pe tronul Țării Românești ; două fapte de tot omise în Paprocki, Isthuanfi, cronica turcă, Gorecki, și în toți ceilalți, dar înregistrate — lucru foarte semnificativ — în înseși analele muntene în următorul mod : „Cînd a fost al patrulea an din domnia lui Alexandru Vodă, luînd frate-său Petru domnia la Moldova, fost-a poruncit la Dumbravă vornicul și la toată boierimea Moldovei ca să vină

¹⁸ Languet, *Epistolae politicae et historicae ad Ph. Sidnaeum, equitem Anglum* (Lugd. Batavorum, 1646. in-16), p. 160—161.

înainte la Focșani. Atuncea Alexandru Vodă încă a ieșit la întâmpinarea lui Petru Vodă frăține-său de a făcut ospăț la sat la Săpăteni ; iar Dumbravă vornicul cu toată curtea Moldovei ei au venit la Petru Vodă să se închine, iar dacă s-au apropiat, ei fără veste au lovit pe Petru Vodă și pe frate-său Alexandru, gonind pe Petru Vodă pînă la Brăila, iar Alexandru Vodă a fugit la oraș la Floci ; moldovenii încă făcînd această izbîndă s-au întors la margine la Ionașcu Vodă. D-aci atunci Ionașcu Vodă a trimis pe Vintilă Vodă, cu mulți lotri, ca să fie domn în Țara Românească ; și a intrat (Ionașcu Vodă) în cetatea din București, șezînd acolo 4 zile. Alexandru Vodă încă a trimis pe o seamă de boieri ai lui cu oaste, anume Dragomir vornicul și Mitrea comisul și Bratul paharnicul și Ion paharnicul, de au lovit pe Vintilă Vodă și pe acei lotri fără de veste, și atuncea au perit Vintilă Vodă și acei lotri toți ; și iar a venit Alexandru Vodă în scaun în București și a adus în țară un bir ce i-au zis oaie seacă...“ (Vezi *Magaz. istoric*, t. 4, p. 275).

Epistola lui Languet completează această narațiune într-un punct esențial : ea arată, și o arată numai ea singură, că Vintilă Vodă fu fiul lui Petrașcu cel Bun și, prin urmare, frate cu Petru Cercel și cu Mihai cel Viteaz.

XI

O ISTORIE NECUNOSCUȚĂ A LUI IOAN VODĂ

Istoricul polon Starowolski, în *Sarmatiae Bellatores*, § LXXI, zice : „....Magnanimo Ivoniae, Valachiae Palatino, cuius res gestas, in vita Sigismundi primi, libro quarto, sufficienter descripsimus.“ Așadară, el scrisese o biografie a lui Ioan Vodă, pe care o alătură, ca appendice, la opul său despre regele Sigismund I. În adevăr, există de nume o scriere a lui Starowolski, intitulată : *De Rebus Sigismundi Primi Poloniarum Regis Invictissimi virtute et auspicio, gestis, libri quatuor*, publicată la Cracovia în 1616 in-4 ; așa o citează Wiszniewski, t. 8, p. 152 ; dar însăși cartea e atît de rară,

încît eu unul n-am putut-o găsi nici într-una din bibliotecele cele mari din Polonia. Nouă ni se pare că Fredro se bazează anume pe Starowolski în acele pasaje, în cari difereste de modul de expozițiune a lui Paprocki.

XII

STRĂMUTAREA CAPITALEI DIN SUCEAVA LA IAȘI

Heidenstein și Strykowski afirmă cum că tronul fu strămutat din Suceava la Iași de cătră Alexandru Lăpușneanul în 1564, pentru că vechea capitală aducea aminte sumbrului principe uzurpațiunea lui Despota. Heidenstein și Strykowski fură rău informați. Aproape toate crisoavele Lăpușneanului, după 1564 și pînă la 1568, anul morții sale, sînt datate din Suceava. Cum că însuși Ioan Vodă găsi capitala acolo, o mărturisesc lămurit Isthuanfi și Forgacs. Dar lăsînd la o parte toate celelalte, două documente păstrate în original în Arhiva Statului ne permit a defini chiar luna strămutării capitalei din Suceava la Iași. Iată-le :

1. „Ioan voevoda etc. oze dadoch i vratich gospodstvo mi sviatomu nashemu monastiru taslovskomu selo svoe na imia Tatesczii na Solonom Taslovia, czto toe selo pravoe kuplenie bilo Petru voevodi i danie viszereczenoe molbi i nepravedno poruszeno bilo nekako, a gospodstvo mi izobriasztu-mi po istinie, paky pomilovach sviatago chrama v udrezenie vieczno, kako da est s vsem dochodom reporuszeno etc. pis u Soczavi vlato 7080 avg. † Gospodin recze. † Berhiacz lo-gofet uczil. *Iscălitura uricarului* :) † Urekia.“

2. „Ioan voevoda etc. dali esmi semu Tziganinu na imia Nicola tretaa czast selo ot Bolotesczi, i brod za mlin u Putna, czto on sobi kupil za 120 zlat tatarskich escze pri dni Alexandra voevodi ot Toma i sestra ego Stana i nepot ich Dumitru, koli zaplatil Toma sebie glav, i da est emu i s vsem dochodom, in da sia ne umiszaet pred sim listom nashim, pis u Ias v liato 7081 ok 5. † Sam gospodin. † Golia velikii log. uczil. † Popa pis.“

Se știe, că anul, numărat de la zidirea lumii, se începea de la septembrie. Din cele două documente de mai sus vedem capitala încă în Suceava în luna lui august, anul 7080, și deja strămutată la Iași în octobree anul 7081 : prin urmare, translațiunea se operă în luna lui septembrie, pentru a inaugura începutul anului în nouă reședință. În septembrie 1572 Iașul devenise capitala Moldovei.

POST-SCRIPTUM

LA A 2-a EDITIONE

În *Istoria românilor*, t. 3, p. 122-123, d. Alexandru Xenopol zice că a utilizat pe al meu *Ioan Vodă cel Cumplit*, culegînd din el „grăunții de aur ce trebuie să-i speli îndelung din năsipul rîurilor.“.

Am cuvintele mele pentru a nu primi o asemenea „spălătoreasă“, căci găsesc pe socoteala-i următoarele :

La 1885 d. Xenopol prezintă la premiu cartea sa *Teoria lui Rösler*, Academia Română mă însărcinase pe mine cu examinarea acelei lucrări, despre care eu m-am și rostit atunci în următorul mod :

„*Teoria lui Rösler* este o negațiune pînă la probă contrarie. «Dacă nu-mi demonstrați continuitatea elementului românesc în Dacia lui Traian — zice Rösler — eu neg această continuitate.»

Bună sau rea, negațiunea se susține pe cît timp nu vine cineva s-o dărîme printr-o sistemă de dovezi. Această sistemă trebuie să cuprindă cel puțin una din două :

1. sau noi fîntîne istorice, descoperite în urma lui Rösler ;

2. sau studiul comparativ al limbei române, în care se cuprinde întreaga neînteruptă istorie a na-

ționalității noastre, începînd de la colonizare și pînă astăzi.

Ei bine, pe de o parte d. Xenopol n-a descoperit contra lui Rösler nici o nouă fîntînă istorică, ci numai sucește pe cele de mult cunoscute, ba încă mai adesea le întrebuintează după citațiunile altora, fără a le fi supus unei proprii critice directe ; pe de altă parte domnia-sa nu e nici o fărîmă de lingvist, și chiar fuge de lingvistică, iar cînd cutează a se apropia de ea — comite erori nemaipomenite.

Iată de ce, rezumîndu-mă în două cuvinte, cartea d-lui Xenopol are puțină valoare științifică ; iar dacă o vom privi numai ca operă literară — e scrisă așa și așa“ (Vezi *Analele Academiei Române*, seria II, tom. 7, secțiunea I, pag. 182).

Peste cîțiva ani, la 1893, d-l Xenopol concurează din nou, ba încă de astă dată la premiul cel mai mare, prezintînd Academiei o *Istorie a românilor* în șase tomuri. Raportor nu eram eu, ci d. Vincențiu Babeș, care — competente cum este în materia istorică și literară — propunea cu căldură încununarea celor șase tacîmuri de păpară tachigrafică. Luînd parte la dezbaterea raportului d-lui Babeș, eu am ținut atunci o lungă cuvîntare, din care *Analele Academiei* (Seria II, tom. 15, p. 249,250) au publicat un fel de scurt rezumat, și în care am arătat că :

1. „Cartea d-lui Xenopol este de o extremă superficialitate“ ;
2. „Îi lipsește fondul, cunoștința izvoarelor și critica“ ;
3. „Însuși stilul e foarte negles, chiar agramat.“

Față cu aprobarea d-lui Vincențiu Babeș și cu dezaprobarea mea, a urmat o cădere la 1893 ca și la 1885.

De aici rezultă că pentru *Ioan Vodă cel Cumplit* se cere o spălătoreasă ceva mai vrednică decît d. Xenopol.

POSTFAȚĂ

Cu prilejul împlinirii unui sfert de veac de la moartea lui Hasdeu, în 1932, când evoca „spectrul interior” al eruditului, Pompiliu Constantinescu își îndrepta neșovăitor elogiul spre ceea ce aprecia a fi „dimensional” în structura spirituală a învățatului cu instinct de „creator pe porții monumentale”, exprimîndu-și totodată „nedumerirea acută” — surprinzătoare la un cititor de finețea sa — în fața literatului. Prin ce anume justificabilă o atare decizie, chiar dacă nu singulară, nicicînd cu asemănătoare fermitate exprimată, aflăm de îndată ce, urmărindu-i opera în efectele literare, criticul decretează că ea „se pietrifică” odată cu moartea maestrului. Comparat întîi de toate cu Maiorescu, în general cu scriitorii junimiști ai epocii, Hasdeu îi apare, așa cum ne asigură, „de o inegalitate zdrobitoare”: poet liric, „versificator de abstracții filosofice sau de interminabile pamflete sociale, democrate, desigur, pline de sinceră indignare, dar tot atît lipsite de relief”, nuvelist „citibil” încă, deși „în stil convențional și cu perimate condimente licențioase” (*Micuța*), romancier „fără imaginație și intuiție a realității sau a cuvîntului just” (*Ursita*), dramaturg cu o „retorică ternă, prozaică” și numeroase „stîngăcii și nodozități formale”. Era de așteptat, așadar, ca și mai puțin operă de artă să fie socotită monografia *Ioan-Vodă*

cel *Cumplit*, unde „dispoziția de roman senzațional a capitolului, bombasticismul expresiei, vehemența exagerată a contrastelor, de entuziasm și de indignare, acumularea repetițiilor retorice și tonul de insuportabil convențional alcătuiesc mai curînd un model de cum nu trebuie să se scrie o biografie istorică“.

Dacă, pentru a se manifesta plenar, sensibilitatea romantică a lui Hasdeu a avut nevoie — se precizează — de „un laborator de fișe“, de „praful secular și sacru al arhivelor“, ca și de „ariditatea dicționarelor“, ea s-a stins — conchide implacabil Pompiliu Constantinescu — în contactul cu „plasma mobilă a vieții“. Aceasta întrucît, dincolo de mulțimea datelor istorice și geografice, de „negura“ deasă a materialelor folclorice și de „mormanul“ faptelor, adică în domeniul liber al fanteziei, creatorul este infinit mai puțin sigur pe sine, trădîndu-și la tot pasul „timorarea“ ce demonstrează cum „categoria lui spirituală este de un tragic pitoresc“¹.

Ulterior, în 1937, la publicarea *Începuturilor literare ale lui B.P. Hasdeu* de către E. Dvoicenco și, tot atunci, a ediției critice în două tomuri a *Scrierilor literare, morale și politice*, alcătuită de Mircea Eliade, Pompiliu Constantinescu își nuanțează observațiile, bineînțeles fără să renunțe la radicalismul opiniei. Sesizează în scrierile de tinerețe elaborate în limba rusă, deopotrivă în secvențele jurnalului intim, prefigurări certe ale personalității în devenire a scriitorului și, aproape paradoxal, ceea ce întrezărește „abrupt, risipit și incomplet“ în spiritul matur al lui Hasdeu i se pare aici de o „rară organicitate“. Relevă astfel „predispoziția reflexivă“ a lirismului unui poet a cărui inspirație istorică e unitară în fragmentul de roman *Arbore*, corespunzător viitoarelor *Ursita* și *Ioan-Vodă cel Cumplit*. „Romantic exaltat“, Hasdeu e surprins — nu fără oarecare îndreptățire — „simulînd poezia prin retorică“ sau practicînd „un retorism pamfletar și satiric“ pînă și în monografia amintită, unde „trece de la tonul panegiric

¹ *Spectrul interior al lui Hasdeu*, în *Scrieri*, vol. 3, Editura pentru literatură, 1969, p. 118—119.

la revoltă cu toată ușurința simetrică a contrastelor de stil retoric”¹.

Față de asemenea remarci, atent supravegheate în expresia lor critică, reproșurile ce întâmpinau scrierea în momentul apariției, și nu mult după aceea, ni se înfățișează astăzi — tocmăi pentru că insuficient argumentate, iar alteori prin uitarea datoriilor urbanității — cu atât mai deplasate. Patosul articolului semnat cu pseudonim de P.P. Carp în *Cugetarea* (octombrie 1865) — nu cu totul imprevizibil, știută fiindu-ne dintr-o pagină lovinesciană² „antipatia lui integrală, intran-sigentă, fără distincțiuni”, nutrită pentru Hasdeu — va fi întrecut doar de epitele excesive cu care Miron Pompiliu gratifica lucrarea în 1894, când apărea cea de-a doua ei ediție.

Deși în cu totul altă manieră formulate, reticențele lui Iorga nu sînt nici ele mai puțin serioase și, prin urmare, de neluat în considerare. Dacă zugrăvirea vieții lui Ioan-Vodă ca prigonitor al clerului înalt și al boierilor, ca iubitor al țărănimii, era menită să sprijine politica lui Cuza față de episcopi și proprietari, în schimb tonul scrierii era „foarte exagerat și fantasiei i se lasă la fiecare pas frîul liber. Tonul liric, pasagiile extatice, răul gust declamator fac o rea impresie și strică efectul pe care l-ar produce partea sănătoasă din carte și scăpărările dese ale unui spirit viu”³.

Subliniind filiația cu Bălcescu — recunoscută de autorul însuși — interpretată în sensul „cultului marilor genii”, G. Călinescu vede totuși în concepția istorică a lui Hasdeu, expusă în prefață, „una dintre cele mai cuminiți”. Altfel, documentația primește calificativul de „extraordinară, culeasă din toate literaturile și mai ales din cele slave”, talentul constructiv e „învederat”, dar „interpretarea faptelor abuzivă și analiza lor dusă la subtilități nebune”. Adăugînd la toate acestea „încheierile delirante”, „adjectivele sforăitoare”, „stilul romantic țipător”, „deducțiile vădit silite”, iar alteori

¹ *Ibidem*, p. 134.

² Vezi E. Lovinescu: *P. P. Carp, critic literar și literat*, 1942, colecția „Biblioteca pentru toți”, p. 10.

³ *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, vol. III, Valenii de Munte, 1909, p. 317.

„niște simple prăpăstii“, ne putem face o idee oricît de sumară în legătură cu aprecierile de care se învrednicește monografia în paginile celebrei *Istории a literaturii*¹ din 1941.

Pentru Tudor Vianu în schimb, prestigiul incontestabil al erudiției nu diminuează contribuția învățatului scriitor la dezvoltarea artistică a literaturii, deoarece Hasdeu — afirmă esteticianul — este „cel dintîi în care conștiința artistului n-a încetat niciodată a sprijini pe aceea a savantului“. Principiul artei reconstrucției istorice, rezumat astfel în preambulul primei ediții a lui *Ioan-Vodă cel Cumplit*: „*Istoricul este un uvrer și un artist totodată*“, ilustrează rolul deținut de compunerea ordonatoare în „întreguri care să aibă o perspectivă și un colorit“ specifice. Dacă perioadele ample, cadențele fastuos-oratorice ale lui Bălcescu sînt de negăsit aici, pagina fiind dominată de alt ritm, ceea ce impresionează în scrierea acestui „împenitent stilist romantic“ sînt „exclamația melodramatică“, „reflecția generală și patetică“, „antitezele fulgerătoare“² — fiecare în parte și toate la un loc manifestări firești ale unui temperament exploziv.

Amplul studiu introductiv semnat de I.C. Chițimia în deschiderea ediției din 1942 a monografiei, apărută la Scrisul românesc din Craiova, beneficiază de un vast material bibliografic, de maxim interes mai cu seamă pentru sursele poloneze consultate, parcurse meticulos, pînă la ultima notiță, capabile să ofere o imagine atotcuprinzătoare a vieții „în succesiunea perioadelor ei sufletești“, cu îndepărtate incursiuni genealogice, și a formației intelectuale a scriitorului, cu un impecabil repertoriu al izvoarelor poloneze utilizate în compunerea lui *Ioan-Vodă cel Cumplit*. Deși analizei propriuzise a realizării literare a operei îi sînt rezervate numai 7 din cele 139 de pagini ale introducerii, în spațiul lor sînt subliniate cu justețe cîteva din acele trăsături — dramatismul, în-

¹ *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, Fundația regală pentru literatură și artă, 1941, p. 327.

² B. P. Hasdeu, în *Arta prozatorilor români*, București, Editura Contemporană, 1941, p. 140—141.

volburarea cromatică, ritmul năvalnic — convingătoare pentru demonstrația intenționată de autor¹.

Preocuparea „de ordin afectiv” întâi de toate, manifestată încă din anii adolescenței pentru personalitatea lui Ioan-Vodă, se va materializa mai târziu într-o carte, numită de Mihai Drăgan în monografia sa din 1972 „impresionantă prin arhitectura construcției, îngemănarea opticii vizionarului democrat cu aceea a oratorului patetic de factură patruzeciopistă”. Portretele vădind „o mare putere de concretizare”, „stilul sacadat”, „imaginația evocatorului aprins, spontan”, „lirismul ce nu și-a pierdut nimic din prospețime” îl determină să creadă că opera „poate fi revendicată cu egală îndreptățire și de istorici și de literați”².

În măsura în care e un răspuns, concluzia criticului reactualizează o dilemă prezentă, chiar dacă nu de fiecare dată explicit, în toate studiile dedicate operei lui Hasdeu : căruia domeniu anexăm scrierea despre Ioan-Vodă cel Cumplit ? N-ar fi cu desăvârșire exclus ca trecerea timpului și modificarea unghiului lecturii cititorului actual să determine o mai decisă situare a ei, desigur, în zonele artisticului. A bănuii posibilă o astfel de mutație presupune a încerca să-i găsim temeiurile, nu altundeva, firește, decît în textul lui Hasdeu.

Amănuntul de care fără îndoială s-a ținut seama, dar în prea mică măsură, în controversata discuție despre valoarea monografiei din 1865 este unul mărturisit, cu explicabilă nostalgie, de Hasdeu însuși în prefața ediției a doua din septembrie 1893 : „Sînt acum aproape 30 de ani, în 1864, în casele lui Mircousch din piața Teatrului am scris pe *Ioan-Vodă cel Cumplit*.

Eram tînăr și scriam așa cum nu mai sînt în stare de a scrie astăzi : dar tocmai de aceea reproducînd lucrarea mea de atunci o las cum a fost, fără a cuteza să-i îmbătrînesc tinerețea... Fără a adăoga, fără a scurta, fără a schimba textul, mi-am permis totuși a șterge pe tăcute cîteva mici scăpări

¹ *Studiu introductiv la Ioan-Vodă cel Cumplit (1572—1574)*, Editura Scrisul românesc, Craiova, 1942, p. CXXX—CXXXVI.

² B. P. Hasdeu, Editura Junimea, Iași, 1972, p. 175—181.

cari nu ating întru nimic nici caracterul organic peste tot, nici diapasonul de expresiune în parte“ (s.n.).

Recunoaștere a insuficiențelor scrierii, remediabile cu prilejul republicării ? Cu siguranță că da, însă nu în primul rând asupra lor e cazul să stăruim. Invocînd *tinerețea autorului* ca pe unul din argumentele esențiale în analiza monografiei *Ioan-Vodă cel Cumplit*, nu ne gîndim acum — deși n-o exclu-dem — nici la înariparea stilistică, pentru Hasdeu chiar de neregăsit ulterior la cumpăna maturității și care, transformată în viciu formal, i-a fost imputată nu o dată de critică. Avem în vedere întîi de toate *seducția unei personalități fascinante*, trăită totalitar — privilegiu, de prisos să mai adăugăm, al tinereții numai. Pentru a ne convinge, fără să apelăm la exemplul unei alte individualități tot atît de captivante, ar fi de-ajuns să urmărim, prin contrast, manifestarea față de Ioan-Vodă a lui Grigore Ureche, cronicarul „vechi și bătrîn“, polemic invocat de Hasdeu. Relatarea sa, ne amintim, era făcută — semnificativ — din perspectiva aceluia teribil sfîrșit, enunțat sec în titlul primului paragraf pe care i-l dedică : *De domniia lui Ion-vodă, ce-i zic Armeanul, carile mai apoi turcii l-au rupt cu doao cămile, 7078*. „Vărsările de sînge“, „tăierile și caznele“ cu care își inaugurează domnia în martie 1572, cînd „au căzut în țară cu oastea“, sînt puse, toate, sub zodia unor și mai sumbre prevestiri decît cele ale cometelor sau stelelor cu coadă ivite adesea în văzduhul medieval. Pînă la moartea, mereu anticipată prin sublinieri de felul „cum va veni la cea de apoi“, indiciu neîndoielnic al necruțătoarei pedepse divine pentru „acele belituri și morți groaznice fără dumnezeire“ — mocnește, posacă, un fel de spaimă bigotă în fața „călcăturilor de lege“ ale bărbatului insurat în postul cel mare.

Dar ceea ce pricinuiește cu adevărat teroarea marelui boier, înfricoșat de gesturile coercitive ale domnitorului, este faptul că ele vizează „*agonisita tuturor*“. Ambiguitatea pluralului se risipește din momentul cînd aflăm împotriva cui se exercită tirania lui Ioan-Vodă : „Băgat-au în foc de viu pre vlădica Gheorghie de au arsu, dîndu-i vină de sodomie, auzind că are *strînsură de aruție*. Mitropolitul Theofan n-ar fi ieșit

întreg de dînsul, de nu ar fi fugit prin munți de groaza lui. Temnițele pline de călugări. Și îngropă de vii pre Veveriță și pre popa Cozma și pre Molodeșu călugărul, iar din boieri și din cei mai de cinste sabiia lui nu mai știia și cu toate feliturile de morți îi omorîia“¹ (s.n.).

La fel de inacceptabilă pentru cronicarul feudal este convingerea voievodului că „niminea n-au fost mai destoinic decît dînsul“. Poate de aceea, reconstituind cu sînge rece moartea lui cumplită din tabăra turcească, autorul preia din zvon public — crezînd-o umilitoare pentru mîndria domnitorului — o replică altminteri greu imaginabilă.

Că semeția lui Ioan-Vodă vine și din conștiința mării sale libertăți interioare n-o puteam afla bineînțeles din textul lui Ureche. Acolo domnitorul era văzut, cum ne încredințează citatul de mai sus, sub specia unei permanente amenințări a existențelor bazate pe *a avea*. În zilele cît au șezut în scaunul țării, în pericol s-au aflat „agonisita“, „strînsura“, „avuția“, și numai prin ele, sau datorită lor, viața oamenilor.

Din cu totul alt punct de vedere considerat, la Hasdeu Ioan-Vodă este *înruparea libertății de a fi*. Nu putem numi deloc întîmplător faptul că anume o scriere de tinerețe a autorului restituie conturul acestei personalități impetuoase, încrezătoare în șansele afirmării sale, altfel spus, imaginea exemplară a unei vieți orgolios întemeiate pe *a fi*, într-o neconținută, spectaculoasă și strălucită realizare de sine, chiar dacă în cele din urmă încheiată tragic.

În acord cu dimensiunile în care-și proiectează eroul, Hasdeu concepe un cadru de timp și de loc pe măsură. Nu înseamnă totuși că va începe — ne avertizează ironic în primele cuvinte ale cărții — precum Guizot, în studiul său asupra lui Shakespeare, „prin o lungă digresiune despre Adam și Eva“. Mult mai discret, se mărginește a arunca „o repede cătătură numai asupra Europei și numai în momentul precis“, adică în zecimea a șaptea a secolului al XVI-lea. Deschiderea

¹ Grigore Ureche : *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1958, p. 197.

astfel realizată amintește procedeul din *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul*, care debutează și ea cu o „ochire“ asupra evenimentelor petrecute în „megieșie“. E sigur că sugestiilor basoreliefului, reținute din lectura lui Bălcescu — modelul declarat al autorului — le datorează relatarea sa atât profunzimea cât și expresivitatea. Cum anume, mai exact, înțelege Hasdeu să creeze impresia de adâncime ne-o spune în prefața primei ediții a monografiei : „*Perspectiva* se cuprinde întru a dispune toate părțile întregului așa, încît să nu vă întîmpine lacune esențiale alătura cu detalii superflue ; nimic să nu fie de prisos, nimic să nu fie descusut ; *cele importante să reiasă în relief pe prim plan, cele secundare să se umbrească pe planul al doilea, cele accese abia să mi-jească mai încolo*“. (s.n.).

Ce înseamnă, dimpotrivă, perspectivă deficientă, adică dispunerea tuturor faptelor, indiferent de însemnătate, în același plan al semnificațiilor, putem vedea la Ureche, situat aproape fără excepție la aceeași distanță de oricare din evenimentele înfățișate. Nu ne va mira, astfel, să observăm că, spre exemplu, boala de ochi a lui Bogdan-vodă, trădarea vornicilor Murgul, Bilăi, a hatmanului Stavilă, temători de „mreața vrăjmașului“, fugiți la turci, inspectarea, din piscul dealului, a oștilor risipite prin văi, ploaia care moaie praful de pușcă și zădărnicește izbînda moldovenilor, musturarea minioasă și-apoi „fărimarea“ lui Ioan-vodă, în sfîrșit, prada pustiitoare a tătarilor după moartea acestuia dobîndesc, fiecare, importanță egală în relatarea cronicarului.

A acorda regim diferențiat dovezilor numeroase antrenate în discuție era cu atât mai necesar la Hasdeu, unde *documentația* — prima remarcată de criticii autorului, care mărturisea cu liniște la un moment dat : „*Am văzut cu ochii noștri cel puțin vreo zece mii de documente originale ; vorbim numai despre cîte am putut vedea*“ (s.n.) — este cu adevărat impresionantă, spre a nu mai presupune și că descumpanitoare pentru cititorul dintr-un veac zgomotos și prea grăbit ca al nostru.

Decis să nu se bazeze decît „numai pe izvoare“, adică pe mărturii contemporane, adesea oculare, limpezite prin con-

fruntări și dezbateri minuțioase, duse „pînă la ultima probabilitate“, Hasdeu nu oferă nici o aserțiune nejustificată în josul paginii de note, nu o dată amplificate în veritabile „dezvoltări analitice“. A scrie *Ioan-Vodă cel Cumplit* a însemnat în felul acesta a tria și ierarhiza un material imens, a reține sau dimpotrivă a renunța, a face, cu alte cuvinte, *lectură critică de izvoare*. Mărturiile sînt căutate pretutindeni : la Arhivele statului ca și între documentele mănăstirii Golia, în actele diplomatice ale ambasadei franceze la Constantinopol, în enciclopedii metodice de artă militară, ca și în scrisori și cronici, la Seneca și Bălcescu, la Paul de Alep și Mitropolitul Varlaam, la Charrière, Macchiavelli, Sarnicki, Neagoe Basarab ori Cantemir, în condici, manuscrise și letopisețe, în biblioteci străine, unde „în curs de mai mulți ani a strîns cu sudoarea feței grămezi de material în legătură directă și indirectă cu obiectul acestei cărțițele“.

„Nevoia aerului sacru al arhivelor“ — au exclamat, nu scuțiți de-o intenție malițioasă, criticii, fără a încerca să facă dreptate pînă la capăt unui autor dispus să-și recunoască, așa cum o face, și trebuința, nu mai puțin acută, „*de cer*“. Rezultatul este acea respirație largă, liberă — la lectură, senzație datorată și efectelor basoreliefului — într-un cîmp vast al ipotezelor menite să reconstituie pe fundalul neguros al amurgului de veac „figura cea curat românească a eroului“, șovăitoare în depărtarea tabloului, dar tot mai deslușită pe măsură ce se apropie de țință.

Dacă, în afara oricărui dubiu, zăbava în liniștea încremenită a bibliotecilor provoacă scriitorului voluptăți de erudit hotărît să „desmormînteze adevărul“, împotriva tuturor „alucinațiunilor“, nu trebuie să credem, conformîndu-ne astfel unei prejudecăți curente, și că pulberea seculară a documentelor răscolite i-ar încetoșa privirile ; ori că pasiunea investigației savante, ambiționînd epuizarea surselor pînă la aparent insignifianta notiță marginală, ar face imposibilă vibrația în fața manifestărilor nemijlocite ale vieții. Traiectul între acestea din urmă și documente este străbătut în ambele sensuri și, cu toate că în sistemul de referință al autorului în-

fiietatea e deţinută de argumentele livreşti, pulsaţia trăirii nu e prin nimic anulată. Despre boierii ucişi de Ioan-Vodă în ziua de Paşti şi plînşi de Ureche, Hasdeu scrie în replică : „Alţi boieri urmară unul după altul, deşi nu toţi avuseră plăcerea de a muri înfruptaţi de ouă roşie“. Alteori, o faptă a domnitorului — pilda nemaiauzită pînă atunci a arderii de viu a unui episcop — îl trimite cu gîndul la textul legiurii din *Codicele Teodosian* : „Sodomitul să piară prin flăcări în prezenţa poporului“, la care adaugă insinuant : „Ioan-Vodă ţinea prea mult pesemne la litera dreptului roman !“ Urma-rea, căutată pe firul istoriei, este că în nici o mănăstire din Moldova nu i s-a întîmplat să găsească portretul lui Ioan-Vodă sau numele lui înscris în vreun pomelnic ; o sută de ani mai încoace, un mitropolit îl şterse chiar din catalogul domnilor ţării, scris în versuri. Răzbunarea fariseilor cu sumbră memorie atrage, în concluzie, sarcasmul scriitorului : „Apoi dă ! Ura sa pentru boieri şi călugări, despreţul său pentru aristocraţia de tot felul, Ioan-Vodă, în unele cazuri, ştia să le manifeste şi fără ajutorul gelaţilor“.

O lectură paralelă ar putea demonstra cum antecesorul îndepărtat al autorului, cronicarul, imobil în jeţul său, nu se investeşte cu nimic mai mult în scena morţii eroului decît în aceea a înscăunării sale ori a cutărei bătălii pierdute sau cîştigate. Participarea lui Hasdeu, dimpotrivă, chiar dacă manifestată într-o gesticulaţie romantică nu îndeajuns supra-vegheată, ori în imprevizibile salturi de umoare, dă totdeauna preţ diferit faptelor. „Miopia“ pricinuită de cercetarea stăruitoare a hrisoavelor este exclusă, căci, nu rareori, îl surprindem pe scriitor ridicîndu-şi ochii din manuscrise pentru cîte o actualizare neaşteptată, introdusă prin cuvintele lui Shakespeare din *Henrik al IV-lea* : „Evenimentele se repetă“. Similitudinea situaţiilor desfiinţează distanţele temporale, astfel că, între un citat din Grigore Ureche şi altul reprodus după Thierry, rămîne loc numai pentru mîhnirea cauzată de soarta grea a ţării : „Ţi se pare că auzi răsunsetul cîntecelor ţărăneşti din întunericul feudal al evului meziu : Stăpînii ne fac numai răutăţi ; ei nu ne dau nici cuvînt, nici dreptate ; ei

au toate, iau toate, mănincă toate, lăsîndu-ne a trăi în sărăcie și în durere...”

Altă dată, substituindu-se privirii personajului său, Hasdeu are viziunea tulburătoare a unei națiuni mari zbuciumîndu-se sub apăsarea unei clase mici, pentru ca apoi — hiperbolizînd livresc — să conchidă : „Era statua lui Laocoon, dar o statuie vie și de proporțiuni imense !” Cu prilejul imediat următor, relatarea contemporană a lui Gorecki (1578) îl familiarizează cu glasul domnitorului, rostindu-se fulminant în obșteasca adunare a țării. Cuvîntarea celebră — lecție de vibrant patriotism — nu e însă transcrisă pur și simplu după izvorul polonez consultat ; pentru a-i urmări efectele în rîndul numeroșilor auditori, scriitorul trebuie, la rîndu-i, s-o asculte dimpreună cu aceștia. În final, cînd, tot atît de pătruns ca și ei, simte nevoia să se intereseze mai îndeaproape de cei cărora li se adresase „electrică voce a principelui“, află din mărturia unui alt călător polonez în trecere pe-atunci prin Moldova (Strykowski, 1582) că e vorba de strănepoții lui Ștefan cel Mare, oameni „deprinși a celebra în toate zilele, cu sonul alăutei, suvenirul strălucitelor victorii de la Racova, de la Cozmin, de la Baia...”

Faptul că în expunere sînt mereu invocate astfel de probe aparținînd infrastructurii documentare a scrierii i-a determinat pe cercetători să vorbească de stînjeneala resimțită de autor în domeniul liber al creației propriu-zise. Învinuirea de lipsă a imaginației, exprimată nu de puține ori, ar putea fi interpretată și ca reflex al unei așteptări contrariate. Aceasta deoarece ori de cîte ori au fost întîmpinați în paginile monografiei lui Hasdeu de dovezi indubitabile că ea nu este operă de ficțiune — așa cum presupuseseră — criticii s-au grăbit să decreteze și că, implicit, autorul n-are fantezie. Nedreptatea astfel săvîrșită e evidentă, și nu numai repetînd că intenția scriitorului, enunțată încă din prefață, vizează o restituție verificabilă în toate articulațiile sale prin argumentele izvoarelor contemporane. Eventuale sugestii în acest sens ar fi de reținut și din textul lucrării, unde grăitor ni se pare a fi mai cu seamă episodul *jafului Brăilei*, citadela numită cu

o sută de ani mai înainte de un istoric bizantin , cea mai celebră piață în toate țările române“, vizitată în tot cursul evului mediu „pînă și de vase spaniole venite din depărtatele țarmuri ale Barcelonei“. Soluția pentru care optează aici scriitorul este *evocarea indirectă* a evenimentului printr-un altul asemănător. Așadar, în loc să imagineze scena, Hasdeu citează o mărturie documentară, tocmai pentru că i se pare de același caracter, extrasă din lectura unui istoric italian din vremea respectivă. Parcurgînd tabloul jafului Romei, cititorului nu i se cere în cele din urmă decît efortul unei minime substituirii a elementelor, în scopul obținerii imaginii similare a Brăilei asaltată de năvala devastatoare a armatei lui Ioan-Vodă. Prin comparație, proporțiile evenimentului sînt mai pregnant sugerate de autorul care, procedînd astfel, dorește și să scuze „barbaria“ domnitorului, găsindu-i un echivalent cu nimic mai prejos. Sau, așa cum ține să ne prevină, generalizînd totodată, „pentru a judeca gradul civilizațiunii unui popor, nu trebuie să ne bazăm pe propriile noastre idei moderne, ci să-l confruntăm, fără prevențiune, cu toate celelalte popoare din aceeași epocă“. Elocventă pentru ceea ce reprezintă în vederile lui Hasdeu prestigiul dovezii contemporane, sublinierea ne-ar putea scuti să-i mai reproșăm scriitorului absența abilității imaginative. Căci imediat după această precizare, strămutarea teatrului luptei într-o altă parte a Moldovei îi dă ocazie să-și ia revanșa asupra istoricului subjugat de memoria izvoarelor. Părăsind cabinetul înțesat de manuscrise și hărți militare, autorul se dovedește în stare și de „trăsături repezi de pictor, de uimitoare imagini“, surprinse cu acel „mare simț al tristeții și aridității scitice“, remarcat de G. Călinescu¹. Monotonia deșerturilor nisipoase presărate cu păducei și măcieși. cu ierburi sălbatice și buruiene între care se ivește din loc în loc „*fantasticul scaiete*, al cărui cap, rotund ca o minge, spinos ca un ariciu și ușure ca puful se deslipește toamna de putrezitul său trunchi și apoi, gonit de cea mai slabă suflare a vîntului, rotește mereu de-a lungul pustiului“ sugera lui Mihai Drăgan „priveliștea stepei necuprinse peste care adie ceva din suflarea rece a

¹ *Op cit.*, p. 327.

Tristelor lui Ovidiu".¹ După cum, pentru noi, percepția acută a acelei teribile sicutăți, evocatoare a căldurii ucigătoare din regiunile africane, amintește de viziunile dobrogene de mai târziu din *Jurnalul* lui Gala Galaction.

Nu atât succesiune de scene, monografia *Ioan-Vodă cel Cumplit* este mai curînd neînteruptă dezlegare de probleme, unele politice, „dintre cele mai vitale“, altele de ordin militar, strategic și tactic, susținute de permanente actualizări. Dacă rezultatul dobîndit finalmente nu întrunește de fiecare dată atributele ficțiunii, nu decurge cu necesitate că scriitorul n-ar avea imaginație. În marginea documentelor, fantezia lui Hasdeu inventează posibile prelungiri ale dezbaterei, manifestîndu-se în multiplicarea punctelor de vedere, a ipotezelor și criteriilor de apreciere. *Imaginația*, dacă o putem numi astfel, *interogativă* a acestui autor ce nu conținește să pună întrebări textelor, iscodind permanent actele ce-i stau în față, dar și pe sine, deopotrivă pe cititor, este creatoarea unui *spectacol al inteligenței scăpărătoare*, eclatant tocmai datorită surprizei asociațiilor. În prezența unui „morman“ de fapte, inegale ca importanță, ea se verifică totodată și în modul selectării și dispunerii lor în pagină. Astfel, *lupta de la Jiliște* — moment de referință în campaniile militare ale lui Ioan-Vodă — este prezentată printr-o alăturare de asemenea detalii semnificative : în așteptarea bătăliei, domnul muntenesc bea vin de Drăgășani în sănătatea fratelui său, turcii, în schimb, beau hașîș ; tabăra era fără șanțuri ; caii pășteau în voie pe cîmp ; inamicii dormeau visînd victoria ; asaltul neprevăzut din faptul zilei îi trezește însă cu strigătele de furie, țipetele de durere, tropotul cailor și zăngănitul armelor. Tabloul măcelului, viguros trasat, este găsit și de-această dată la un martor ocular, reprodus aidoma : „Era un spectacol hidos ; spațiul cîmpului sta așternut de cadavre, preșerat de arme, îmbuibat de sînge, numai pe alocurea vedeai cîte un rănit mai sbuciumîndu-se între viață și moarte, vrînd să fugă, vrînd să se țină pe picioare, încercînd a se rădica din țărîină și iarăși căzînd...“ Intervenind, scriitorul recapitulează concis, tot în spirit livresc și-acum :

¹ Op. cit., p. 180.

„Glorioasa armată a lui Satana, zdrobită de mînia Cerului, în poemul lui Milton !”

Dar cu adevărat incitant devine textul abia cînd autorul, aflat în posesia tuturor amănunțelor, deschide o nouă perspectivă asupra bătăliei de curînd încheiate. Unui prezumtiv critic malițios, tentat să creadă — „pentru a micșora gloria eroului în strălucita victorie de la Jiliște” — că ea s-ar explica prin „neștiința și neglijența capilor armatei celei bîruite”, Hasdeu îi desfășoară pe dinainte — cu pasiunea reconstituirii luptei pe-o imaginară tăblie împînzită cu soldați de plumb — o „aprofundată expozițiune de motive” : analizează îndeaproape „rațiunile de forță majoră”, după cum respinge „acuzatiile strategice”, se entuziasmează de „minunata execuțiune a ordinilor lui Ioan-Vodă” ca și de „repezițiunea mersului, tăcerea mișcării, calculul timpului, îndeminarea atacului” — alcătuiind la un loc însușirile unei „artistice operațiuni”. Totul — de la specia asaltului numit în arta militară „ordine concavă” și practicat în bătălii ilustre de Hani-bal, Narses ori Eduard III, pînă la „dimineata brumoasă, ca mai totdeauna în învecinările apelor” — este menit să aducă în strălucirea prim-planului convingerea că „sublimul victoriei consistă în inteligența cea mai vie unită cu sîngele cel mai rece”, demonstrate de Ioan-Vodă. Pentru a-i da cititorului o idee și mai exactă în legătură cu prețul acelei izbînzii, Hasdeu reproduce episodul pitoresc al ofertei splendide făcută de un agă prizonier care, dornic să se răscumpere din mîinile cazacilor, pentru a nu fi dus înaintea teribilului voievod, le-ar fi propus să-l cîntărească de șase ori, contrabalansîndu-l o dată cu mîrgăritar, de două ori cu aur și de trei ori cu argint. Incoruptibili, cazacii predau captivul, punînd credința jurată principelui mai presus decît orice avuție. Fidelitatea lor — ajunsă la un asemenea grad de cavalerism — oricît i s-ar părea de neprobabilă din partea unei oștiri mercenare din veacul al XVI-lea, mai ales că scriitorul își amintește povestea lui Du Bellay despre necredința lefegiilor elvețieni din armata franceză, e caracterizată astfel „mai în relief” de o

fabulă care, evident, hiperbolizează, dar în profitul efectului literar, minunatele lor însușiri.

Analiza „resoartelor parțiale” ale fiecăreia din bătăliile lui Ioan-Vodă, explicarea succeselor prin varietatea mijloacelor — diferite terenuri, deosebite arme, ordine de bătaie, timpuri etc. — se încheie cu rezumatul „principiilor sintetice” ale acestui „geniu militar”, glorificat de un vechi autor polonez în *Instituta rei militaris* din 1640 pentru știința de a-și înfrîna numeroșii ostași prin „prestigiul elocvenței și familiaritate”. Apoteoza unui erou, pentru Hasdeu, prin nimic altfel decât Hanibal, Cezar, Wallenstein, Frederic cel Mare ori Napoleon, prevestește catastrofa apropiată. Motto-ul aluziv din Shakespeare e numai preludiul căderii : „Astfel uneori ziua cea mai senină are un nor... *Domnilor, cite ceasuri sunt ?*”

Trădarea lui Ieremia Golia — cu naivitate scuzată de Gri-gore Ureche — are, din contră, pentru Hasdeu gravitatea unei ticăloșii de stigmatizat în vecii vecilor în memoria strănepo-ților. Amînînd expunerea „faptei patricide”, scriitorul începe cu un meticulos examen topografic al unor locuri „deprinse a vedea catastrofe”. Rememorînd, notează că în apropierea cetății Isaccea se afla într-o vreme un oraș dacic, dărimat de ostașii lui Alexandru Macedon în expediția lor dincoace de Dunăre ; aici, perșii lui Darius trecură Istrul în nefericitul război cu nomazii sciți, tot aici, un împărat roman fu înfrînt cînd s-a hazardat contra goșilor. Pînă în zilele sale — constată autorul străbătut de-o înfiorare ce ne duce cu gîndul la evocările arheologice, vibrante în austeritatea lor lapidară, din paginile lui Vasile Pârvan — din „misterul țărînei se dez-groapă în toți anii prețioase antichități grece și latine, testamente ale unei lumi pierdute”.

În prezentarea luptei, scriitorul urmărește două planuri a căror vremelnică intersectare evidențiază cum imensa investiție de energie prestată de Ioan-Vodă, comandantul în măsură „să ghicească prin geniul său toate misterele artei militare moderne”, și aflat de aceea la un pas de-o victorie fără precedent, a putut fi zădărnicită de vînzarea mizerabilă a unui pîrcălab căruia — după o expresie culeasă din *Analele*

lui Tacit — domnitorul „îi dase tot ce poate primi un supus“. Vinovăția trădătorului este agravată de fiecare nou detaliu reținut de scriitor : stupefacția lui Ioan-Vodă întâmpinat de mulțimea înspăimântătoare a armatei turcești ieșind în ordine din văile înconjurătoare ; consternarea pricinuită de cavaleria „plecînd steagul, ridicînd cușmele pe sulite și trecînd la dușmani“ ; imaginea nocturnă a cîmpului peste care oștenii torturați de sete aștern petece de pînză pentru a absorbi roua ierburilor ; ruinele fumegînde ale satului Roșcani, pustiit de tătari ; incursiunile turbate asupra posturilor inamice, tăiate, măcelărite, de unde, „crunți de sînge“, ostașii revin „cu mulțumirea lui Ugolino din *Infernul* lui Dante, cînd roade capul vrăjmașului Ruggieri !“

Parlamentările în cursul cărora Ioan-Vodă demonstrează că „își iubește țara mai mult decît pe sine însuși“, apoi capitularea de la Roșcani — pusă în relație cu eroica apărare a cetății Famagusta din Cipru, urmată de schinguirea viteazului Bragadino — subliniază, prin opoziție, „perfidia otomană“. Împotriva onoarei și a jurămintului, în cortul beglerbeiului, unde Ahmed-Pașa îl așteaptă înconjurat de ieniceri, agale, bei, sangiaci, îmbulzindu-se cu toții să-l vadă pe teribilul erou de la Jiliște și Brăila, Ioan-Vodă este ucis mișelește. Grandoarea domnitorului, singur în mijlocul musulmanilor „îndobitociți prin excesul banchetelor“, „amețiți prin furia opiului“, face cu atît mai odioasă crima renegatului Djigala-zadé. „junele moale, desfrînat, nestatornic, mîncăcios, bețiv...“ Îmbărbătați de inițiativa acestui monstru, „ienicerii se azvîrliră asupra victimei, tăiară majestosul cap ce-i speria mai deunăzi pînă și-n taina visurilor, și-l înălțară pe-o sulită. Apoi temîndu-se, poate, ca un al doilea cap să nu răsară cumva pe desfiguratul corp, ei legară trunchiul martirului de coadele a două cămile, cari gonite în direcțiuni opuse, îl rupseră în hidoase fragmente“.

„Mirșava trădare națională“ a pîrcălabului Ieremia Golia își dezvăluie abia în aceste clipe întreaga grozăvie. Scuza pe care i-o găsește „analistul cocon“ — cum îl numește sarcastic Hasdeu pe Grigore Ureche — nu este altceva decît „decla-

mație cu aer de criminală inocență“ a unor „fraze obscure și diminutive“. Dimpotrivă, paginile autorului — patetic în acest „dureros martirologiu, împurpurat de sînge“, cînd pe poarta palatului din București surprinde expuse două capete domnești, „unul, de curînd secerat, conserva încă ceva su-fletesc, asemenea undei de care atingîndu-se în sbor aripa unei păsări întipărise în ea pentru o clipă o vagă mișcare“, celălalt „cosit de demult și adus de departe, livid, fix, speria prin un aer de ironie mortală, nu din astă lume, ci din nește sfere superioare“ — amintesc vigoarea expresivă a pînzelor lui Caravaggio.

După moartea eroului, din anii veacului al XVI-lea, calificat drept „secol al lui Ioan-Vodă“, mai rămăseseră cîțiva. Scurgerea timpului — năvalnică în vremea scurtei sale domnii — încetează. Locul acțiunilor dinamice, de mare eficiență — opuse dormitării sultanilor pe sofalele haremului, în aburii vinului de Cipru — este cedat în carte epistolelor bizar de lungi, cuprinzînd semețe porunci, schimbate între turci și poloni ajunși la „deplină înjosire vasală“. Pe tronul Moldovei, cumpărat cu îndoit haraci, domnea în liniște „ca într-un mormînt“ Petru cel Șchiop, înconjurat de ciocoi ce-l numeau „mateă fără ac“ și de călugării grăbiți să-i admire cunoștințele în astronomie și muzică. La altă scară, istoria pare că se repetă: coroana — vestejită pe fruntea unui „trîndav cirac“ al Porții — este luată de fratele lui Ioan-Vodă, Potcoavă, moștenitorul unei scînteii din acel geniu militar întrupat acum într-un cavaler de tip medieval, disprețuitor al foloaselor materiale, dar dornic de renume. În spiritul reeditării evenimentelor, e de presupus însă ivirea altor moldoveni, „vai, de felul pîrcălabului Ieremia Golia“, mărirea în continuare a tributului datorat turcilor, perpetuarea imixtiunilor în treburile Moldovei. Moartea însăși înseamnă reluarea înfricoșătorului martiriu. Narațiunea din 1578 a florentinului Filip Talducci, păstrată în arhivele Medicilor, învăpăiază paginile finale ale monografiei, totodată sfîrșitul de veac, cu o mărturie pilduitoare, tradusă de Hasdeu literă de literă, „precum în tribunale se înregistrează fără nici o

schimbare depunerile unui martor ocular“. Fiindcă decapitarea lui Potcoavă este evenimentul în măsură să readucă în discuție un destin exemplar și nicidecum sfârșitul lui Petru cel Șchiop, care „fără să cheme la arme pe toți fiii țării, fără să stea în fruntea vitejilor, să apere cu pieptul hotarele Moldovei, să umple lumea cu fala izbînzilor sale și pe păgîni de teroare“, și-a păstrat „letargica domnie“ pînă în 1591, cînd „își strînse catrafusele și plecă în Germania“.

Simpla cronologie a faptelor vine să sprijine demonstrația urmărită de autor în cartea sa. Succesiunea domnilor cuprinde, crede Hasdeu, această profundă lecție filosofică : „Tronurile se dobîndesc lesne și se pierd greu de către acei ce-i vrea țara, se dobîndesc cu greu și se pierd lesne de către acei ce țara nu-i vrea“.

Orientîndu-ne după vastitatea materialului documentar așezat la temeliiile scrierii, rezultatul final e de apreciat întîi de toate pentru calitățile evocării sintetice. Deductibilă la toate nivelele sale, așa cum era de așteptat în cazul unei lucrări de tinerețe, dintr-o mare *admirație* : pentru *aventurierul*-milionar, statornicit la Constantinopol pentru o vreme, ca unul din cei mai avuți comercianți de pietre scumpe, întrecînd prin bogăție și lux pașalele și agalele capitalei musulmane ; pentru *domnitorul* cu dibace politică externă și înțelepte măsuri administrative, cu o activitate diplomatică de o finețe rară și de o întindere extraordinară ; pentru *căpitanul* ale cărui principii ostășești erau surprinzător de înrudite eu „preceptele științei de astăzi“ ; pentru *bărbatul* cu generozitate înzestrat fizicește, captivînd nu numai ostateci, dar și simpatii, inteligent în a-și fi apropiat „în sinteză“ toate rezultatele progresului epocii.

Că, în felul acesta, meditația în legătură cu destinul exemplar al eroului n-a putut fi scutită de excесе romantice era de asemenea fapt previzibil. Căci nu e oare Hasdeu, primul, surprins de patos cînd își verifică la un moment dat „diapasonul de simțire ?“ Singur, în tăcerea unei nopți cu lună melancolică, scriindu-și cartea, imaginația îl poartă „departe, departe — la ceea ce nu mai este, sau la ceea ce nu

este încă“, uitînd prezentul și confundînd într-o rază trecutul și viitorul, făcîndu-l să se resimtă de „cutremurul bății inimii“, de „furnicarea prin sînge a unor fluvii de forță“.

Dacă Hasdeu are totodată dreptate și cînd susține că „orice operă literară este pînă la un punct o icoană a autorului“, atunci monografia *Ioan-Vodă cel Cumplit* întrunește atributele unui portret al scriitorului în tinerețe.

DOINA CURTICĂPEANU

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. EDIȚII

- IOAN VODĂ CEL CUMPLIT. Aventurile, domnia, resbelele, moartea lui ; rolul său în istoria universală și în viața poporului român (1572—1574), București, 1865. Editia a II-a, București, 1894.
- IOAN VODĂ CEL CUMPLIT. Editura Cartea românească, București, [1922].
- IOAN VODĂ CEL CUMPLIT (1572—1574). Editura Scrisul românesc, Craiova, 1942. Ediție comentată de I.C. Chițimia.
- IOAN VODĂ CEL CUMPLIT. București, 1942. Colecția „Muncă și lumină“.
- SCRIERI LITERARE, II. Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1960. Prefață de George Munteanu. Colecția „Biblioteca pentru toți“.
- SCRIERI ALESE, I. Editura pentru literatură, București 1968. Ediție de J. Byck. Cu un studiu introductiv de George Munteanu.
- PAGINI ALESE. Editura Tineretului, București, 1968. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Mihai Drăgan. Colecția „Lyceum“.
- IOAN VODĂ CEL CUMPLIT. Editura Militară, București, 1969. Ediție și curvint înainte de C. Mohanu.

SCRIERI ISTORICE, I. Editura Albatros, București, 1973.
Ediție îngrijită, prefată și bibliografie de Aurelian Sacerdoțeanu.

II. RERERINȚE CRITICE

Pompiliu Constantinescu: *Spectrul interior al lui Hasdeu*, în „Vremea“, an. V, nr. 253, 4 septembrie 1932. Reprodus în *Scrieri* 3, Editura pentru literatură, București, 1969, p. 116—119. Ediție de Constanța Constantinescu.

N. Iorga: *B. P. Hasdeu*, în vol. *Oameni cari au fost*, I, Fundația pentru literatură și artă, București, 1934. Ediție nouă, Editura pentru literatură, București, 1967, p. 183—186. Colecția „Biblioteca pentru toți“.

G. Călinescu: *Proza și teatrul după 1859, Esseul și romanul. B.P. Hasdeu*, în vol. *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Fundația regală pentru literatură și artă, București, 1941, p. 320—332.

Tudor Vianu: *Scriitorii savanți. B. P. Hasdeu* în vol. *Arta prozatorilor români*. Editura Contemporană, București, 1941. Ediție nouă, în vol. *Scrieri*, 5, Editura Minerva, București, 1975, p. 81—84.

Șerban Cioculescu: *B. P. Hasdeu*, în vol. *Istoria literaturii române moderne de...*, Vladimir Streinu și Tudor Vianu, Editura Casa școalelor, București, 1944. Ediție nouă, Editura didactică și pedagogică, București, 1971, p. 129.

Aurelian Sacerdoțeanu: *B. P. Hasdeu*, în „Studii“, nr. 4, Editura Academiei R.P.R., 1957, p. 158—159.

Al. Dima: *Bogdan Petriceicu Hasdeu, scriitorul*, în „Analele Academiei R.P.R.“, vol. XIII, Editura Academiei R.P.R., 1963, p. 250—254.

George Munteanu: *B. P. Hasdeu*, Editura pentru literatură, București, 1963, p. 124—126. Colecția „Mica bibliotecă critică“.

- Mihaela Mancaș: *B. P. Hasdeu*, în vol. colectiv *Studii de istoria limbii române literare, secolul al XIX-lea*, II, Editura pentru literatură, București, 1969, p. 292—305.
- Mihai Drăgan: *B. P. Hasdeu*, Editura Junimea, Iași, 1972, p. 170—185.
- ★ ★ ★ *B. P. Hasdeu interpretat de...*, Editura Eminescu, București, 1972. Antologie stabilită și îngrijită de Grigore Brâncuș.

D. C.

CUPRINS

<i>Prefața la a 2-a edițiune</i>	7
<i>Prefața primei edițiuni</i>	9
Introducere : Europa în a șaptea zecime a secolului XVI	13
I. Aventurierul	19
II. Domnul	39
III. Căpitanul	73
IV. Catastrofa	120
V. După el.. . . .	132
Epilog	189

NOTE

I. Originea lui Ioan Vodă	193
II. Ioan Vodă în Lublin	197
III. Ioan Vodă în 1564—1565	198
IV. Cătră capitolul 1 § 12	200
V. Un document important	201
VI. Portretul lui Ioan Vodă	203
VII. Istoria militară a lui Ioan Vodă de Paprocki	205
VIII. Ionașcu Zbiera, Iosif Veveriță, Lupe Huru	217

IX.	Cronicarul Urechia	220
X.	Vintilă Vodă	221
XI.	O istorie necunoscută a lui Ioan Vodă	223
XII.	Strămutarea capitalei din Suceava la Iași . .	224
	<i>Post-scriptum la a 2-a edițiune</i>	227
	 <i>Postfață</i>	229
	<i>Bibliografie selectivă</i>	249

Lector : GHEORGHE GHEORGHIȚĂ
Tehnoredactor : AURELIA ANTON

*Bun de tipar 17.VII.1978. Tiraj 86 100 ex. broșate.
Coli ed. 12,18. Coli tipar 16*

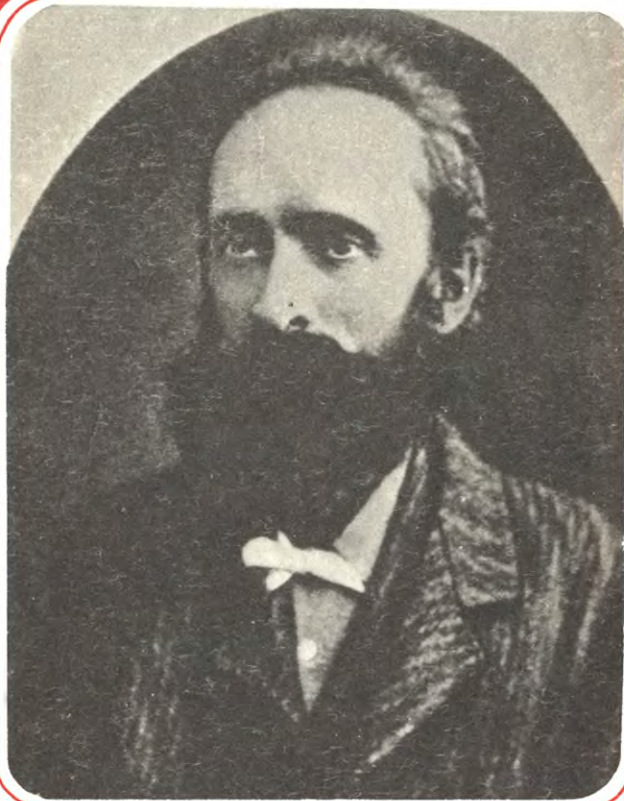

Comanda nr. 80 217
Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii”
Piața Scînteii nr. 1, București
Republica Socialistă România

ARCADE

EDITURA
MINERVA

Lei 6,75